

Q.Raxmonov, B.Uspankulov, M.Abdurahimova

DAVLAT O'RMON KADASTRI



Toshkent - 2024

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

Q.RAXMONOV, B.M.USPANKULOV, M.O.ABDURAHIMOVA

DAVLAT O‘RMON KADASTRI

TOSHKENT – 2024 y.

Mazkur o'quv qo'llanmada davlat o'rmon kadastrining mazmuni, o'rmon kadastrini yuritish mexanizmlari, o'rmon taksatsiyasi kabi masalalar yoritilgan. Xo'jalik, tuman (shahar), viloyat va respublikada o'rmon kadastrini hamda o'rmon kadastri hujjatlarini yuritish bo'yicha nazariy ma'lumotlar aks ettirilgan.

O'quv qo'llanma Oliy o'quv yurtlarining Kadastr bakalavriyat ta'lim yo'nalishi talabalariga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti Geografiya va geoaxborot tizimlari fakulteti Kartografiya kafedrasini mudiri g.f.f.d., PhD
K.K.Bekanov

“TIQXMMI” Milliy tadqiqot universiteti
“Geodeziya va geoinformatika” kafedrasini dosenti
I.M.Musaev

Q. Raxmonov, B.M.Uspankulov, M.O.Abdurahimova

Davlat o'rmon kadastri. O'quv qo'llanma. T- 2024 y, 95 b.

©“Toshkent irrigasiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti” Milliy tadqiqot universiteti, 2024 y.

MUNDARIJA

	KIRISH	5
I BOB.	DAVLAT O‘RMON KADASTRI HAQIDA TUSHUNCHA VA UNING AHAMIYATI	7
§ 1.1.	O‘rmonchilik hamda o‘rmon kadastrining rivojlanishi	7
§ 1.2.	O‘rmon va o‘rmon fondi yerlari haqida tushuncha	10
§ 1.3.	Dunyo o‘rmon resurslari, uning taqsimoti va boshqarish tizimi	13
§ 1.4.	Davlat kadastrlarining yagona tizimida o‘rmon kadastrining o‘rni, vazifasi va ahamiyati	16
II BOB	DAVLAT O‘RMON KADASTRINI YURITISH MEXANIZMLARI	21
§ 2.1.	Davlat o‘rmon kadastrini yuritishning maqsad va vazifalari	21
§ 2.2.	Davlat o‘rmon kadastrini yuritishning huquqiy asoslari	25
§ 2.3.	Davlat o‘rmon kadastrining tarkibiy qismlari va yuritish tamoyillari	28
III BOB.	DAVLAT O‘RMON KADASTRINI YURITISHNI TASHKIL ETISH	32
§ 3.1.	O‘rmon fondi yerlaridan foydalanishda rivojlangan davlatlar texnologiyalarini tadqiq qilish	32
§ 3.2.	O‘rmon fondi yerlari boshqarishda vakolatli davlat tashkiloti va organlari	38
§ 3.3.	O‘rmon kadastrini yuritishda integratsion tizimni shakllantirish	43
IV BOB.	O‘RMON KADASTRIDA O‘RMON TAKSATSIYASI VA UNING HISOBI	57
§ 4.1.	O‘rmon taksatsiyasining umumiy mazmuni.	57
§ 4.2.	O‘rmon taksatsiyasi usullari	63
§ 4.3.	Taksatsion o‘lchashlar, asboblari va moslamalar	69
§ 4.4.	O‘rmonlar hisobi va monitoringi	81
	Nazorat savollari	
	Glossariy	87
	Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati	92

KIRISH

O'rmonlar, iqlimning shakllanishi, alohida geografik zonalar va hududlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi hamda yer yuzasida va atmosferada quyosh energiyasi muvozanati, atmosfera issiqligi va namligining aylanishi, ko'l va daryolarda suv rejimini tartibga soladi. O'rmonning eng muhim vazifalaridan biri - xo'jalikning ko'plab tarmoqlari uchun qimmatli xomashyo bo'lgan yog'ochni yetkazib berishdir. Biroq, o'rmonning foydaliligi yog'och mahsulotlari bilan cheklanmaydi. O'rmon himoya, suvni muhofaza qilish, sanitariya-gigiyena va rekreatsiya ahamiyatiga ega.

Hozirgi vaqtda o'rmon xo'jaligiga o'rmonni barpo etish, o'rmonlarni yong'indan saqlash, zararkunandalar va kasalliklardan himoya qilish, o'rmonlarni qayta tiklash, biologik xilma-xillikni saqlash, o'rmonlardan foydalanishni nazorat qilish, ya'ni o'rmonlarning mavjudligi bilan bog'liq barcha chora-tadbirlarni amalga oshirish ishlari o'rmon kadastriga bog'liq holda amalga oshirilmoqda. Jumladan, o'rmon yerlarini oqilona o'zlashtirish, ularni takroriy ko'paytirish, yong'inlar va zararkunandalardan himoya qilish o'rmonchilarning doimiy muammoli mavzusidir. Zero, o'rmonlar nafaqat "yengil" sayyora, balki bugungi va kelajak avlodlar farovonligini oshirishning ishonchli, tunganmas manbaidir.

Shuning uchun bo'lajak o'rmon xo'jaligi, o'rmon sanoati va kadastr mutaxassislari o'rmon tabiatini, o'rmonda sodir bo'ladigan dinamik jarayonlarni, turli tabiiy va iqtisodiy sharoitlarda o'rmon yetishtirish texnika va texnologiyasi asoslarini yaxshi bilishlari, o'rmonchilik usullari bilan himoya va suvni muhofaza qilish funksiyalari va ijtimoiy rolni bajarishini ta'minlaydigan maqbul tarkib va tuzilishga ega bo'lgan mahsuldor daraxtzorlarni shakllantira olishlari, o'rmon xo'jaligini tashkil etish va yuritish, o'rmon fondini hisobga olishning asosiy qoidalarini bilishlari kerak. Jumladan, davlat kadastrlari yagona tizimining asosiy tarkibiy qismi hisoblangan o'rmon kadastrini o'rganish, uni xalq xo'jaligidagi ahamiyatini yoritib berish ham nazariy jihatdan ham amaliy nuqtai nazardan muhimdir.

Mazkur o'quv qollanma o'rmonlardan oqilona foydalanishni tashkil etish maqsadida ularni hisobga olish, taksatsiyalash, baholash hamda davlat ro'yxatidan o'tkazish kabi masalalarini qamrab olgan.

I BOB. DAVLAT O‘RMON KADASTRI HAQIDA TUSHUNCHA VA UNING AHAMIYATI

§ 1.1. O‘rmonchilik hamda o‘rmon kadastrining rivojlanishi

O‘rmonchilik tarixi Qadimgi Yunoniston va Qadimgi Rimda o‘rmondan xo‘jalik maqsadlarida foydalanishning boshlanishi bilan bog‘liq. Yog‘och universal material sifatida muhim ahamiyatga ega bo‘lganligi sababli, yunonlar va rimliklar o‘rmon xo‘jaligi - o‘rmonlarni ekish, foydalanish va parvarish qilish bilan shug‘ullanganlar. Yog‘och va yog‘och ko‘miri isitish, ovqat tayyorlash, shuningdek, metallarga ishlov berish, shisha va keramika ishlab chiqarish kabi turli xil sanoat jarayonlari uchun ishlatiladigan asosiy yoqilg‘ilar edi. Bundan tashqari, yog‘och qurilish va kemasozlikda, shuningdek, mebellar, aravalar, asboblari, katapultlar va boshqa qurollar, musiqa asboblari uchun ishlatilgan. U shu qadar ko‘p maqsadlarga xizmat qildiki, yunon tilida ham, lotin tilida ham “yog‘och” so‘zi (yunon tilida “hyle” va lotin tilida “material”) “modda” yoki umuman “materiya” degan ma‘noni anglatadi.

Qadimgi o‘rmonchilik muqaddas hisoblanib, o‘rmonlar va alohida o‘rmon hududlarini parvarish qilishni o‘z ichiga olgan. Qonunlar odamlarga bu muqaddas o‘rmonzorlardan daraxt kesishni, ov qilishni yoki chorva boqishni taqiqlagan. Bu o‘rmonzorlarning ba‘zilarida nihoyatda ulkan va juda ko‘xna daraxtlar o‘sgan.

Ba‘zi o‘rmonlar xususiy mulk bo‘lib, ko‘plab fermerlar o‘z yerlarida kichik o‘rmonzorlarga ega bo‘lgan – tog‘ yonbag‘irlaridagi kabi kattaroq o‘rmonlar davlatga tegishli hisoblangan. Yog‘och shunchalik qimmatli resurs ediki, ham yunon, ham rim hukumatlari urush va shartnomalar vositasida o‘z o‘rmonlarini himoya qilishga va dushmanlariga tegishli bo‘lgan o‘rmonlarni nazorat qilishga intilishgan. Milodiy ikkinchi asrda Livandagi qimmatbaho kedr daraxtlari zaxirasi tugab qolgach, Rim imperatori Adrian o‘zining ruxsatisiz bu daraxtlarni kesishni taqiqlagan.

Qadimda malakali o‘rmonchilar kesishga ruxsat berilgan daraxtlarni yig‘ib olishgan. Ular daraxtlarni ma‘lum maqsadlar uchun tanlab, kesib, o‘rmonlardan

xachir yoki ho'kizlar to'dasi yordamida olib chiqishgan. Imkon bo'lganda, ular yog'ochlarni ishlatiladigan joyga yetkazish uchun daryolardan foydalanishgan.



1-rasm. Livanda muqaddas hisoblangan kedr daraxti

O'rmonlarning kesilishi qadimgi O'rta yer dengizining eng zich joylashgan hududlarida jiddiy muammo bo'lgan. Aflotun Afina yaqinidagi tog'larda va markaziy Italiyadagi Liviya o'rmonlarida o'rmonlarning kesilishi haqida yozgan. O'rmonlarning kesilishi natijasida, ayniqsa, O'rta yer dengizining janubi va sharqida yog'ingarchilik kam bo'lgan hududlarda tuproqning jiddiy eroziyasiga, shuningdek, suv toshqinlariga olib kelgan. Klassik davrning gullab-yashnagan paytida tekislik hududlarining aksariyati daraxtlardan tozalangan va eng qimmatli yog'ochlar Makedoniya, Alp, Atlas tog'li hududlaridan va Qora dengizni o'rab turgan uzoq hududlardan olib kelingan.

O'rmonchilik mustaqil amaliy fan sifatida G'arbiy Yevropada (asosan Germaniyada) XVIII-XIX asr boshlarida shakllangan. O'rmon institutlari tashkil etildi, o'rmon tajriba stansiyalari paydo bo'ldi, tematik jurnallar nashr etila boshlandi. O'rmonchilikni fan sifatida paydo bo'lishi o'rmon kadastrining rivojlanishiga olib keldi.

O'rmon kadastri MDH davlatlaridan dastlab Rossiya federatsiyasida

rivojlangan. Uning rivojlanishi bir nechta bosqichlarda amalga oshirilgan bo'lib quyidagilardan iborat:

1. VIII-XII asrlarda o'rmon kadastrining rivojlanishi. Bu davrda o'rmonlarni tavsiflash va o'rganish hamda ularni xaritada aks ettirish ishlari olib borilgan.

2. XIII-XVI asrlarda o'rmon kadastrining rivojlanishi. Yer uchastkalari chegaralarini o'rnatishda daraxtlar yo'q qilindi, begona odamlarning o'rmonlariga yangi kirish joylari o'rnatilmadi, yer uchastkalariga o'tish uchun yangi yo'llar joylashtirildi.

3. XVII - 1800-yillar boshlarida o'rmon kadastrining rivojlanishi. XVIII asrning oxiriga kelib, o'rmon resurslarini o'rganish va boshqarish amaliyoti shakllandi, bu o'rmonlarni o'rganish, xaritalash va taksatsiyalash, shuningdek, barqaror idoraviy hisobot tizimini o'z ichiga oladi.

4. 1800-1917-yillarda o'rmon kadastrining rivojlanishi. Bu davrda harbiy-dengiz flotiga kema o'rmonlari bilan ta'minlash vazifasini samarali hal etish imkonini beruvchi o'rmon kadastri tizimi yaratildi.

5. 1917-1991-yillarda o'rmon kadastrining rivojlanishi. Bu davrda o'rmon kadastrining zamonaviy qonunchilik bazasi shakllantirildi.

Respublikamizda o'rmon kadastri dastlab, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 17 iyuldagi «O'zbekiston Respublikasi davlat kadastrlari Yagona tizimini tashkil etish hamda uni yuritish tartibi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida» gi 255-sonli qaroriga bilan yuritila boshlagan. Bunda tarmoq kadastrlari tarkibida o'rmon kadastri O'rmon qo'mitasi tomonidan yuritilishi belgilangan.

Bugungi kunda o'rmon kadastri O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005 yil 15 noyabrdagi "Davlat o'rmon kadastrini yuritish tartibi to'g'risida" gi qarori bilan tasdiqlangan Nizomi asosida yuritiladi. Uning asosiy vazifasi o'rmonlarning himoyalanganlik toifasini aniqlash maqsadida, o'rmonlardan oqilona foydalanishni, qo'riqlashni, muhofaza qilishni va qayta tiklashni tashkil etish, davlat o'rmon fondi yerlari tuzilmasida ro'y beradigan

o'zgarishlar hujjatlarini yuritish va nazorat qilishning yagona tartibini belgilash hisoblanadi.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. O'rmonchilik tarixi dastlab qayerda paydo bo'lgan?
2. Qadimda odamlar yog'ochdan qanday maqsadda foydalanishgan?
4. Qadimda qaysi holat daraxtlarni ruxsatsiz kesishni taqiqlashga sabab bo'lgan?
4. O'rmon kadastri MDH davlatlaridan qaysi birida dastlab rivojlangan?
5. Respublikamizda o'rmon kadastri yuritish dastlab qaysi normativ hujjatga asosan tartibga solingan?
6. Respublikamizda o'rmon kadastrining asosiy vazifalari nimalardan iborat?

§ 1.2. O'rmon va o'rmon fondi yerlari haqida tushuncha

O'rmon fondi yerlari – o'rmon daraxtlari bilan qoplangan, shuningdek, o'rmonga qo'shilmagan yakka daraxtlar, jarliklar atrofiga ekilgan daraxtlar, qiyalik, balandlik, daryo qirg'oqlariga suv havzalari atroflariga qumliklar yonlarida, o'rmon – bog' yerlari, o'rmon ko'chatzorlari, shuningdek, daraxtlari kesib olingan o'rmon yerlari, ochiq qolgan yerlar, siyraklashib qolgan o'rmonlar, yog'och kesish uchun ajratilgan yerlar va yong'indan nobud bo'lgan (yong'inga uchragan) o'rmon ko'chatzorlari yerlaridir. O'rmonzorlar uchun ko'chat yetishtirishga ajratilgan yer maydonlari o'rmon ko'chatxonasidir. O'rmon uchun ko'chatzorlar: urug'likdan olinadigan ko'chatzor, ko'chat ekish uchun yer bo'limlari birlamchi (boshlang'ich) ko'chat ekish yerlari, ko'kargan qalamchalar va qalamcha qilib ekiladigan ko'chatzor bo'limlariga bo'linadi.

Aholi jon boshiga juda katta miqdordagi o'rmon maydoniga ega bo'lgan kam sonli mamlakatlar mavjud. Kanada haqiqatan ham eng katta o'rmon maydoniga ega ekanligini bilish odamlarni hayratda qoldirishi mumkin. Kanadaning 95 ming kvadrat metrga yaqin hududi o'rmon bilan qoplangan. Bu o'rmonlar maydoni bo'yicha ikkinchi eng katta davlatdan, ya'ni Rossiyadan ancha ko'p. Rossiyada

aholi jon boshiga taxminan 56 000 kvadrat metr o'rmon bor. Ushbu ro'yxatda nisbatan yuqori o'rinlarni egallagan bir qancha boshqa davlatlar ham bor. Masalan, Braziliyada aholi jon boshiga 24000 kvadrat metrga yaqin o'rmonlar to'g'ri keladi. Qo'shma Shtatlar poytaxt boshiga taxminan 10 000 kvadrat metr o'rmon bilan qoplangan barcha mamlakatlardan orqada qolmoqda. Mamlakatlar uchun o'rmon qoplamini himoya qilish muhimligining bir qancha sabablari bor. O'rmon bilan qoplanganligining eng muhim sabablaridan biri shundaki, u mahalliy hududda yashaydigan ko'plab hayvonlarning yashash joylarini ta'minlaydi. O'z uylarini qurish uchun daraxtlarga bog'liq bo'lgan ko'plab hayvonlar mavjud va bu daraxtlar olib tashlanganida halokatli bo'lishi mumkin.

O'rmon qoplamining muhimligining yana bir sababi shundaki, u atmosferada uglerodni ushlab usulini ta'minlaydi. Daraxtlar atmosferadagi karbonat angidridni (CO_2) ushlab, uni qayta ishlash va kislorod (O_2) sifatida chiqarish uchun javobgardir. Shuning uchun daraxtlar global isishga qarshi kurashda juda muhimdir. O'rmonlar etarli darajada qoplanmasa, global isish yanada yomonlashishi mumkin.

O'rmon qoplamasi ham muhim ahamiyatga ega, chunki u qurilish kompaniyalari binolarni qurish uchun doimiy yog'och manbasini ta'minlaydi. Ko'plab mamlakatlar uy qurish uchun etarli yog'och bilan ta'minlashga qiynalmoqda. Qo'shma Shtatlar ham bundan farq qilmaydi. Etarli o'rmon qoplamasi bilan binolarni qurish uchun yog'ochni yig'ish osonroq.

Nihoyat, o'rmon qoplamasi soya manbai sifatida ham muhimdir. Ko'p ekinlar borki, ular doimo quyoshda bo'lsa, etishtirish qiyin kechadi. Quyoshdan yashirinadigan joy bo'lmasa, omon qolish qiyin kechadigan hayvonlar ham ko'p. O'rmon qoplami boshqa o'simliklar va hayvonlarning mahalliy mintaqada omon qolishini osonlashtiradigan soya manbasini ta'minlaydi.

O'rmonlar asosan ekologik (muhofaza qilish, sanitariya-gigiyenik, sog'lomlashtirish va rekreasion) vazifalar hamda ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalarni bajaradi. O'rmon daraxtzorlari qishloq xo'jaligi ekinlarini suv va shamol

eroziyasidan himoya qilishga, sel oqimlarini sizot suvlariga aylantirishga, ko'chma qumlarni mustahkamlashga hamda cho'llanishga qarshi kurashishga xizmat qiladi.

O'rmon xo'jaligi sohasida quyidagi tizimli muammolar mavjud:

o'rmonlarni saqlash, qayta tiklash va ko'paytirish bo'yicha jamoatchilik nazorati yo'lga qo'yilmagan;

sohada yer turlari bo'yicha hisobni yuritish hamda monitoring qilish yuzasidan elektron tizim yaratilmaganligi o'rmon tuzish ishlarini sifat va miqdor jihatidan yetarli darajada olib borish imkonini bermayapti;

durivor va ozuqabop o'simliklarning tabiiy zaxiralari ilmiy asoslangan xatlovdan o'tkazilmagan;

o'rmon xo'jaligida yog'och ishlab chiqarish sohasi tizimli yo'lga qo'yilmaganligi sababli aholining yog'ochga bo'lgan ehtiyoji asosan import hisobiga qondirilmoqda;

o'rmon xo'jaliklarida ovchilik, ekoturizm, xalq iste'moli mollari va boshqa mahsulotlarni qayta ishlash tizimlari samarali tashkil etilmagan;

o'rmonlarda o'rmonchilar uchun tunash joylari mavjud emasligi ular tomonidan kuzatuv va muhofaza ishlarini sifatli tashkil etish imkonini bermayapti;

sohada ilmiy-tadqiqotlar olib borish uchun zamonaviy laboratoriya va shart-sharoitlarning mavjud emasligi xorijiy davlatlardan olib kirilayotgan noyob turdagi o'simliklarni iqlimlashtirish (introduksiya), yo'qolib borayotgan o'simliklarning biologik xususiyatlarini o'rganish hamda sohaga innovasion texnologiyalarni joriy etish imkoniyatini cheklamoqda;

malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish zarurati mavjud.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. O'rmon fondi yerlariga ta'rif bering?
2. O'rmon deb qanday obyektlarga aytiladi?
3. Dunyo O'rmon fondi yerlari maydoni qancha?
4. Dunyodagi eng yirik o'rmonzorlar qaysi mamlakatlarda joylashgan va ularning ushbu mamlakat iqtisodiy hayotidagi o'rni qanday?

5. O'rmon xo'jaligiga oid ekologik vazifalar nimalardan iborat?
6. O'rmon xo'jaligi sohasida qanday tizimli muammolar mavjud?

§ 1.3. Dunyo o'rmon resurslari, uning taqsimoti va boshqarish tizimi

O'rmon resurslari tugaydigan, lekin qayta tiklanadigan resurslar toifasiga kiradi. Bu biologik resurslarning eng muhim turlaridan biridir. O'rmonlarning ahamiyati juda katta. O'rmonlar kislorodni tiklaydi, bu ayniqsa atmosferaning hozirgi ifloslanish darajasida muhimdir, sizot suvlarni saqlaydi, tuproqning buzilishini oldini oladi.

O'rmon - qurilish materiallari va xomashyo manbai. Yog'och sellyuloza-qog'oz, mebel va boshqa sanoat tarmoqlarida xomashyo sifatida, qurilishda konstruksion material sifatida, shuningdek, yoqilg'i sifatida ishlatiladi. Yordamchi materiallar: smolalar, yog'och qipidlari, o'simlik massasi sifatida – sharbat va barglardan keng foydalaniladi.

O'rmon resurslari miqdori uchta asosiy ko'rsatkich bo'yicha baholanadi:

o'rmon maydoni o'lchami;

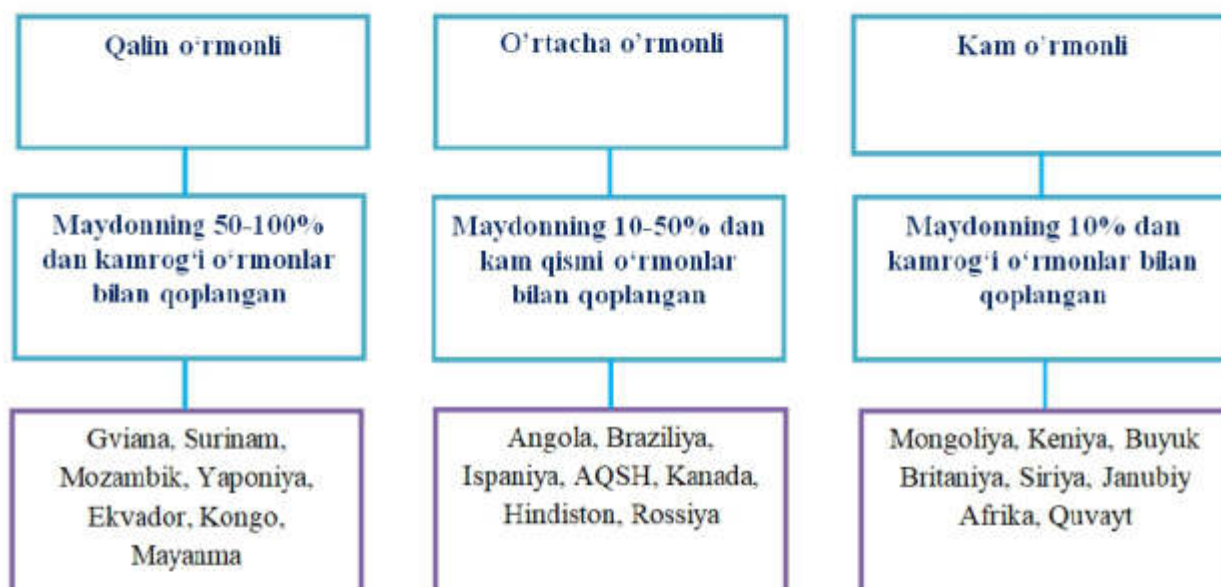
o'rmonchilik - o'rmon hududlarining mamlakat yoki mintaqaning umumiy maydonidagi ulushi;

ildiz uchun yog'och zaxiralari.

Dunyodagi o'rmonlarning umumiy maydoni 4 milliard gektarni tashkil etadi. O'rmonlar maydoni bo'yicha yetakchi Lotin Amerikasi va MDH mamlakatlari (1 milliard gektarga yaqin) hisoblanadi. Ular yog'och zaxiralari bo'yicha ham ajralib turadi (taxminan 90 mlrd m³). Dunyodagi o'rmonlarning yarmidan ko'pi (54%) atigi beshta davlatga to'g'ri keladi: Rossiya Federatsiyasi, Braziliya, Kanada, AQSH va Xitoy.

Aholi jon boshiga o'rmon resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi Avstraliya va Okeaniyada eng yuqori (aholi jon boshiga 6,4 gektar). Mamlakatlar orasida Gviana (144 gektar), Surinam (36 gektar), Gabon (36 gektar), Kongo (20 gektar) alohida ajralib turadi. Rossiyada aholi jon boshiga 5 gektardan ortiq o'rmon maydoni to'g'ri keladi.

Mamlakat hududining o'rmon qoplamiga ko'ra, uni uchta guruhga bo'lish mumkin:

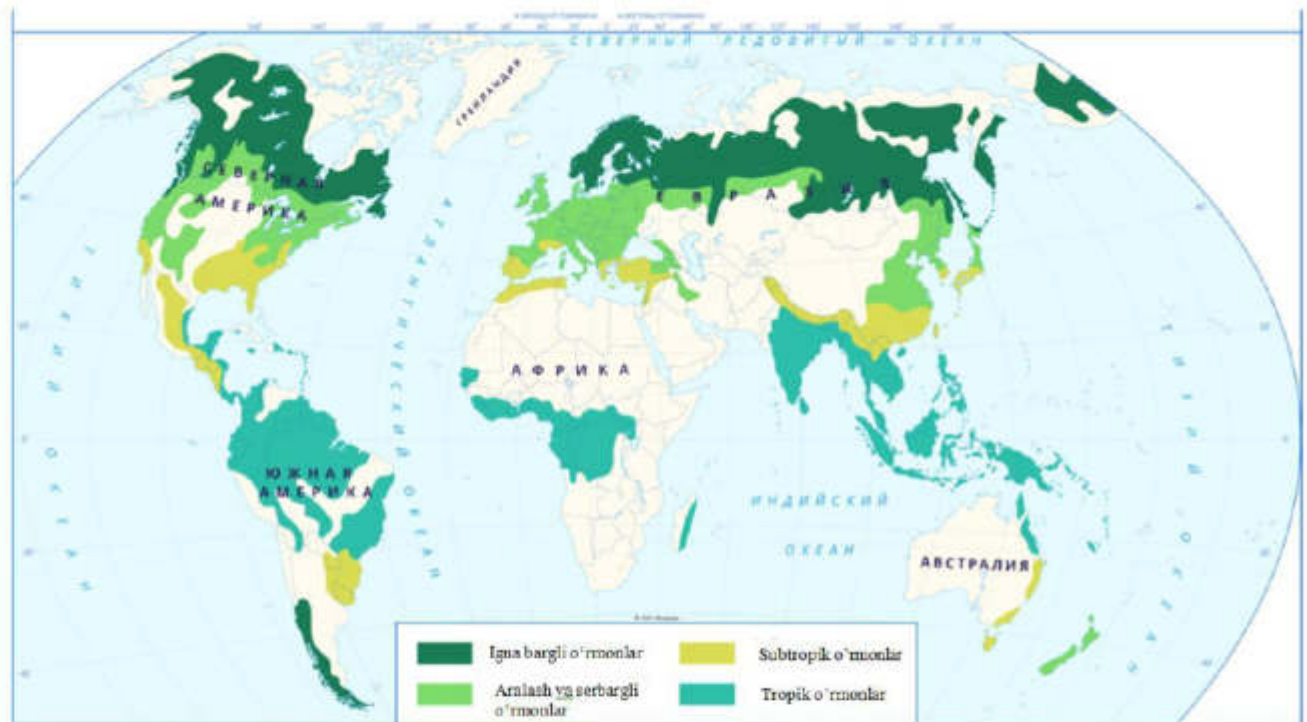


2-Rasm. Mamlakatlarning o'simlik qoplami bo'yicha guruhlanishi

O'rmonlar ikkita asosiy mintaqani tashkil etadi, ularning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shimoliy mintaqa Rossiya, AQSH, Kanada, Finlyandiya, Shvetsiya hududlarini, Janubiy mintaqa esa Braziliya, Kongo, Malayziya, Indoneziya hududlarini qamrab oladi.

O'rmon mintaqalarining tavsifi

Shimoliy mintaqa	Janubiy mintaqa
2 mlrd gektar maydonni egallaydi 67% - ignabargli 33% - bargli	2 mlrd gektar maydonni egallaydi 50% - serbargli nam tropik o'rmonlar 50% - kichik o'rmonlar va butalar
xilma-xil bo'lmagan tur tarkibi; yog'och zahirasining sekin o'sishi; XVIII-XX asr boshlarida o'rmonlarning jadal ravishda yo'q qilinishi	turlarning nihoyatda xilma-xilligi; yog'och zahirasining tez o'sishi; hozirgi vaqtda yo'q bo'lib ketish arfasida



3-Rasm. Dunyo o'rmon resurslari

O'rmon resurslaridan foydalanishda asosiy muammo - ularning maydonini qisqartirishdir. 2010-yildan 2020-yilgacha Janubiy Amerikada o'rmonlar maydonining yillik sof qisqarishi 2,6 million gektarni tashkil etdi. O'rmonlarning faol yo'q qilinishi quyidagi sabablarga ko'ra sodir bo'ladi:

Qishloq xo'jaligi yerlarini kengaytirish, shahar sanoat va transport ehtiyojlari uchun maydonlarni tozalash.

Yog'ochdan rivojlanayotgan mamlakatlarda yoqilg'i sifatida foydalanish.

Osiyo, Afrika va Lotin Amerikasi davlatlaridan G'arbiy Yevropa, AQSH, Yaponiyaga yog'och eksportini ko'paytirish kabilaridir.

Bundan tashqari, atmosfera va tuproqning ifloslanishi tufayli o'rmon qoplamining tanazzuli sodir bo'lmoqda.

O'rmon resurslaridan oqilona foydalanish quyidagilarni nazarda tutadi:

chiqindilardan to'liq foydalangan holda yog'ochni kompleks qayta ishlash;

o'rmonlarning o'sishiga mos ravishda ularni kesish hajmlarini qisqartirish;

o'rmonlarni tiklash ishlarini faollashtirish;

yog'ochni yangi konstruksion materiallar bilan qisman almashtirish.

O'rmonlarni saqlab qolishning eng dolzarb muammosi Afrikada. 2010-yildan 2020-yilgacha bo'lgan davrda o'rmonlar maydonining yillik sof qisqarishining eng yuqori sur'atlari qayd etildi - 3,9 million gektar. Bu hududning cho'llanish muammosi bilan bog'liq bo'lganligi sababli alohida xavotir uyg'otadi. Yana bir tahlikali mintaqa Janubiy Amerika bo'lib, u yerda noyob nam ekvatorial o'rmonlar kesiladi.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. O'rmon resurslarining dunyo sanoatidagi o'rni
2. O'rmon resurslari miqdori qanday ko'rsatkichlar bo'yicha baholanadi?
3. O'rmonlar nechta turga bo'linadi?
4. Mamlakat hududining o'rmon qoplamiga ko'ra, nechta guruhga bo'lish mumkin?
5. MDH davlatlarida o'rmon fondi yerlari qanchaga teng?

§ 1.4. Davlat kadastrlarining yagona tizimida o'rmon kadastrining o'rni, vazifasi va ahamiyati

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 17 iyuldagi «O'zbekiston Respublikasi davlat kadastrlari Yagona tizimini tashkil etish hamda uni yuritish tartibi to'g'risidagi Nizomni tasdiqlash haqida» gi 255-sonli qaroriga binoan bugungi kunda Respublikada qator rivojlangan horijiy davlatlardagi singari davlat kadastrining yagona tizimi yaratilmoqda. Davlat kadastrining yagona tizimi (DKYaT) – bu barcha turdagi davlat va tarmoq kadastrlarini yagona tamoyil asosida birlashtiruvchi kup qirrali informasion tizim hisoblanadi. DKYaT yer yuzasining har bir hisob-kadastr uchastkasi bo'yicha ularning geografik holatini, huquqiy hamda xo'jalik statusini yoritgan holda yer, suv, o'rmon, qazilma boyliklar, o'simliklar va hayvonot dunyosi, ko'chmas mulk va boshqa tabiiy, shuningdek xo'jalik resurslari to'g'risidagi xujjatlashtirilgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Bunday takomillashgan tizim asosan O'zbekiston Respublikasining tabiiy iqtisodiy salohiyatini umumdavlat nuqtai nazaridan majmualiy tarzda hisob kitob qilish va baholashni ta'minlash maqsadida yaratiladi

hamda yuritiladi. Yer uchastkalari va ob'ektlarning huquqiy holatlari to'g'risidagi ma'lumotlar, belgilangan tartibga mos holda aniqlangan tarmoq kadastrlarining ma'lumotlari DKYaT ning asosini tashkil etadi.

DKYaT asosan davlat boshqaruv tizimini, yuridik hamda jismoniy shaxslarni ularning faoliyatlari uchun zaruriy ma'lumotlar hamda hududlar va ko'chmas mulk to'g'risidagi ma'lumotlar bilan tezkorlikda ta'minlashga mo'ljallangan. Uning ma'lumotlari davlat boshqaruvining barcha tizimlari, yuridik hamda jismoniy shaxslar, shu jumladan, chet el fuqarolari uchun zaruriy kuchga egadir. Kadastr xujjatlari mulkchilik hamda xo'jalik yuritishning barcha shakllarining ob'ektlari to'g'risidagi birlamchi huquqiy iqtisodiy va texnik ma'lumotlar sifatida qabul qilinishi zarur.

DKYaT ning ob'ektlari quyidagilardir:

- tabiiy resurslar (yer, suv, o'rmon, yer osti qazilma boyliklari va boshq.);
- binolar va inshootlar, transport va muhandislik kommunikasiyalari;
- geodezik tarmoqlar punktlari;
- DKYaT vazifalarini bajarish uchun zarur bo'lgan ob'ektlar;

DKYaT ning ob'ektlari to'g'risidagi ma'lumotlar respublika bo'yicha qo'yidagicha yagona texnologik asosda qaraladi:

- davlat yer kadastr bo'yicha – joylardagi davlat hokimiyati tizimi, qishloq va suv xo'jaligi vazirligi tizimi tomonidan;
- davlat suv kadastr bo'yicha – gidromeliorasiya bo'yicha Bosh boshqarma (tabiiy suv manbaalari), geologiya va mineral resurslar Davlat qo'mitasi (er osti suvlari), qishloq va suv xo'jaligi vazirligi (suv resurslaridan foydalanish va yerlarning meliorativ holati);
- davlat o'rmon kadastr bo'yicha – qishloq va suv xo'jaligi vazirligi (o'rmonchilik Bosh boshqarmasi);
- davlat yer osti qazilma boyliklari kadastr bo'yicha – geologiya va mineral resurslar Davlat qo'mitasi;
- alohida muhofaza qilinadigan hududlar bo'yicha – tabiatni muhofaza

qilish Davlat qo'mitasi va Fanlar Akademiyasi;

- hayvonot dunyosi, o'simliklar dunyosi bo'yicha – Fanlar Akademiyasi;
- ko'chmas mulk kadastri bo'yicha – joylardagi davlat hokimiyati organlari hamda Geodeziya, kartografiya va davlat kadastri Davlat qo'mitasi;
- davlat qurilish kadastri bo'yicha – joylardagi davlat hokimiyati organlari hamda arxitektura va qurilish Davlat qo'mitasi;

DKYaT ning ma'lumotlari asosan quyidagi maqsadlar uchun foydalaniladi:

- iqtisodiy islohotlarni, jumladan yer islohotini amalga oshirish;
- hududni majmualar tarzida ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishga dasturlar va bashoratlar tuzish;
- tabiiy resurslar va kuchmas mulkni majmualar tarzida hisob qilish, baholash hamda davriy monitoringini o'tkazish;
- xo'jalik yuritish sub'ektlari tomonidan tabiiy ob'ektlar va hududlarga yetkazilgan zararni baholash;
- hududlar to'g'risida ma'lumotlar talab qilinadigan boshqa faoliyatlarni amalga oshirish.

DKYaT ni vujudga keltirish hamda ushbu tizim faoliyatini takomillashtirib borish O'zbekiston Respublikasi Geodeziya, kartografiya va davlat kadastri Davlat qo'mitasi hamda uning viloyatlar va tumanlar (shahar) hokimiyatlaridagi ko'chmas mulk kadastri xizmatlariga yuklatilgan. Ular o'z faoliyatlarini Vazirlar Mahkamasi, viloyat va tuman (shahar) hokimiyatlari tomonidan tasdiqlangan qoidalarga muvofiq holda olib boradilar.

DKYaT quyidagi tamoyillarga binoan yuritiladi:

- respublikaning barcha hududlarini to'la qamrab olish;
- markazlashgan rahbarlik;
- kadastr ma'lumotlarini qayta ishlash va taqdim etishning birligi;
- barcha turdagi kadastrlar tizimining yer kadastri asosida shakllanishi;
- avtomatlashtirilgan informasion texnologiyalarni qo'llash;
- ma'lumotlarning ob'ektivligi, to'laligi, aniqligi hamda haqqoniyligi;
- ma'lumotlarni to'ldirilishi va yangilanishining uzluksizligi;

- ma'lum chegaralangan foydalanuvchilardagi mavjud ma'lumotlarning maxfiyligi.

Shunday qilib, respublikada shunday yagona informasion kadastr tizimi vujudga kelmoqdaki, u so'zsiz iqtisodiyotimiz tarmoqlari uchun hozirgi bozor munosabatlari sharoitida muhim amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

Tizim tarkibiga kiruvchi yer kadastrini qolgan barcha kadastrlarning asosidir, negaki boshqa barcha ob'ektlar aynan ushbu yer maydonlarning ustki yoki ostki qismlarida shakllangan va joylashgan. Ushbu ob'ektlar bo'yicha tarmoq kadastrlarini yuritish birinchi galda yer tug'risidagi ma'lumotlarga tayaniladi. Bu hol so'zsiz, albatta, davlat yer kadastrini to'g'ri va har tomonlama asoslangan holda yuritishni taqozo qiladi.

Yer resurslaridan to'g'ri, oqilona hamda samarali foydalanish – iqtisodiyot ahamiyatiga molik bo'lgan muammodir. Bu esa o'z navbatida iqtisodiyotdagi mavjud yerlarni imkoni boricha tarmoqlararo optimal tarzda taqsimlashni, mumkin qadar kamroq xarajatlar sarflagan holda har gektar yer maydoni hisobiga ko'proq miqdorda qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishni, tuproq unumdorligini saqlash va muntazam ravishda, ilg'or agrotexnik tadbirlar asosida, oshirib borishni bildiradi. Bu muammoni hal qilish yer kadastrini to'liq hajmlarda o'tkazish zarurligini tug'diradi.

Davlat yerning yagona to'laqonli egasi sifatida yer fondini boshqarishni amalga oshiradi. Bu esa o'z navbatida yer kadastriga davlat ahamiyatini beradi. Uning ma'lumotlari, birinchi navbatda, yer uchastkalariga bo'lgan huquqlarni ro'yxat qilish, yer resurslarini davlat tomonidan boshqarishni yanada takomillashtirish maqsadlarida foydalanibgina qolmasdan, balki yerlarga davlat egaligi huquqini muhofaza qilish maqsadlarida, shuningdek, boshqa mulkdorlar va foydalanuvchilar huquqlarini ham muhofaza qilishda foydalaniladi. Shu nuqtai nazardan xam yer kadastrini ma'lumotlari faqatgina iqtisodiy ahamiyatga molik bo'libgina qolmasdan, huquqiy ahamiyatga ham egadir.

Davlat kadastrlari yagona tizimi tarkibiga davlat o'rmon kadastrini 2005 yil 15 noyabrda kiritilgan bo'lib, DKYaT ning tabiiy resurslar guruhiga oid

hisoblanadi. Davlat o'rmon kadastri Davlat kadastrlari yagona tizimining tarkibiy qismi hisoblanadi va o'rmonlarning himoyalanganlik toifasini aniqlash maqsadida, o'rmonlardan oqilona foydalanishni, qo'riqlashni, muhofaza qilishni va qayta tiklashni tashkil etish, davlat o'rmon fondi yerlari tuzilmasida ro'y beradigan o'zgarishlar hujjatlarini yuritish va nazorat qilishning yagona tartibini belgilash uchun yuritiladi. Davlat o'rmon kadastrini yuritish Davlat o'rmon kadastri ob'ektlarining barcha turlarini ro'yxatlashni, ularning miqdor va sifat tavsiflarini, iqtisodiy bahosini hisobga olishni, shuningdek kadastr axborotlarini to'plash, tahlil qilish, ishlash, tizimlashtirish, saqlash, yangilash va qonun hujjatlarida belgilangan tartibda manfaatdor foydalanuvchilarga berishni o'z ichiga oladi.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. Davlat kadastrlari yagona tizimi (DKYaT) nima?
2. DKYaT ning ob'ektlariga nimalar kiradi?
3. DKYaT ni yuritish qanday tamoyillarga tayanadi?
3. DKYaT ni vujudga keltirish va rivojlantirish qaysi tashkilotga yuklatilgan?
4. DKYaT da o'rmon kadastrining o'rni qanday?
5. Davlat o'rmon kadastrlarining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
6. Davlat o'rmon kadastrlarining iqtisodiyot tarmoqlaridagi ahamiyati to'g'risida nimalarni bilasiz?

II bob. DAVLAT O‘RMON KADASTRINI YURITISH MEKANIZMLARI

§ 2.1. Davlat o‘rmon kadastrini yuritishning maqsad va vazifalari

Davlat o‘rmon kadastrini o‘rmon munosabatlarini tartibga solish, o‘rmonlarni qo‘riqlash, muhofaza qilish, ulardan oqilona foydalanish va ularni qayta tiklashni tashkil etish maqsadida davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini, manfaatdor yuridik va jismoniy shaxslarni o‘rmonlar to‘g‘risidagi ishonchli kadastr axborotlari bilan ta‘minlash uchun mo‘ljallangan.

Davlat o‘rmon fondi davlat ahamiyatiga molik o‘rmonlardan, ya‘ni davlat o‘rmon xo‘jaligi organlari tasarrufidagi o‘rmonlardan, shuningdek, boshqa yuridik va jismoniy shaxslar foydalanishidagi o‘rmonlardan iboratdir. Shuni alohida ta‘kidlash joizki, qishloq xo‘jaligiga mo‘ljallangan yerlardagi ekinzorlarning ihota daraxtzorlari, shuningdek boshqa daraxtzor va butazorlar, temir yo‘llarning, avtomobil yo‘llarining, tabiiy va sun‘iy suv oqimlarining, suv havzalarining hamda boshqa suv obektlarining ajratilgan mintaqalaridagi ihota daraxtzorlar, shaharlardagi hamda boshqa aholi punktlaridagi daraxtzor va butazorlar, shuningdek ko‘kalamzorlashtirish uchun ekilgan o‘simliklar, tomorqalardagi va bog‘ uchastkalaridagi daraxtzor va butazorlar davlat o‘rmon fondiga kirmaydi. O‘rmon bilan qoplangan yerlar, shuningdek o‘rmon bilan qoplanmagan, ammo o‘rmon xo‘jaligi ehtiyojlari uchun berilgan yerlar o‘rmon fondi yerlari deb e‘tirof etiladi. O‘rmon fondi yerlarining chegaralari qonunchilikda belgilangan tartibda aniqlanadi. Davlat o‘rmon fondi uchastkalari davlat o‘rmon fondining bir qismi bo‘lib, ular davlat o‘rmon kadastrida ko‘rsatilgan muayyan chegaraga, maydonga, joylashgan yeriga, huquqiy rejimga va boshqa xususiyatlarga ega bo‘ladi.

Bugungi kunga kelib, o‘rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko‘paytirish, takroriy ko‘paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish, tasdiqlash hamda amalga oshirish;

qoidalar, normalar va normativlarni belgilash;

davlat nazoratini amalga oshirish;
ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish;
xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

O'zbekiston Respublikasi O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasi o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, takroriy ko'paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan foydalanish sohasida:

yagona davlat siyosatini amalga oshiradi;
davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi;
normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqish va takomillashtirishda ishtirok etadi;

o'z vakolatlari doirasida qoidalar, normalar va normativlarni qabul qiladi;
barcha o'rmonlarda o'rmon tuzishning yagona tizimini belgilaydi;
o'rmon fondi yerlarida idoraviy nazoratni amalga oshiradi;
O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobini yuritishda ishtirok etadi;
qonunchilikda belgilangan tartibda yuridik va jismoniy shaxslarga o'simlik dunyosi obektlaridan maxsus foydalanish, pichan o'rish, chorva mollarini o'tlatish, daraxtzor hamda butazorlarni kesish uchun ruxsatnoma beradi;

o'rmon fondi yerlarida biotexnik tadbirlarni amalga oshiradi;
o'rmon fondi yerlaridagi muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni, o'rmon-ovchilik, ovchilik va (yoki) baliqchilik xo'jaliklarini yuritish, boshqarish hamda rivojlantirishni tashkil etadi;

o'rmonlarni qayta tiklash va ihota o'rmonlarni ko'paytirishga doir chora-tadbirlar ishlab chiqilishini hamda amalga oshirilishini, tog' yonbag'irlari, jarliklar va tashlandiq yerlarda eroziyaga qarshi daraxtzorlar barpo etish ishlarining bajarilishini tashkil etadi;

o'rmonlarning mahsuldorligini oshirish maqsadida ilg'or ilmiy-texnika yutuqlarini joriy etadi, o'simliklar seleksiyasi va urug'chilik bo'yicha ilmiy tadqiqotlar o'tkazadi;

manzarali, mevali daraxtlar va butalarni yetishtirishga, dorivor o'simliklarning plantasiyalarini barpo etishga doir usullarni ishlab chiqadi,

manzarali o'simliklar ko'chatlarini sertifikatlashtirish hamda standartlashtirishning yagona tizimi ishlab chiqilishi va joriy etilishini ta'minlaydi;

o'rmonlarning monitoringini, davlat hisobini, davlat o'rmon kadastrini belgilangan tartibda yuritadi;

o'rmonlarni yong'inlar, zararkunandalardan va kasalliklardan himoya qilishga doir chora-tadbirlar amalga oshirilishini, o'rmonlarning qonunga xilof ravishda kesishlardan hamda o'rmon to'g'risidagi qonunchilikning boshqacha tarzda buzilishlaridan muhofaza qilinishini ta'minlaydi;

o'rmon xo'jaliklarida bir-biriga bog'liq bo'lgan xo'jalik faoliyatini kengaytirish va rivojlantirishni, ko'chat yetishtirishni, dorivor o'simliklar yig'ishni, asalarichilik, baliqchilik, chorvachilik mahsulotlarini yetishtirishni hamda qayta ishlashni, xalq iste'moli tovarlari ishlab chiqarishni tashkil etadi;

o'rmon xo'jaligi sohasida mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etadi.

O'zbekiston Respublikasi O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasi qonunchilikka muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, takroriy ko'paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan foydalanish sohasida:

davlat dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirishda ishtirok etadi;

normativ-huquqiy hujjatlarni ishlab chiqishda ishtirok etadi, o'z vakolatlari doirasida qoidalar, normalar va normativlarni tasdiqlaydi;

davlat ekologik nazoratini amalga oshiradi;

o'rmon fondidan barcha turdagi qurilishlar uchun yer uchastkalarini tanlash materiallarining, o'rmon tuzish loyihalarining, davlat o'rmon fondining tabiiy resurslaridan foydalanish bilan bog'liq loyihaoldi, loyiha hujjatlarining davlat ekologik ekspertizasini o'tkazadi;

davlat o'rmon fondi uchastkalaridagi O'zbekiston Respublikasi Qizil kitobiga kiritilgan o'simlik va hayvonot dunyosi obektlaridan maxsus foydalanish uchun yuridik va jismoniy shaxslarga belgilangan tartibda ruxsatnoma beradi.

O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi qonunchilikka muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Mahalliy davlat hokimiyati organlari o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, takroriy ko'paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan foydalanish sohasida:

davlat dasturlarini va boshqa dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirishda ishtirok etadi;

hududiy dasturlarni tasdiqlaydi va amalga oshiradi;

davlat o'rmon xo'jaligi organlari bilan kelishilgan holda yuridik va jismoniy shaxslarga davlat o'rmon fondi uchastkalarini beradi, bundan o'rmonlarning daryolar, ko'llar, suv omborlari va boshqa suv obektlari sohillari bo'ylab o'tgan taqiqlangan mintaqalari, yerlari, o'rmonlarning ovlanadigan qimmatli baliqlar uvuldiriq sohadigan joylarni muhofaza qiluvchi taqiqlangan mintaqalari, suv ta'minoti manbalarini sanitariya jihatidan muhofaza qilish zonalaridagi o'rmonlar, davlat qo'riqxonalarining, majmua (landshaft) buyurtma qo'riqxonalarining, tabiat bog'larining, umumdavlat ahamiyatiga molik buyurtma qo'riqxonalarining, umumdavlat ahamiyatiga molik kurort tabiiy hududlarning, davlat biosfera rezervatlarining, davlatlararo muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning o'rmonlari mustasno;

pichan o'rish va chorva mollarini o'tlatish normalarini davlat o'rmon xo'jaligi organlarining taqdimnomasiga binoan tasdiqlaydi;

o'rmonlarning davlat hisobi va davlat o'rmon kadastri yuritilishini ta'minlaydi;

davlat nazoratini amalga oshiradi;

Mahalliy davlat hokimiyati organlari qonunchilikka muvofiq boshqa vakolatlarni ham amalga oshirishi mumkin.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolar o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, takroriy ko'paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan foydalanish sohasida:

davlat dasturlarini, hududiy va boshqa dasturlarni amalga oshirishda ishtirok etadi;

jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi;

aholi o'rtasida fuqarolarning huquqiy savodxonligini va ekologik madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan tushuntirish ishlarini amalga oshirishda ishtirok etadi.

Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat notijorat tashkilotlari va fuqarolar o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, takroriy ko'paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan foydalanish bo'yicha boshqa tadbirlarda ham ishtirok etishi, davlat organlariga ko'maklashishi mumkin.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. O'rmonlarni muhofaza qilish va foydalanish sohasidagi davlat siyosatining asosiy yo'nalishlari nimalardan iborat?
2. Davlat o'rmon fondi yerlari kimlarga foydalanishga beriladi?
3. Davlat o'rmon fondi yerlari qanday huquq asosida tasarruf etiladi?

§ 2.2. Davlat o'rmon kadastrini yuritishning huquqiy asoslari

Davlat o'rmon kadastrini "O'rmon to'g'risida", "Davlat kadastrlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2005 yil 16 fevraldagi 66-son qarori bilan tasdiqlangan Davlat kadastrlari yagona tizimini yaratish va yuritish tartibi to'g'risidagi Nizomga, boshqa normativ-huquqiy hujjatlarga hamda Vazirlar Mahkamasining 2005 yil 15 noyabrdagi 250-son qarori bilan tasdiqlangan Davlat o'rmon kadastrini yuritish tartibi to'g'risida Nizomiga asosan yuritiladi.

O'rmon fondi yerlari, o'rmon bilan qoplangan yoki qoplanmagan yerlardir. Bu yerlar o'rmon xo'jaligi ehtiyojlari uchun beriladi. O'rmon fondi yerlari orolbo'yi hududlarining ekologik barqarorligini ta'minlash maqsadida yashil qoplamalar barpo etilgan. Masalan, Qoraqalpog'iston Respublikasining Mo'ynoq tumanida 127,8 ming gektar, Buxoro viloyatida 40,6 ming gektar, Navoiy viloyatida 43,7 ming gektar va Xorazm viloyatida 10,6 ming gektar maydonda saksovul va boshqa cho'l o'simliklaridan "yashil qoplamalar" barpo etilgan. O'rmon fondi yerlari bilan birga, respublika bo'yicha 3 million tupga yaqin daraxtlar va butalar ko'chatlari hamda nihollari bepul yetkazib berilgan, 457 gektar maydonda "yashil bog'lar" barpo etilgan.

O'zbekiston Respublikasida o'rmon fondini muhofaza qilish, ko'paytirish, undan oqilona foydalanish, uning moddiy-texnika bazasini modernizatsiya qilish, sohaga bozor mexanizmlarini hamda axborot-kommunikasiya texnologiyalarini keng joriy etish, kadrlar salohiyatini oshirish hisobiga ilm-fan yutuqlaridan samarali foydalanish, shuningdek, 2030 yilgacha bo'lgan davrda o'rmon xo'jaligini isloh qilishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash maqsadida:

O'zbekiston Respublikasida o'rmon xo'jaligi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi (keyingi o'rinlarda — Konsepsiya) O'zbekiston Respublikasida o'rmonlarni muhofaza qilish, saqlab qolish va o'rmon xo'jaligini rivojlantirishning strategik maqsadlari, bu boradagi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilaydi, uning amalga oshirilishi esa kelajak avlodlarga ekologik qulay sharoit yaratish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash imkonini beradi.

1. Quyidagilar Konsepsiyaning asosiy maqsadlari hisoblanadi:

O'zbekiston Respublikasida o'rmonlarni muhofaza qilish, saqlab qolish, qayta tiklash, ko'paytirish hamda ulardan oqilona foydalanishni ta'minlash maqsadida bozor iqtisodiyoti tamoyillariga asoslangan ijara va davlat-xususiy sheriklikning qoidalari va tartib-taomillarini joriy etish;

cho'llanishga qarshi kurashish, Orol va Orolbo'yi mintaqasi cho'llanishining oldini olish maqsadida o'rmonzorlar barpo etish;

sohaga chet el investisiyalarini keng jalb etish orqali o'rmonlarda ekologiyaga zararsiz, chiqindilardan holi ishlab chiqarishni yo'lga qo'yish;

o'rmon xo'jaliklari faoliyatiga innovasion texnologiyalarni joriy etish;

o'rmon xo'jaliklarini tashkil etish va boshqarishda bozor iqtisodiyoti mexanizmlarini joriy etish orqali ularni bosqichma-bosqich o'zini o'zi ta'minlash amaliyotiga o'tkazish;

o'rmonlarning turistik salohiyatini oshirish.

2. Asosiy maqsadlarga erishish uchun quyidagi ustuvor yo'nalishlarni belgilab olish zarur:

o'rmonga oid davlat siyosatini rivojlantirish va o'rmon to'g'risidagi qonun hujjatlarini takomillashtirish;

o'rmon fondi resurslaridan oqilona foydalanish, cho'llanishga qarshi kurashish va atrof-muhitni muhofaza qilish tizimini takomillashtirish;

o'rmon fondi va muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni samarali boshqarishni tashkil etish, o'rmonlar ekish va ularni qo'riqlash ishlarini amalga oshirish;

o'rmonlardan oqilona va tejamkorlik bilan foydalanish, ihotazorlar va o'rmon plantasiyalarini barpo etishni jadallashtirish;

o'rmon fondi yerlarini ijaraga berish, ulardan samarali va oqilona foydalanishda davlat-xususiy sheriklikning qoidalari va tartib-taomillarini keng qo'llash;

o'rmonlarni barqaror boshqarish uchun moliyaviy mexanizmlarni maqbullashtirish, o'rmon xo'jaliklarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash;

sohaga mahalliy va xalqaro moliya institutlari mablag'lari, shu jumladan grantlarini jalb etish ishlarini jadallashtirish va ekologik turizmni keng ko'lamda rivojlantirish;

o'rmon fondi, uning fauna va florasini o'rganish, hisobini yuritish, ko'paytirish va saqlash bo'yicha zarur chora-tadbirlarni amalga oshirish;

oʻrmonlarni yongʻinlar, zararkunanda va kasalliklar, noqonuniy daraxt kesilishlaridan va boshqa oʻrmon xoʻjaligiga oid qonun hujjatlarining buzilishlaridan muhofaza qilish;

oʻrmon xoʻjaliklarida bir-biriga bogʻliq boʻlgan xoʻjalik faoliyatini kengaytirish va rivojlantirish;

oʻrmonlarda koʻchat yetishtirish, dorivor oʻsimliklar toʻplash, chorvachilik, baliqchilik va asalarichilik mahsulotlarini yetishtirish hamda ularni qayta ishlash ishlarini tashkil etish;

qoʻmita tizimida yangi qoʻyilayotgan talab va vazifalarni hisobga olgan holda ish jarayonlarini takomillashtirish (mutaxassislar tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar va maʼlumotlardan foydalangan holda raqamli boshqaruvni yoʻlga qoʻyishni);

oʻrmon xoʻjaligi sohasida kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish.

Mustaqil oʻrganish uchun savollar

1. Oʻzbekiston Respublikasida oʻrmon xoʻjaligi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi qachon qabul qilingan?
2. Davlat oʻrmon kadastrini yuritish tartibi toʻgʻrisida Nizom qachon qabul qilingan?
3. Davlat kadastrlari yagona tizimini yaratish va yuritish tartibi toʻgʻrisidagi Nizom qachon qabul qilingan?
4. Davlat oʻrmon kadastrini yuritishning huquqiy asoslari nimalardan iborat?
5. Orolboʻyi hududlarining ekologik barqarorligini taʼminlash maqsadida yashil qoplamalar Oʻzbekistonning qaysi hududlarida barpo etilgan?

§ 2.3. Davlat oʻrmon kadastrining tarkibiy qismlari va yuritish tamoyillari

Tabiatni muhofaza qilishga moʻljallangan yerlar tarkibiga korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga maxsus maqsadlar uchun berilgan davlat qoʻriqxonalari, milliy va dendrologiya bogʻlari, botanika bogʻlari, buyurtma

bog'lar (ovchilikka mo'ljallangan yerlar bundan mustasno), tabiat yodgorligi yerlari kiradi.

Kasallikning oldini olish va davolashni tashkil etish uchun qulay, tabiiy shifobaxsh omillarga ega bo'lgan, tegishli muassasalar va tashkilotlarga doimiy foydalanish uchun belgilangan tartibda berib qo'yilgan yer uchastkalarini sog'lomlashtirish ishlari uchun mo'ljallangan yerlar jumlasiga kiradi.

Aholining ommaviy dam olishi va turizmni tashkil etish uchun tegishli muassasalar va tashkilotlarga berilgan yerlar - rekreasiya uchun mo'ljallangan yerlardir. Tegishli muassasalar va tashkilotlarga doimiy foydalanish uchun berib qo'yilgan tarixiy – madaniy qo'riqxonalar, me'morial bog'lar, maqbaralar, arxeologiya yodgorliklari, tarixiy va madaniy yodgorliklar joylashgan yerlar tarixiy-madaniy ahamiyatga molik yerlar qatoriga kiradi. O'rmon xo'jaligi ehtiyojlari uchun berib qo'yilgan yerlar o'rmon fondi yerlari deb e'tirof etiladi. O'rmonzorlar barpo etish, jarliklarning kengayishini to'xtatish, shaharlar va sanoat markazlari tevaragidagi ixota o'rmonzorlari va ko'kalamzor maydonlar barpo etish uchun boshqa maqsadlarga mo'ljallangan yerlar o'rmon fondi yerlari tarkibiga belgilangan tartibda o'tkazilishi mumkin. Fuqarolar, korxonalar, muassasalar va tashkilotlarga foydalanish uchun berilmagan barcha yerlar zahira yerlardir. Bunday yerlar jumlasiga doimiy egalik qilish va doimiy foydalanish huquqi tugatilgan yerlar ham kiradi.

Zahira yerlar, tuman va shaharlarning davlat hokimiyati organlari tasarrufida bo'ladi va qishloq xo'jaligi maqsadlari uchun egalik qilish, foydalanishga va ijaraga berishga mo'ljallanadi. Tuman hokimi mahalliy ahamiyatga molik zahira yerlarning ayrim uchastkalarini o'z qarori bilan posyolka, qishloq va ovullarning o'zini-o'zi boshqarish organlari tasarrufiga berishi mumkin. Quyidagi 1 – jadvalda O'zbekiston Respublikasi yagona davlat yer fondining yer toifalari bo'yicha taqsimlanishi keltirilgan.

Respublika yer fondini yer toifalari bo'yicha taqsimlanishi

(2023 yil 01.01 gacha bo'lgan holati)

	Yer fondining toifalari	jami maydon		shundan sug'oriladigani	
		ming ga	foiz	ming ga	foiz
1	Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar	22371,3	50,4	4200,6	97,8
2	Aholi punktlari yerlari	237,8	0,5	48,5	1,1
3	Sanoat transport, aloqa, mudofaa va boshqa maqsadlarda foydalaniladigan yerlar	1970,9	4,4	11,4	0,3
4	Tabiatni muhofaza qilish, sog'lomlashtirish, rekreasiya maqsadlarida foydalaniladigan yerlar	72,4	0,2	0,6	0
5	Tarixiy-madaniy ahamiyatiga molik yerlar	0,3	0	0	0
6	O'rmon fondi yerlari	8543,8	19,2	25,5	0,6
	Suv fondi yerlari	825,3	1,9	4,5	0,1
	Zahira yerlari	10388,5	23,4	4,2	0,1
	Jami yerlar	44410,3	100	4295,3	100

Davlat o'rmon kadastrining tarkibiy qismlari quyidagilar:

Davlat o'rmon kadastri ob'ektlarini ro'yxatga olish;

Davlat o'rmon kadastri ob'ektlarini taksatsiyalash hamda hisobga olish;

Davlat o'rmon kadastri ob'ektlarini baholashdan iboratdir.

Ro'yxatga olish ishlari o'rmon fondi yerlari kesimida amalga oshirilib, o'rmon bo'limlari, o'rmon bilan qoplangan hamda qoplanmagan yer, jumladan, maydoni, daraxt nomi, o'rmonlarni ko'paytirish usuli, daraxtlar yoshi bo'yicha mansubligi, ularning o'rtacha yoshi, o'rmonlarni tashkil qiluvchi asosiy turlar, o'rmonlarning holati, bonitet sinfi, daraxtlarning zichlik darajasi, o'rmon turi, daraxtlar zaxirasi, qiymati to'grisidagi m'lumotlardan iborat bo'ladi.

Davlat o'rmon kadastri ob'ektlarini hisobga olishda, daraxtlarning yoshi, bo'yi, sifati, tayyorlanadigan yogoch zaxirasi kabilarni baholash ishlari davlat

o'rmon kadastri asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Bunda maxsus ko'rsatkichlar (daraxtlar soni va yillik o'sishi, tur tarkibi, yaqin yillarda kesishga mo'ljallangan daraxtlar zaxirasi va boshqalar) qo'llanadi.

Davlat o'rmon kadastrini yuritishning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:
O'zbekiston Respublikasi hududidagi barcha o'rmonlarni to'liq qamrab olish;
makon koordinatlari yagona tizimini va yagona topografiya asosini qo'llanish;
o'rmonlar to'g'risidagi kadastr axborotlarini shakllantirish metodologiyasining yagonaligi;

kadastr axborotlarining ishonchliligi, ko'rgazmaliligi va hujjatlilik;
kadastr axborotlarining qonun hujjatlarida belgilangan tartibda foydalanishga qulayligi.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. Davlat o'rmon kadastrining tarkibiy qismlari nimalardan iborat?
2. Davlat o'rmon kadastrini yuritishning asosiy tamoyillari nimalardan iborat?
3. Rekreatsiya uchun mo'ljallangan yerlarga qanday yerlar misol bo'la oladi?
4. O'zbekiston Respublikasi yer fondi va o'rmon fondi yerlarining mavjud holati qanday?
5. Tabiatni muhofaza qilishga mo'ljallangan yerlar tarkibiga qanday yerlar kiradi?

III BOB.DAVLAT O‘RMON KADASTRINI YURITISHNI TASHKIL ETISH

§ 3.1. O‘rmon fondi yerlaridan foydalanishda rivojlangan davlatlar texnologiyalarini tadqiq qilish

Dastlabki bo‘limlarda ta’kidlaganimizdek, ba’zi mamlakatlarda o‘rmonlarning kesilishi sezilarli darajada qisqarganligini ko‘rsatadi. 2020-yilda o‘rmonlar dunyo quruqlik yuzasining qariyb 4,1 milliard gektarini (31 foizini) egallagan. Eng katta qismi tropiklarda, keyin esa mo‘tadil va subtropik iqlim zonalarida joylashgan. Dunyodagi o‘rmonlarning yarmidan ko‘pi (54 foiz) faqat beshta davlatda - Rossiya Federatsiyasi, Braziliya, Kanada, Amerika Qo‘shma Shtatlari va Xitoyda (maydonlar bo‘yicha kamayish tartibida). Avstraliya, Kongo Demokratik Respublikasi, Indoneziya, Peru va Hindistonni (kamayish tartibida) o‘z ichiga olgan o‘nta mamlakat global o‘rmon maydonining uchdan ikki qismini egallaydi.

Taxminan 420 million gektar o‘rmon 1990 yildan 2020 yilgacha boshqa yer toifasi maqsadlariga aylantirildi. O‘rmonlarni kesish darajasi bu davrda 1990–2000 yillarda yiliga 15,8 million gektardan 2015–2020 yillarda yiliga 10,2 million gektargacha kamaydi. 2015–2020 yillarda o‘rmonlarni kesishning yillik sur‘ati Afrikada 4,41 million ga, Janubiy Amerikada 2,95 million gektar va Osiyoda 2,24 million gektarni tashkil etdi. Bir qator innovatsion platformalar yer va o‘rmon ma’lumotlarini to‘plash, tahlil qilish va tarqatish usullarini o‘zgartirmoqda, Global o‘rmon resurslarini baholash (FRA) platformasi ham shular jumlasidandir. FRA 2020 masofaviy zondlash tadqiqoti (RSS) global o‘rmonlarni kesishning pasayish tendentsiyasini tasdiqladi.

Vaqt o‘tishi bilan o‘rmonlar maydonining o‘zgarishi ikki omilga bog‘liq ekanligi o‘z isbotini topdi, bular o‘rmonlarning kesilishi va ilgari boshqa yerdan foydalanilgan hududlarda o‘rmonlarning kengayishi. Global miqyosda o‘rmon maydonining o‘zgarishining sof tezligi, ya’ni o‘rmonlarning kengayishi va o‘rmonlarning kesilishi o‘rtasidagi farq 2010-2020 yillarda yiliga -4,7 million gektarni tashkil qiladi. Bu avvalgi ikki o‘n yillikdagidan sezilarli darajada past edi (1990–2000 yillarda yiliga -7,8 million ga va 2000–2010 yillarda -5,2 million ga).

O'rmonlar, daraxtlar va ular bilan bog'liq ekotizimlarni saqlash, tiklash va barqaror foydalanish uchun texnologik, ijtimoiy, siyosiy, institutsional va moliyaviy ko'rinishdagi innovatsiyalarning ahamiyatini e'tirof etish global miqyosda tobora ommalashib bormoqda. 2022 yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO)ning texnik aralashuvi va me'yoriy ko'rsatmalarida ilm-fan va innovatsiyalardan foydalanishni kuchaytirish uchun o'zining birinchi Fan va innovatsiya strategiyasini qabul qildi. FAO Kengashining 170-sessiyasida inklyuziv va shaffof maslahatlashuvlar jarayonidan so'ng ma'qullangan strategiya innovatsiyani "eski muammoni yangi usulda yechish, yangi muammoni isbotlangan yechim bilan hal qilish, yangi va boshqacha ish qilish, yoki yangi muammoga yangi yechim olib kelish"ga qaratilgan Fan va innovatsiyalar strategiyasi FAO strategik asosini amalga oshirishning asosiy vositasi sifatida e'tirof etildi. FAO O'rmon xo'jaligi qo'mitasining 26-sessiyasi o'rmonlarning global muammolar ta'sirini, shu jumladan bir-biriga bog'liq bo'lgan uchta yo'l orqali yengish imkoniyatini e'tirof etdi.

Bugungi kunda ko'plab rivojlangan davlatlar FAO tomonidan ilgari surilayotgan besh turdagi global muammolarni hal qilishga qaratilgan yechimlar o'rmonlar salohiyatini oshirishda ham keng foydalanmoqda. Ular quyidagicha:

1. Texnologik.
2. Ijtimoiy
3. Siyosiy
4. Institutsional
5. Moliyaviy

FAO qishloq oziq-ovqat tizimlarini o'zgartirishni tezlashtirish uchun dalillar va mas'uliyatli innovatsiyalar orqali bilimlarni oshirishga katta e'tibor qaratadi, shu orqali mamlakatlar va jamiyatlar, jumladan, eng chekkada qolgan odamlar manfaatlariga xizmat qiladi hamda tirikchilik va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga hissa qo'shadi. O'rmonlarni muhofaza qilish, qayta tiklash va barqaror foydalanish innovatsiya turlarining yaxlit ko'rinishda paydo bo'ladigan

innovatsiyalardan foyda keltiradi. Har bir innovatsiya turining hissassi quyida ko'rib chiqiladi.

Texnologik innovatsiyalar. Iqlim va biologik xilma-xillik harakatlarini qo'llab-quvvatlash va barqaror o'rmon qiymat zanjirlarini rivojlantirish uchun o'rmon boshqaruvini takomillashtirishga turtki bo'lgan texnologik innovatsiyalar ko'paydi. Bu yerda texnologik innovatsiyalarning uchta kichik turi ko'rib chiqiladi: **raqamli, jarayon va biotexnologik.**

Raqamli texnologiyalar. Ular jumlasiga masofadan zondlash texnologiyalari, ma'lumotlarni boshqarish va tarqatish sohasidagi yutuqlar qaror qabul qiluvchilar va boshqa manfaatdor tomonlarga o'rmon va yerdan foydalanish ma'lumotlarini shaffof tarzda olish va yetkazishda yordam bermoqda, shu bilan o'rmonlarning afzalliklari va zarurligini tushunishda ularni saqlash, tiklash va barqaror foydalanish kuchaytirilmoqda. Masofadan zondlash ma'lumotlariga ochiq kirish va kuchli bulutli hisoblash platformalaridan qulay foydalanish Parij kelishuviga muvofiq atrof-muhit yaxlitligi bilan MRVni qo'llab-quvvatlash va boshqa maqsadlar qatorida ta'minot zanjirini tekshirish uchun yuqori sifatli ma'lumotlarni yaratish metodologiyasini ishlab chiqishga imkon berdi. So'nggi yillarda o'rmonlar zonasining o'zgarishini baholash uchun masofaviy zondlashdan foydalanish sezilarli darajada rivojlandi, masofaviy zondlash ma'lumotlarining sifati, mavjudligi va ko'pligi ortdi (ayniqsa, Landsat arxivi va Sentinel sun'iy yo'ldosh ma'lumotlariga bepul kirish tufayli). Mamlakatlarning yer qoplamini (o'zgartirish) xaritalarini yaratish va namunaviy ma'lumotlarni to'plash uchun sun'iy yo'ldosh tasvirlariga kirish va tahlil qilish imkoniyatlari texnik innovatsiyalar va yangi ishlab chiqilgan ochiq manba raqamli jamoat tovarlari tufayli sezilarli darajada yaxshilandi.

Sun'iy intellektning paydo bo'lishi uzoqdan olinadigan katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish qobiliyatini sezilarli darajada oshirishga turtki beradi. Amerika Qo'shma Shtatlari Milliy Aeronavtika va Koinot boshqarmasi va Yevropa Koinot Agentligi 2008 yildan boshlab o'zlarining arxivlari va ma'lumotlarini to'liq ommaga ochib, Landsat va Kopernik dasturlari orqali sun'iy yo'ldosh tasvirlariga

kirishda inqilob qildi. Bu ma'lumotlardan foydalanishning tez o'sishiga olib keldi, ayniqsa, vaqt seriyasini tahlil qilish sohasida katta innovatsiyalar va tadqiqotlarni kuzatiladi va global muammolar uchun tezkor yechimlarni osonlashtirdi. Iqlim o'zgarishi va oziq-ovqat xavfsizligi kabi masalalar kelgusi yillarda ko'proq fazoviy va tahliliy asboblardan asosan ishga tushishi kutilmoqda, bu Yer va uning resurslarini real vaqtga yaqin monitoring qilish uchun mavjud raqamli ma'lumotlar hajmini oshiradi. So'nggi ishlanmalar masofadan turib seziladigan ma'lumotlarni tahlil qilish uchun sun'iy intellektning (SI) salohiyatini oshirdi va uning o'rmon monitoringida qo'llanilishi juda keng imkoniyatlar kasb etishi isbotlandi. Sun'iy intellekt har kuni uchuvchisiz samolyotlar, sun'iy yo'ldoshlar va kosmik stantsiyalar tomonidan to'planadigan mavjud va kelajakdagi optik, radar va lidar ma'lumotlarining katta hajmini avtomatlashtirilgan tahlil qilishga yordam beradi. Shuningdek, u yer yuzasidagi o'zgarishlarni deyarli real vaqtda tavsiflash va kuzatish, bu o'zgarishlarning sabablarini aniqlash va har qachongidan ham tezroq va potentsial ta'sir ko'rsatadigan ta'sirchan natijalarni ishlab chiqarish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlarni beradi. Sun'iy intellekt o'rmonlarni kesish va degradatsiyasini to'xtatishga qaratilgan sa'y-harakatlarni qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, o'rmonlarni kesishning nolga teng bo'lgan qoidalari fermer xo'jaligi yoki dala miqyosidagi kuzatuvni talab qiladi. Ayrim fermer xo'jaliklarining chegaralarini belgilash, ularning chegaralaridagi o'zgarishlarni kuzatish, yer qoplami va hatto yerdan foydalanishni tavsiflash kabi keng qamrovli darajada tegishli ekspertiza o'tkazish maqsadga muvofiq bo'ladi. Umuman olganda, sun'iy intellektdan foydalanish axloqiy, shaffof va inklyuziv amaliyotlarga asoslangan bo'lishi kerak, bu esa kelgusidagi xavfli natijalarni keltirib chiqarish oldini oladi.

Jarayon(mahsulot) texnologiyalari. O'rmon mahsulotlarini ishlab chiqarishda qo'llaniladigan turli texnologiyalar bioiqtisodiyotga o'tishga va yog'och mahsulotlari uchun barqaror qiymat zanjirlarini rivojlantirishga yordam beradi. Xom neftdan tayyorlanishi mumkin bo'lgan deyarli hamma narsa daraxtlar kabi lignoselülozik xom ashyolardan ham tayyorlanishi mumkin va NWFPlar ham katta potentsialga ega.

Qurilish muhitida yog'och. Qurilishdagi yog'och uzoq muddatli uglerodni saqlash variantini tashkil etadi, bu esa iqlim o'zgarishini yumshatishga yordam beradi. U qisman ommaviy yog'och va yog'ochdan olingan qoplamalar kabi texnologik innovatsiyalar tufayli qurilgan muhitda afzal qilingan material sifatida jadal rivojlanmoqda. Ular tobora ko'proq fotoalbomlardan olingan resurslar o'rini bosadigan innovatsion materiallar va mahsulotlar ishlab chiqarish uchun platforma sifatida foydalanilmoqda. Yog'ochga asoslangan to'qimachilik. Yog'och tsellyuloza tolalari yordamida to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish 2000-2018 yillar oralig'ida har yili 6,3 foizga o'sdi (paxta va sintetik tolalarga nisbatan sezilarli o'sish sur'ati kuzatildi), 2019 yilda yog'ochdan tayyorlangan to'qimachilik tolalari jahon bozorining 7 foizini tashkil etdi.

Biotexnologiyalar. Hosildorlikni, kasalliklarga chidamliligini va iqlim o'zgarishiga moslashishni oshirish uchun genetik tadqiqotlar va daraxtlarni yaxshilash uchun innovatsion texnologiyalar qo'llanilmoqda. Odatda, daraxtlarni ko'paytirish takroriy seleksiya yordamida ko'paytirish, sinov va seleksiyaning takroriy sikllarini o'z ichiga olgan holda amalga oshiriladi. O'rmon daraxtlari yuqori genetik xilma-xillikni namoyon etadi, uzoq umr ko'radi va kech jinsiy etuklikka ega va uzoq regeneratsiya sikllariga ega, bu seleksionerlar uchun o'ziga xos qiyinchiliklar tug'diradi. Ular, shuningdek, asosan, uysiz va daraxt yetishtiruvchilar ko'pincha ma'lum navlar bilan emas, balki yovvoyi populyatsiyalar bilan ishlashlari kerak. Shunday qilib, an'anaviy daraxt ko'paytirish qimmat va uzoq vaqt talab qiladigan jarayondir. Ammo genomika va boshqa genetik texnologiyalardagi yutuqlar daraxtlarni ko'paytirish davrini bir necha o'n yilgacha qisqartirishga imkon berdi. "Naslchiliksiz ko'paytirish" DNK belgilari va ilg'or naslchilik rekonstruksiya usullaridan foydalangan holda ustun daraxtlarni aniqlashga asoslanadi. Bundan tashqari, tanlangan genotiplar maxsus dala sinovlarida emas, balki o'rmon xo'jaligining muntazam qismi sifatida sinovdan o'tkazilishi mumkin. Seleksiya- naslchiliksiz yetishtirish an'anaviy daraxt ko'paytirishga tez va arzon alternativani taklif etadi. Yovvoyi tabiatni boshqarish, shuningdek, (ayniqsa yo'qolib ketish xavfi ostida turgan) turlarning

populyatsiyalarini tushunish va himoya qilish uchun genetik tadqiqotlardagi innovatsiyalarga tayanadi.

Ijtimoiy, siyosiy va institutsional innovatsiyalar. O'rmon sektoridagi ijtimoiy, siyosiy va institutsional innovatsiyalar o'rtasidagi munosabatlar dinamik bo'lib, bu yerda uchta tur birgalikda ko'rib chiqiladi.

Ijtimoiy innovatsiyalar siyosat va institutsional innovatsiyalar bilan mustahkamlanishi mumkin. Siyosatlar umumiy maqsadlar va yo'riqnomalarni belgilaydi, institutlar moslashtirish, salohiyatni oshirish, muvofiqlikni kuzatish va fikr-mulohazalarni taqdim etish orqali ishlaydi. Institutlar siyosat vakolatlarini muvofiqlashtirish, tajribani rivojlantirish, qoidalarni ishlab chiqish va joriy etishda muhim rol o'ynashi va manfaatdor tomonlarni jalb qilish, hamkorlik va bilim almashish uchun platforma sifatida xizmat qilishi mumkin. Institutlar va siyosatlar o'rtasidagi aloqa aloqasi moslashuv boshqaruvi va doimiy takomillashtirish imkonini beradi. Manfaatdor tomonlar o'rtasida hamkorlikni rag'batlantirishning yangi usullari ijtimoiy innovatsiyalarning mavjud siyosiy tuzilmalar, siyosat asoslari va mahalliy foydalanuvchilarga mos kelishini ta'minlashga yordam berdi. Ular mahalliy va odatiy qonunlarni milliy qoidalarga kiritish mexanizmlarini, erdan foydalanishni rejalashtirishda ishtirokchi yondashuvlarni va jamoat asosidagi yovvoyi tabiatni saqlashni o'z ichiga oladi. Bu mahalliy xalqlar uchun juda muhim, chunki ularning yerlari, hududlari va resurslariga bo'lgan huquqlar tan olinishi va hurmat qilinishi juda muhimdir.

Moliyaviy innovatsiyalar. O'rmon sektoridagi moliyaviy innovatsiyalar o'sib bormoqda, asosan o'rmon xo'jaligiga ajratilganidan ko'ra ko'proq moliyalashtirish zaruriyatini hal qilish; yashil iqtisodiyotga o'tishni rag'batlantirish; kichik ishlab chiqaruvchilar uchun moliyani yanada qulayroq qilish; ekotizim xizmatlarining qiymatini tan olish. Sarmoyadorlar o'rmon xo'jaligi loyihalarini, asosan, yuqori sifatli yog'och olish uchun zarur bo'lgan ishlab chiqarish tsiklining uzaytirilishi va ayniqsa, global janubda o'rmon bilan bog'liq ko'plab faoliyatlarning norasmiy tabiati kabi omillar tufayli xavfli deb hisoblashadi.

Mustaqil o‘rganish uchun savollar

1. Rivojlangan davlatlar FAO tomonidan ilgari surilayotgan global muammo yechimlari qanday?

2. O‘rmonlarni muhofaza qilish, qayta tiklash va barqaror foydalanish innovatsiya turlari nimalar kiradi?

3. O‘rmonlarning eng katta qismi qayerda joylashgan?

4. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti (FAO)ning texnik aralashuvi va me‘yoriy ko‘rsatmalarida ilm-fan va innovatsiyalardan foydalanishni kuchaytirish uchun qanday strategiya qabul qilingan?

5. O‘rmon fondi yerlaridan foydalanishda rivojlangan davlatlar qanday texnologiyalardan foydalanmoqda?

§ 3.2. O‘rmon fondi yerlari boshqarishda vakolatli davlat tashkiloti va organlari

Respublikada o‘rmon xo‘jaligi salohiyatini oshirish, o‘rmonlarni saqlash, barpo etish va rejali boshqarish orqali ekologik foyda ko‘rish, shuningdek, ularning mamlakat rivojlanishidagi ulushini oshirish maqsadida kelgusida quyidagi ishlar amalga oshiriladi:

o‘rmon sohasiga oid davlat siyosatini yangi bosqichga olib chiqish va qonunchilikni takomillashtirish choralarini ko‘rish;

respublika hududidagi barcha o‘rmon fondi yer maydonlarini davlat xatlovidan va ro‘yxatdan o‘tkazish, o‘rmon tuzish ishlari haqidagi yagona elektron ma‘lumotlar bazasini shakllantirish;

mavjud o‘rmonlarni muhofaza qilish va qayta tiklash hamda ihotazorlar va o‘rmon plantasiyalarini barpo etish;

o‘rmon fondi yerlarini yuridik va jismoniy shaxslarga ijaraga berish tizimini joriy qilish orqali iqtisodiy foyda olish amaliyotini yo‘lga qo‘yish;

dorivor o'simliklarni yig'ishda samaradorlikni oshirish, jumladan tabiiy o'simliklar urug'idan foydalanish hamda xom ashyoni yig'ish, quritish, saqlash va qadoqlash jarayonlarini takomillashtirish;

soha tashkilotlarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, jumladan o'rmon xo'jaliklari texnika parkini modernizasiya qilish, ilmiy tadqiqotlar olib borishda foydalaniladigan laboratoriyalarni zamonaviy asbob-uskunalar bilan ta'minlash, o'rmonchilar uyi va kuzatuv minoralarini qurish;

o'rmonchilik sohasida kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish choralarini ko'rish;

sohaga investisiyalarni jalb qilish ishlarini tizimli yo'lga qo'yish, jumladan xalqaro moliya institutlari mablag'larini o'zlashtirish mexanizmlarini takomillashtirish;

o'rmonlarni saqlash, qayta tiklash va ko'paytirish bo'yicha jamoatchilik nazoratini kuchaytirish, shu jumladan o'rmon qonunchiligi buzilganligi to'g'risida xabar qilgan shaxslarni rag'batlantirishga doir qonun hujjatlarini ishlab chiqish;

o'rmon fondi yerlarida ekoturizmni rivojlantirish, yog'och, dorivor va boshqa turdagi import o'rnini bosuvchi, eksportbop mahsulotlarni ishlab chiqarish ishlarini keng yo'lga qo'yish.

O'rmonlarni muhofaza qilish chora-tadbirlari quyidagilar orqali amalga oshiriladi:

o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish va ulardan foydalanish sohasidagi qoidalar, normalar hamda normativlarni belgilash;

o'rmon tuzish loyihalarini ishlab chiqish va amalga oshirish;

o'rmondan foydalanishda cheklovlar va taqiqlar belgilash;

o'rmondan maxsus foydalanish huquqini to'xtatib turish, tugatish va bekor qilish;

o'rmondan o'zboshimchalik bilan foydalanishning va undan foydalanish borasida belgilangan tartibning boshqa buzilishlarining oldini olish;

xo'jalik faoliyatini va boshqa faoliyatni amalga oshirishda o'rmonga zararli ta'sir ko'rsatilishining yoki uning yo'q qilib yuborilishining oldini olish;

o'rmonlarning monitoringini, davlat hisobini va davlat o'rmon kadastrini yuritish;

o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, takroriy ko'paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan foydalanish sohasida axborot-kommunikasiya texnologiyalarini qo'llash;

o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ko'paytirish, takroriy ko'paytirish, qayta tiklash, ularning mahsuldorligini oshirish va ulardan oqilona foydalanish sohasida ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish hamda amalga oshirish;

o'rmon fondi yerlarida biotexnik tadbirlarni o'tkazish;

o'rmonlarni yong'inlardan muhofaza qilish, zararkunandalar va kasalliklardan himoya qilish chora-tadbirlarini amalga oshirish.

O'rmon tuzish o'rmonlarni muhofaza qilishni, himoya qilishni, ko'paytirishni, takroriy ko'paytirishni, qayta tiklashni, ularning mahsuldorligini oshirishni va ulardan oqilona foydalanishni ta'minlashga qaratilgan tadbirlar tizimidan iborat bo'lib, quyidagilarni o'z ichiga oladi:

davlat o'rmon fondi uchastkalarining chegaralarini belgilash va davlat o'rmon fondining o'rmondan doimiy foydalanuvchilar foydalanishidagi hududining ichki xo'jaligini tashkil etish;

topografiya-geodeziya ishlarini bajarish va o'rmonlarni maxsus xaritaga kiritish hamda ularning elektron ma'lumotlar bazasini shakllantirish;

davlat o'rmon fondini inventarizasiyadan o'tkazish;

o'rmonlarning yetilish yoshini belgilash, o'rmon xo'jaligini yuritish bilan bog'liq holda o'rmon daraxtlarining kesilishi hisob-kitobini, kesishlarning miqdorlarini hamda o'rmondan foydalanishning boshqa turlari miqdorlarini aniqlash;

davlat o'rmon fondi uchastkalarida pichan o'rish va chorva mollarini o'tlatish, yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning dorivor hamda texnik xom ashyosini, oziq-ovqat maqsadlari uchun yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarni yig'ish va tayyorlash, daraxtlar hamda butalarni kesmagan holda o'tin va shox-shabbalarni yig'ish hajmlarini aniqlash;

davlat o'rmon fondi uchastkalarida asalari uyalari va qutilarini joylashtirish, o'rmondan o'rmon-ovchilik, ovchilik va (yoki) baliqchilik xo'jaliklari ehtiyojlari uchun, ilmiy-tadqiqot, madaniy-ma'rifiy, tarbiyaviy, sog'lomlashtirish, rekreasiya hamda estetik maqsadlarda, shuningdek ekologik turizmni rivojlantirish maqsadida foydalanish imkoniyatlarini belgilash;

o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, qayta tiklash va ko'paytirish borasidagi ishlar hajmini, shuningdek boshqa o'rmon xo'jaligi ishlari hajmini aniqlash;

o'rmon tuzish loyihalarini ishlab chiqish va ularning amalga oshirilishi ustidan nazorat qilish.

O'rmon tuzish loyihalari davlat ekspertizasidan o'tkaziladi, davlat o'rmon xo'jaligi organlari va mahalliy davlat hokimiyati organlari tomonidan tasdiqlanadi.

O'rmon tuzish loyihalari o'rmon xo'jaligini, o'rmon-ovchilik, ovchilik va (yoki) baliqchilik xo'jaliklarini yuritish, shuningdek muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni rivojlantirishga doir ishlarni tashkil etish hamda yuritish, o'rmondan oqilona foydalanishni, joriy va istiqbolga mo'ljallangan rejalashtirishni amalga oshirish uchun asosiy normativ-texnik hujjatdir.

O'rmonlar monitoringi o'rmonlarga salbiy ta'sirlarning o'z vaqtida oldi olinishi uchun davlat o'rmon fondi holatidagi o'zgarishlarni aniqlashga, uni baholash va prognoz qilishga doir muntazam kuzatuvlardan iboratdir.

O'rmonlarning davlat hisobi davlat o'rmon xo'jaligi organlari tomonidan o'rmon tuzish loyihalari asosida, o'rmon tuzish amalga oshirilmagan joylarda esa davlat o'rmon fondini inventarizasiyadan o'tkazish va tekshirish materiallari asosida yuritiladi.

Davlat o'rmon kadastri O'zbekiston Respublikasi hududida joylashgan barcha o'rmonlar, ularning geografik o'rnini, huquqiy rejimi, miqdoriy va sifat tavsiflari hamda iqtisodiy bahosi to'g'risidagi yangilab boriladigan ishonchli kadastr axboroti tizimidan iborat bo'ladi.

Davlat o'rmon kadastri o'rmonga oid munosabatlarni tartibga solish, o'rmonlarni muhofaza qilish, himoya qilish, ulardan oqilona foydalanish va ularni

takroriy ko'paytirish maqsadida manfaatdor yuridik va jismoniy shaxslarni o'rmon to'g'risidagi ma'lumotlar bilan ta'minlash uchun mo'ljallangandir.

O'rmondan foydalanish turlari quyidagilardan iborat:

daraxtzorlar va butazorlarni kesish;

pichan o'rish;

chorva mollarini o'tlatish;

asalari uyalari va qutilarini joylashtirish;

yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarning dorivor va texnik xom ashyosini yig'ish hamda tayyorlash;

yovvoyi holda o'suvchi o'simliklarni oziq-ovqat maqsadlari uchun yig'ish va tayyorlash;

daraxt va butalarni kesmagan holda o'tin va shox-shabballarni yig'ish;

o'rmon-ovchilik, ovchilik va (yoki) baliqchilik xo'jaliklari ehtiyojlari uchun foydalanish;

ilmiy-tadqiqot, madaniy-ma'rifiy, tarbiyaviy, sog'lomlashtirish, rekreasiya va estetik maqsadlarda foydalanish;

ekologik turizmni rivojlantirish maqsadida foydalanish.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. O'rmon xo'jaligi salohiyatini oshirish, o'rmonlarni saqlash, barpo etish va rejali boshqarish orqali ekologik foyda ko'rish, shuningdek, ularning mamlakat rivojlanishidagi ulushini oshirish maqsadida qanday ishlar amalga oshirilmoqda?
2. O'rmonlarni muhofaza qilish chora-tadbirlari nimalardan iborat?
3. O'rmon tuzish o'rmonlarni muhofaza qilishga qaratilgan tadbirlar tizimi?
4. O'rmonlarning davlat hisobi qanday materiallar asosida yuritiladi?
5. Davlat o'rmon kadastri qanday axborot tizimi sifatida mujassamlashadi?
6. O'rmondan foydalanish turlari?

3.3. O‘rmon kadastrini yuritishda integratsion tizimni shakllantirish

O‘zbekiston Respublikasida "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida yashil hududlarni kengaytirish bo‘yicha tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. So‘nggi olti yil davomida o‘rmon xo‘jaligi sohasidagi keng ko‘lamli islohotlar natijasida o‘rmon fondi yerlarining umumiy maydoni 1 million gektarga ortdi.

O‘rmon xo‘jaligini rivojlantirish jarayonida xususiy sektorning ishtirokini kuchaytirish, aholi va tadbirkorlik subyektlariga o‘rmon fondi yer uchastkalarini ijaraga olishda raqamli xizmatlardan foydalanish uchun qulaylik yaratish, "Tabiatga sayohat" tamoyiliga asoslangan ekologik turizmni rivojlantirish, biznes muhitini yaxshilash, ochiqlik va oshkoralikni ta‘minlash, shuningdek, sohani raqamli transformatsiya qilishni keng ko‘lamda joriy etish zaruratga aylandi. Shu bilan birga, o‘rmon fondi yerlarini ijaraga berish tizimini tubdan takomillashtirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilandi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-maydagi PQ-171-son qarori ijrosini ta‘minlash maqsadida, o‘rmon fondi yerlarini ijaraga berishning zamonaviy va shaffof mexanizmlarini joriy etish uchun Vazirlar Mahkamasi tomonidan tegishli choralar belgilandi. Shu jumladan, Prezidentning "Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-81-son Farmoniga muvofiq, 2024-yil 1-yanvardan boshlab, davlat o‘rmon fondi yer uchastkalari faqat "E-auksion" platformasi orqali ijaraga berilishi belgilandi. O‘rmon fondi yer uchastkalarini "E-auksion" platformasi orqali elektron onlayn-auksionga qo‘yish uchun zarur materiallarni tayyorlash, onlayn-auksionlarni tashkil etish va o‘tkazish, shuningdek, hisob-kitoblarni amalga oshirish, ijara shartnomalarini rasmiylashtirish, ularga o‘zgartirish kiritish va bekor qilish tartibini qamrab oluvchi ma‘muriy reglament tasdiqlandi. Ushbu reglament o‘rmon fondi yer uchastkalarini elektron onlayn-auksion orqali ijaraga berish jarayonlarini tizimli va tartibga solingan shaklda amalga oshirishni ta‘minlaydi.

2024-yil 1-yanvardan boshlab, foydalanilmayotgan o‘rmon fondi yer uchastkalarini jismoniy va yuridik shaxslarga ijaraga berish bo‘yicha zarur

materiallarni to'plash, ko'rib chiqish va tegishli organlar bilan kelishish jarayonlari "E-ijara" axborot tizimi orqali amalga oshiriladi.

Ijara huquqi narxi oshirib borish tamoyiliga asoslangan holda, ushbu yer uchastkalari "E-auksion" platformasi orqali taqdim etiladi. Foydalanilmayotgan yer uchastkalarini elektron onlayn-auksionga qo'yish uchun zarur takliflarni tayyorlash, shuningdek, ijara shartnomalarini davlat ro'yxatidan o'tkazish jarayonida o'rmon fondi yerlari bilan doimiy faoliyat yurituvchi o'rmon xo'jaligi tashkilotlari mas'ul hisoblanadi.

Ijara shartlariga ko'ra, ijaraga olingan yer uchastkalarida noqonuniy daraxt yoki butalarni kesish va chorva boqishga yo'l qo'yilmaydi. Shuningdek, ekologik turizm, sog'lomlashtirish, dam olish maskanlari va ovchilik xo'jaliklari faoliyatini rivojlantirish uchun foydalanilmayotgan o'rmon fondi yerlarini elektron onlayn-auksionga qo'yish bo'yicha takliflarni tayyorlash "Ekoturizm va ovchilikni rivojlantirish departamenti" davlat muassasasining vakolatiga topshiriladi.

2024-yil 1-iyulga qadar o'rmon fondi yer uchastkalarini ijaraga berish bo'yicha barcha amaldagi shartnomalar Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Kadastr agentligi organlarida davlat ro'yxatidan o'tkazilishi talab etiladi. Shu bilan birga, jismoniy shaxslar uchun ijara huquqini ro'yxatdan o'tkazish jarayonida yig'im undirilmaydi. Agar shartnomalar belgilangan muddatda ro'yxatdan o'tkazilmasa, ular haqiqiy emas deb hisoblanadi, bekor qilinadi va mazkur yer uchastkalari qayta elektron onlayn-auksionga qo'yiladi.

O'rmon fondi yer uchastkalarini ijaraga berishda Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi O'rmon xo'jaligi agentligiga quyidagi vazifalar yuklatilgan:

- Davlat o'rmon fondi yer uchastkalarini ijaraga berish jarayonida qonuniylik, tenglik, ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash.
- Ijaraga berilayotgan o'rmon fondi yer uchastkalarini doimiy monitoring qilish.
- Elektron onlayn-auksion orqali ijara berish bo'yicha belgilangan talablarni qat'iy bajarish.

- Ijaraga beriladigan davlat o‘rmon fondi yer uchastkalari bo‘yicha to‘liq va yangilangan ma‘lumotlar bazasini shakllantirish va yuritish.

2024-yil 1-yanvardan boshlab, o‘rmon fondining foydalanilmayotgan yer uchastkalarini “E-auksion” platformasi orqali ijaraga berishda quyidagi hollarda ijara to‘lovining nol stavkasi belgilangan:

- Qishloq xo‘jaligi ekinlari va dorivor o‘simliklar plantatsiyalarini barpo etish uchun: Suv bilan ta‘minlanmagan va o‘rmon bilan qoplanmagan yer uchastkalari o‘zlashtirilgan taqdirda, uch yil davomida nol stavkasi qo‘llaniladi.

- Yong‘oq mevali bog‘lar va tez o‘sovchi daraxtlar plantatsiyalarini yaratish uchun: Pista, bodom, yong‘oq kabi daraxtlar yoki pavlovniya va terak kabi tez o‘sovchi daraxtlar plantatsiyalarini barpo etishda besh yil davomida nol stavka amalda bo‘ladi.

- Cho‘l va yaylov o‘simliklari plantatsiyalarini tashkil etish uchun: Suv bilan ta‘minlanmagan, o‘rmon bilan qoplanmagan yer uchastkalari cho‘l va yaylov o‘simliklari (masalan, saksovul, cherkez, qandim, qoraburoq va boshqa) plantatsiyalarini yaratish uchun o‘zlashtirilsa, o‘n yil davomida nol stavka qo‘llaniladi.

Ushbu yondashuv yerlarni samarali o‘zlashtirishni rag‘batlantirish va ekologik barqarorlikni ta‘minlashga qaratilgan.

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi huzuridagi O‘rmon xo‘jaligi agentligiga o‘rmon kadastrini yuritishda integratsion tizimni shakllantirish maqsadida 2024-yil 1-yanvarga qadar “Ijaraga berilgan o‘rmon fondi yerlari hisobini yuritish” axborot-billing tizimini ishga tushirish vazifasi yuklatilgan. Shuningdek, 2024-yil 1-iyulga qadar o‘rmon fondi yer uchastkalarini ijaraga berish bo‘yicha barcha amaldagi shartnomalarni xatlovdan o‘tkazib, ularning davlat ro‘yxatidan o‘tkazilishini ta‘minlash talab etiladi.

Bundan tashqari, Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi huzuridagi Turizm qo‘mitasi, "Muhofaza etiladigan tabiiy hududlar departamenti" va "Ekoturizm va ovchilikni rivojlantirish departamenti" davlat muassasalari o‘rmon fondi yer uchastkalaridan foydalanib, muhofaza

etiladigan tabiiy hududlarni kengaytirish va ekoturizmni rivojlantirishga mas'ul hisoblanadi.

Quyidagi o'rmon fondi yerlari ijaraga berilmaydi:

- Daryolar, ko'llar, suv omborlari va boshqa suv obektlari sohillari bo'ylab joylashgan o'rmonlarning taqiqlangan mintaqalari.

- Ovlanadigan qimmatli baliqlar uvuldiriq sohadigan joylarni muhofaza qiluvchi o'rmonlarning taqiqlangan mintaqalari.

- Eroziyadan saqlaydigan o'rmonlar.

- Temir yo'llar va avtomobil yo'llari bo'yida joylashgan o'rmonlarning ihota mintaqalari.

- Alohida qimmatga ega bo'lgan o'rmonlar.

- Davlat biosfera rezervatlarining o'rmonlari.

- Davlatlararo muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning o'rmonlari.

- Ilmiy yoki tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan o'rmonlar.

- Ilmiy-tajriba stansiyalari joylashgan yerlari.

- Qo'riqxonalar va milliy tabiat bog'larining qo'riqxonalar zonalarini.

- O'rmon xo'jaligi tashkiloti ehtiyojlari uchun ajratilgan yerlar, masalan, sug'oriladigan yerlar, ko'chatxona va pitomniklar, o'rmon bilan qoplangan yerlar va dorivor o'simliklar plantatsiyalari.

- Noyob va yo'qolib ketish xavfi ostida turgan daraxtlar va boshqa o'simlik turlari bilan band bo'lgan uchastkalar.

O'rmon fondining foydalanilmayotgan yer uchastkalari jismoniy va yuridik shaxslarga quyidagi maqsadlar va o'lchamlarda ijara huquqi asosida uch yildan kam bo'lmagan va qirq to'qqiz yildan oshmaydigan muddatga ijaraga beriladi:

- O'rmon barpo qilish uchun: 1,0 gektardan 20,0 gektargacha.

- Mevali va yong'oq mevali daraxtzorlar barpo etish uchun: 1,0 gektardan 20,0 gektargacha.

- Mevali va manzarali ko'chat yetishtirish uchun: 0,1 gektardan 2,0 gektargacha.

- Tez o'suvchi daraxt plantatsiyalarini barpo etish uchun: 1,0 gektardan 10,0 gektargacha.
- Qishloq xo'jaligi ekinlarini ekish uchun: 0,1 gektardan 10,0 gektargacha.
- Dorivor o'simliklar madaniy plantatsiyalarini barpo etish uchun: 1,0 gektardan 20,0 gektargacha.
- Asalarichilik faoliyati uchun: 0,01 gektardan 2,0 gektargacha.
- Baliqchilik faoliyati uchun: 0,1 gektardan 5,0 gektargacha.
- Ovchilik faoliyati uchun (ovchilarni qabul qilish punkti uchun): 0,1 gektardan 2,0 gektargacha.
- Limonariy va issiqxonalar tashkil etish uchun: 0,1 gektardan 2,0 gektargacha.
- Ekologik turizm, rekratsiya, sog'lomlashtirish va dam olish maskanlari faoliyati uchun (o'simlik va hayvonot dunyosiga zarar keltirmaslik sharti bilan): 0,01 gektardan 2,0 gektargacha.
- Yovvoyi hayvonlarni takror ko'paytirish va urchitish pitomnigini tashkil etish uchun: 1,0 gektardan 10,0 gektargacha.

Bu yer uchastkalari ijara shartnomalari asosida, tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni rag'batlantirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash maqsadida ajratiladi.

Ijaraga beruvchi o'rmon xo'jaligi tashkilotlari o'rmon fondi yer uchastkalarini ijaraga berish bo'yicha tuzilgan shartnomalarning bajarilishini har chorakda monitoring qiladi. Bu monitoring quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Shartnoma majburiyatlariga rioya qilish: Ijaraga olingan yer uchastkalarida belgilangan majburiyatlar to'liq bajarilishini tekshirish.
- Daraxtlarni saqlash va ko'paytirish: Mavjud daraxtlarni saqlash va ularni ko'paytirish bo'yicha zarur choralar ko'rish, shuningdek, yerning belgilangan maqsadlariga muvofiq oqilona foydalanish. Tabiatni muhofaza qiluvchi texnologiyalarni qo'llash va ekologik vaziyatning yomonlashuviga yo'l qo'ymaslik.

- Irrigatsiya va melioratsiya tarmoqlarini saqlash: Mavjud irrigatsiya-melioratsiya tizimlari va muhandislik kommunikatsiyalarining to'g'ri ishlashini ta'minlash.

- Ekologik qonunchilikka rioya qilish: Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha qonunchilikda belgilangan kompleks tadbirlarni amalga oshirish.

- Noqonuniy faoliyatlarni oldini olish: Ijaraga olingan yer maydonida noqonuniy daraxt kesish yoki chorva boqishga yo'l qo'yilmasligini nazorat qilish.

- Inshootlar qurilishi va yer ixtisoslashuvi: O'zboshimchalik bilan inshootlar qurmaslik, yer uchastkasining ixtisoslashuvini o'zgartirmaslik, ijara haqi va boshqa to'lovlarni o'z vaqtida to'lash va o'rmon qonunchiligiga rioya etishni ta'minlash.

Ushbu monitoring tizimi o'rmon fondi yer uchastkalarining samarali va ekologik jihatdan barqaror boshqarilishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Monitoring natijasida shartnoma majburiyatlari bajarilmagan yoki lozim darajada bajarilmagan holatlar aniqlansa, tomonlar amaldagi qonunchilikka muvofiq ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun choralar ko'radilar.

O'rmon fondi yer uchastkalarini ijaraga olish shartnomalari uch bosqichda rasmiylashtiriladi:

1. Birinchi bosqich: Uch yil muddatga. Shartnoma majburiyatlari, ijara to'lovlari va boshqa to'lovlarning o'z vaqtida to'lanishi, shuningdek, investitsiyalar kiritilishi nazorat qilinadi.

2. Ikkinchi bosqich: Yigirma yil muddatga. Birinchi bosqichdagi majburiyatlar bajarilishi natijasida shartnoma yangilanadi.

3. Uchinchi bosqich: Qirq to'qqiz yil muddatga. Bu bosqichda barcha majburiyatlar to'liq bajarilgan taqdirda shartnoma yana uzaytiriladi.

O'rmon fondi yer uchastkalarini elektron onlayn-auksion orqali ijaraga berishning ma'muriy reglamenti ishlab chiqilgan. Ushbu jarayon o'rmon kadastrini yuritishda integratsion tizim yordamida 9 ta bosqichda amalga oshiriladi. Har bir bosqichda bajariladigan tadbirlar va muddatlar aniq belgilangan bo'lib, ularning sxemasi alohida ko'rsatilgan.

O‘rmon fondi yer uchastkalarini elektron onlayn-auksion orqali ijaraga berish

SXEMASI

Bosqichlar	Subektlar	Tadbirlar	Muddatlar
1-bosqich	Talabgor	Jismoniy va yuridik shaxslar elektron onlayn-auksionda ishtirok etish uchun savdo platformasi orqali ushbu Reglamentga 4-ilovada keltirilgan shakldagi arizani elektron raqamli imzo bilan tasdiqlab yuboradi.	Talabgoring xohishiga ko‘ra, real vaqt rejimida (shu kuni ham)
2-bosqich	“Elektron onlayn-auksionlar tashkil etish markazi” AJ (operator)	Ariza ushbu Reglament talablariga muvofiq taqdim etilgan taqdirda, operator shu kunning o‘zida jismoniy yoki yuridik shaxsga elektron onlayn-auksionda ishtirok etish uchun ruxsat beradi. Shuningdek, uyali aloqa telefoniga va elektron pochta orqali elektron onlayn-auksion ishtirokchisi maqomini olganligi haqida qo‘shimcha ravishda xabar beradi.	1 ish kunida
3-bosqich	operator	Kamida ikki nafar ishtirokchi mavjud bo‘lganda elektron onlayn-auksion o‘tkazadi.	Auksion o‘tkaziladigan kun to‘g‘risida xabarnoma va lotga oid axborot savdo platformasida e‘lon qilingandan kamida o‘ttiz kun o‘tgandan keyingi ish kuniga belgilanadi
4-bosqich	operator	Elektron onlayn-auksion yakunlangan kundan keyingi	Elektron onlayn-auksion yakunlangan

		<p>kundan kechiktirmasdan, QR-kodni (matrik shtrixli kod) qo'llash orqali elektron onlayn-auksion natijalari to'g'risidagi maxsus raqam qo'yilgan elektron bayonnoma rasmiylashtiradi va ushbu bayonnoma bilan birga o'rmon fondi yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasini ERI bilan tasdiqlash uchun auksion g'olibining shaxsiy kabinetiga yuboradi.</p>	<p>kundan keyingi kun</p>
5-bosqich	operator	<p>Elektron onlayn-auksion yakunlangan kundan keyin auksion obektining qiymatini to'lash va o'rmon fondi yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasini imzolash uchun auksion g'olibiga o'n kun muddat beriladi.</p>	<p>Elektron onlayn-auksion yakunlangan kundan keyin 10 kunda</p>
6-bosqich	operator	<p>Elektron onlayn-auksion obektining qiymatini auksion g'olibi (auksionning salohiyatli g'olibi) operator-ning maxsus hisobvarag'iga to'liq to'lagandan keyin, operator tomonidan savdo platformasida rasmiylashtirilgan maxsus raqamli elektron bayonnoma hamda elektron onlayn-auksion g'olibi imzolagan o'rmon fondi yer uchastkasini ijaraga olish shartnomasi savdo platformasi orqali bir ish kuni ichida Kadastr agentligining Davlat kadastrlari palatasining tuman (shahar) filialiga yuboradi.</p>	<p>Elektron onlayn-auksion obektini qiymati auksion g'olibi (auksionning salohiyatli g'olibi) tomonidan operatori maxsus hisobvarag'iga to'liq to'langandan keyin 1 ish kunida</p>

7-bosqich	Kadastr agentligi Davlat kadastrlari palatasining tuman (shahar) filiali	Kadastr agentligining Davlat kadastrlari palatasining tuman (shahar) filiali o‘rmon fondi yer uchastkasining yer tuzish hujjatlari va ijara shartnomasi asosida o‘n ish kuni ichida kadastr pasportini tayyorlaydi, kadastr hujjatlarini rasmiylashtiradi va davlat ro‘yxatidan o‘tkazish uchun savdo platformasi orqali Kadastr agentligi Davlat kadastrlari palatasining tegishli hududiy boshqarmasiga yuboradi.	Savdo platformasi orqali kelib tushgandan keyin 10 ish kuni ichida
8-bosqich	Kadastr agentligining Davlat kadastrlari palatasi tegishli hududiy boshqarmasi	Kadastr agentligining Davlat kadastrlari palatasining tegishli hududiy boshqarmasi o‘rmon fondi uchastkasining ijara shartnomasi asosida ikki ish kuni ichida elektron onlayn-auksion g‘olibining ijara huquqini davlat ro‘yxatidan o‘tkazadi va tegishli reyestrda ko‘chirmani elektron onlayn-auksion g‘olibiga savdo platformasi orqali yuboradi.	Savdo platformasi orqali kelib tushgandan keyin 2 ish kuni ichida

9-bosqich	ijaraga beruvchi va ijarachi	O'rmon fondi yer uchastkasi ijaraga beruvchi va ijarachi o'rtasida o'n ish kuni ichida tuziladigan topshirish-qabul qilish dalolatnomasi asosida ijarachiga beriladi.	Savdo platformasi orqali kelib tushgandan keyin 10 ish kuni ichida
-----------	------------------------------	---	--

O'rmon fondi yer uchastkasini elektron onlayn-auksionga qo'yish uchun

ELEKTRON BUYURTMA

20___ yil “___” _____ da _____ tomonidan tasdiqlangan loyiha bo'yicha quyidagi yer uchastkasini elektron onlayn-auksion orqali ijaraga berish uchun ushbu buyurtmani taqdim etadi:

1. Yer uchastkasining o'ziga xos raqami _____ ;
2. Yer uchastkasining maydoni _____ ga;
3. Yer uchastkasi joylashgan joy _____ ;
4. Belgilangan maqsadi _____ ;
5. Yerning toifasi _____ ;
- 5.1. Yer turi _____ ;
6. Auksion g'olibining majburiyatlari _____ ;
- 6.1 .Ijara muddati _____ ;
- 6.2. Auksion g'olibiga qo'yiladigan talablar: _____ ;
- 6.3. Yer uchastkasidan foydalanish shartlari va tartibiga taalluqli boshqa talablar _____ ;
7. O'rmon xo'jaligi agentligi manzili va bog'lanish uchun ma'lumotlar (telefon raqami, elektron pochta manzili va boshqalar) _____

Buyurtma 20____ yil _____ da taqdim etildi.

O'rmon xo'jaligi agentligi direktori: _____
(F.I.O.)

Elektron onlayn-auksionda ishtirok etish uchun

ARIZA

(yuridik shaxs uchun — to'liq nomi, joylashgan joyi (pochta manzili), bank rekvizitlari, telefon raqami, elektron pochta manzili)

(jismoniy shaxs uchun — F.I.O., yashash joyi, STIR, telefon raqami, elektron pochta manzili)

Elektron onlayn-auksion o'tkazilishi haqidagi xabarnoma bilan tanishdim:

Loyiha raqami: _____-son

Loyiha yo'nalishi, maydoni: _____

Elektron onlayn-auksion o'tkazish qoidalari bilan tanishib, 20____ yil "____"
_____ kuni soat _____ daqiqada o'tkaziladigan elektron onlayn-
auksionda ishtirok etish uchun ushbu arizani qabul qilishingizni so'rayman.

Elektron onlayn-auksionda ishtirok etish uchun ushbu arizani taqdim etib, elektron onlayn-auksionni o'tkazish bo'yicha qoidalarga va keltirilgan shartlarga rozilik beraman. Men tomondan taqdim etilgan ma'lumotlar noto'g'ri bo'lgan taqdirda, elektron onlayn-auksion natijalari haqiqiy emas deb topilishi haqida ogohlantirildim. Shuningdek, elektron onlayn-auksion g'olibi deb topilgan taqdirimda, menga yuklatilgan majburiyatlarni bajarishni o'z zimmamga olaman.

To'ldirilgan sana _____

O'zbekistonda o'rmon fondi 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi bo'yicha ko'paytirilmoqda. Bu tizimning maqsadi, o'rmon xo'jaligini isloh qilish va uning moddiy-texnika bazasini modernizatsiya qilish, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish, kadrlar salohiyatini oshirish, o'rmonzorlarni barpo etish va yangi ish o'rinlari yaratishdir. 2024 yildan boshlab, davlat o'rmon

fondi uchastkalari faqat “E-auksion” platformasi orqali ijaraga beriladi. O‘rmon fondi yerlari 1 million gektarga kengaydi va respublika umumiy yer maydonining 26,4 foizini tashkil etadi. O‘simlik dunyosi obektlaridan maxsus foydalanish to‘g‘risidagi ruxsatnomalar bo‘yicha ham shartlar belgilangan.

Davlat kadastrlari yagona tizimida mavjud tarmoq kadastrlari bo‘yicha axborotlarini yaratish maqsadiada mas‘ul tashkilotlar bilan Iqtisodiyot va Moliya Vazirligi huzuridagi Kadastr agentligi bilan integratsiyasi ta‘minlangan. Bunday ishni GAT texnologiyalari joriy etilgan holda amalga oshirilmoqda. Har bir kadastr bo‘yicha tizimli tematik qatlamni shakllantirish uchun atributiv ma‘lumotlarni taqdim etish tartibi belgilangan. Jumladan, O‘rmon kadastrining tizimli axborotlarini yaratish maqsadida atributiv ma‘lumotlar shakllari quyidagicha bo‘lishi belgilangan:

Davlat o‘rmon kadastr bo‘yicha tematik qatlamlarning atributiv ma‘lumotlari

“O‘rmon xo‘jaligi bo‘limi” tematik qatlami atributiv ma‘lumotlari jadvali

1-jadval

T/r	O‘rmon bo‘limining nomi	O‘rmon xo‘jaligining nomi	Idoraviy mansubligi	O‘rmon bo‘limining identifikatsiya raqami	O‘rmon bo‘limi tashkil etilgan sana	O‘rmon bo‘limining joylashgan joyi	O‘rmon bo‘limi ma‘lumotlari hisobga olingan sana
1	2	3	4	5	6	7	8

Izoh. Geografik axborot tizimida ushbu tematik qatlam maydonli shartli belgi bilan ko‘rsatiladi.

“O‘rmon kvartallari” tematik qatlami atributiv ma‘lumotlari

JADVALI

2-jadval

T/r	Kvartalning identifikatsiya raqami	Kvartal raqami	Izoh
1	2	3	4

Izoh. Geografik axborot tizimida ushbu tematik qatlam maydonli shartli belgi bilan ko‘rsatiladi.

**“O‘rmonsiz yerlar” tematik qatlami atributiv ma’lumotlari
JADVALI**

3-jadval

T/r	Kontur (bo‘linma) identifikatsiya raqami	O‘rmon bilan qoplanmagan yerlar (ga)
1	2	3

Izoh. Geografik axborot tizimida ushbu tematik qatlam maydonli shartli belgi bilan ko‘rsatiladi.

**“O‘rmonli yerlar” tematik qatlami atributiv ma’lumotlari
JADVALI**

4-jadval

T/r	Kontur (bo‘limma) identifikatsiya raqami	Maydoni (ga)	Daraxt nomi	O‘rmonlarni ko‘paytirish usuli	Daraxtlarning yoshi bo‘yicha mansubligi
1	2	3	4	5	6

4-jadvalning davomi

O‘rmonlarni tashkil qiluvchi asosiy turlar	O‘rmonlarning holati	Bonitet sinfi	Daraxtlarning to‘liq zichlik darajasi (m3)	O‘rmon turi	Daraxtlar zaxirasi (m3)	Qiymati (so‘m)
7	8	9	10	11	12	13

Izoh. Geografik axborot tizimida ushbu tematik qatlam maydonli shartli belgi bilan ko‘rsatiladi.

Yuqorida keltirilgan shakllar boyicha ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi huzuridagi o‘rmon xo‘jaligi agentligi integratsion tizim orqali Iqtisodiyot va Moliya Vazirligi huzuridagi Kadastr agentligiga axborotlarni taqdim etadi.

Mustaqil o‘rganish uchun savollar

1. O‘rmon fondi yer uchastkalarini “E-auksion” platformasi orqali elektron onlayn-auksionga qo‘yish tartibi?
2. O‘rmon xo‘jaligi agentligining asosiy vazifalari nimalardan iborat?
3. Qanday hollarda ijara to‘lovining “nol” stavkasi qo‘llanilishi belgilangan?

4. O'rmon fondining foydalanilmayotgan yer uchastkalari jismoniy va yuridik shaxslarga ijara huquqi asosida foydalanish uchun qanday maqsadlar hamda o'lchamlarda beriladi?

5. O'rmon fondi yer uchastkasini ijaraga olish shartnomalari nechi bosqichda amalga oshiriladi?

IV BOB. O‘RMON KADATSRIDA O‘RMON TAKSATSIYASI

§ 4.1. O‘rmon taksatsiyasining umumiy mazmuni.

Davlat o‘rmon kadastri, o‘rmon fondini tavsiflovchi ma‘lumotlarning tizimli to‘plami hisoblanadi. Ushbu ma‘lumotlar davlat o‘rmon xo‘jaligini yuritishda, uni boshqarishni tashkil etishda, o‘rmon fondi yerlarini, o‘rmon va o‘rmon xo‘jaligi bilan bog‘liq bo‘lmagan maqsadlar uchun boshqa toifadagi yerlarga o‘tkazishda, shuningdek o‘rmon fondi yerlariga tegishli yer uchastkalarini olib qo‘yish va berishda foydalaniladi. Shuningdek, o‘rmon resurslaridan foydalanganlik uchun to‘lovlar miqdorini belgilash, o‘rmon xo‘jaligi ishlab chiqarishiga yetkazilgan zararni qoplash, o‘rmondan foydalanuvchilar va o‘rmon xo‘jaligi bilan shug‘ullanuvchi yuridik shaxslarning xo‘jalik faoliyatini baholash maqsadida ham yuritiladi.

Bugungi kunda davlat o‘rmon kadastri, O‘rmon qo‘mitasi tomonidan yuritilib, o‘rmon fondi yerlari to‘g‘risidagi iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ma‘lumotlarni o‘z ichiga olgan axborot tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. U davlat organlarini, shuningdek, o‘rmon xo‘jaligi bilan shug‘ullanuvchi yuridik shaxslarni, o‘rmondan foydalanuvchilarni va boshqa manfaatdor shaxslarni zarur ma‘lumotlar bilan ta‘minlash maqsadida tuziladi.

O‘rmon kadastrini yuritish maqsadi va mazmunidan kelib chiqqan holda, uni tarkibiy qismlarini ro‘yxatga olish, hisobini yuritish va baholashga bo‘lish mumkin. O‘z o‘rnida ormon kadastri obyektlarini o‘lchash ishlari o‘rmon taksatsiyasi ham deb yuritiladi. Vazirlar Mahkamasining 2005 yil 15 noyabrdagi 250-son qarori bilan tasdiqlangan “Davlat o‘rmon kadastrini yuritish tartibi to‘g‘risidagi Nizomda davlat o‘rmon kadastrini yuritish, davlat o‘rmon kadastri ob‘ektlarini taksasiyalash, hisobga olish, baholashni o‘tkazish bilan ta‘minlanadi deya ta‘kidlangan.

Dastlabki bo‘limlarda keltirilgan ma‘lumotlardan kelib chiqib, o‘rmon deb, bir-biri va atrof-muhit bilan o‘zaro ta‘sirda o‘sadigan ko‘plab daraxtlardan tashkil topgan yerning o‘simlik qoplamini tushunish mumkin. O‘rmon xalq xo‘jaligi va qurilishda keng qo‘llaniladigan yog‘och manbai hisoblanadi, hamda u eng muhim

tabiiy omil sifatida katta rol o'ynaydi. O'rmon tuproqlarning suv rejimini tartibga soladi, ularning yuvilishi va daryo toshqini oldini oladi, qishloq xo'jaligi ekinlarini shamol eroziyasidan himoya qiladi hamda sanitariya-gigiyenik ahamiyatga ham egadir. Shu bilan birga, o'rmon, xo'jalik faoliyati obyekti hisoblanadi. O'rmonda xo'jalikni tashkil etish hamda tegishli tartibni o'rnatishdan oldin uni har tomonlama, jumladan o'rmonda joylashgan daraxt turlari, yoshi, o'sish sharoiti, yog'och zaxiralarining mavjudligi va uni xarakterlovchi boshqa ko'rsatkichlarini hisobga olinishi zarur.

O'rmonlarni kompleks hisobga olish, o'rmon o'sishi jarayonlarini baholash, xom ashyoni zaxiralarini aniqlash, daraxtlar va yig'ib olingan o'rmon mahsulotlari hajmini aniqlashga qaratilgan texnik tadbirlar o'rmon taksatsiyasi deb ataladi, hamda davlat o'rmon kadastrining tarkibida namayon bo'ladi.

“Taksatsiya” so'zi lotincha taxatio so'zidan kelib chiqqan bo'lib, “baholash” degan ma'noni anglatadi. Demak, o'rmonni taksatsiyalash deganda uni o'lchab holatini baholash tushuniladi. Bu yerda butun daraxtlar va ularning qismlari hajmini, ko'chatlar zaxirasini (ya'ni, ulardagi yog'och miqdori), alohida daraxtlar va butun ko'chatlarning yoshi va o'sishini aniqlashga qaratilgan moddiy baholashni nazarda tutamiz.

O'rmon taksatsiyasi fan sifatida, daraxtlar, yig'ib olingan o'rmon mahsulotlari hajmi, alohida ko'chatlar, butun o'rmonlarning zaxiralari hamda alohida daraxtlar va ko'chatlarning o'sishini o'lchash usullarini o'rganadi. O'rmonlarni o'lchash yoki hisobga olish usullarini o'rganadigan ilmiy yo'nalish, G'arbiy Yevropa mamlakatlarida ko'pincha dendrometriya deb ataladi. Rus tiliga so'zma-so'z tarjima qilingan bu atama daraxtlarni o'lchashni anglatadi.

Bizning o'rmon xo'jaligimiz sharoitlarida hisobga olish obyekti, odatda, juda ko'p katta daraxtlardan iborat bo'lgan alohida uchastkalarga bo'linadigan keng o'rmon massivlari hisoblanadi. Shunga muvofiq, bu to'plamlarni hisobga olish metodlarini ishlab chiqish, yog'och zaxiralarini va daraxtlarning o'sishini miqdor va sifat jihatdan baholash ko'rib chiqilayotgan kursning markaziy vazifasi

hisoblanadi. Ilmiy fanning bunday mazmuni "O'rmon taksatsiyasi" nomini to'liq aks ettiradi.



4-Rasm. Daraxtlarni o'lchash uchun elektron kaliper

AQSh va Buyuk Britaniyada o'rmon taksatsiyasi "Forest Mensuration" deb nomlanadi, bu "O'rmon o'lchovlari" degan ma'noni anglatadi. Bu nom ko'rib chiqilayotgan o'rmon taksatsiyasi tushunchasini o'lchov bilan bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. O'rmon hisobi texnikasining rivojlanishi vizual baholashni o'lchov va raqamga asoslangan aniqroq o'lchovlar bilan almashtirishga bog'liq.

O'rmon xo'jaligini tashkil etish uchun birinchi navbatda o'rmonni ma'lum qilish kerak, ya'ni mahsuldorligi va sifati bilan farq qiluvchi ko'chatlar egallagan alohida o'rmonlarning maydoni, fazoviy joylashishi, turi va yoshini aniqlash kerak. Bu masalalarning barchasini hal qilishda taksatsiyalash texnologiyasidan keng foydalaniladi. O'rmon taksatsiyasi o'rmon xo'jaligi tashkil etishga qaratilgan asosiy fanlardan biridir. Ilmiy fanlarning o'rmonchilik siklidan u eng rivojlangani hisoblanadi. Buning sababi shundaki, o'rmon taksatsiyasi o'rganilayotgan predmetlarga obyektiv baho beradigan o'lchashlar bilan ish ko'radi va o'z vazifalarini hal qilishda matematika vositalaridan keng foydalanadi. Shu bilan birga o'rmon taksatsiyasi fan sifatida o'z metodlari va o'z nazariyasiga ega. U barcha o'rmon xo'jaligi fanlarining asosi hisoblanadi. Negaki, o'rmon xo'jaligi

fanlarining istalgan birida o'rmon o'sishini u yoki bu qiyosiy baholash, uning holatini aniqlash, turli xil hisob-kitoblar va prognozlar o'rmon taksatsiyasi usullaridan foydalanish orqali amalga oshiriladi.

To'g'ri tuzilgan o'rmon xo'jaligi o'rmonni yetishtirish, uni parvarish qilish va kesish bilan bog'liq masalalarni kundalik hal qilish uchun yog'och zaxiralari, daraxtlarning tuzilishi, ularning holati va o'sishi to'g'risidagi ma'lumotlarni talab qiladi. O'rmon xo'jaligi tadbirlarini loyihalashda, masalan, kesish uchun uchastka tanlash, o'rmonni parvarish qilish chora-tadbirlarini belgilash, o'rmon ekish va ekish planlarini tuzish, yog'ochni quritish uchun uchastkalarni tanlash, yong'inga qarshi tadbirlar to'g'risidagi masalalarni ishlab chiqish va boshqalarda birlamchi asosiy texnik hujjatlar sifatida o'rmonda taksatsiya ishlari o'tkazilgandan keyin tuziladigan taksatsiya tavsiflari va o'rmonzor planlaridan foydalaniladi.

O'rmonlarni taksatsiya qilishda o'rmon xo'jaligi xarakteristikasi bilan bir vaqtda har bir uchastkaga o'rmon sanoatining bahosi beriladi, bu baho o'rmon zaxirasini aniqlashdan, sanoat navlarining (tovarlarining) chiqishini va foydalanish sharoitlarini aniqlashdan iborat bo'ladi. Taksatsiya ishlarini olib borishda o'rmonning suvni muhofaza qilish, himoya ahamiyati ham baholanadi hamda o'rmon massivi va uning ayrim qismlarining qishloq xo'jaligini yuritish va ayrim ekinlarni yetishtirish muvaffaqiyatiga ta'siri aniqlanadi. O'rmon taksatsiyasi bo'yicha olinadigan ma'lumotlardan pirovard natijada yangi zavod va fabrikalar qurilishini iqtisodiy asoslash, mavjudlarini rekonstruksiya qilish va kengaytirish, yangi quriladigan transport yo'llarining joyini va yo'nalishini tanlash, bahorda va qog'oz sanoati korxonalarini kapital qurish, o'rmon massivi hududida yog'och tayyorlashni joylashtirish va o'rmon uchastkasida daraxtlarni oqilona ajratishni ta'minlaydigan usullarni ishlab chiqish uchun foydalaniladi.

O'rmon taksatsiyasi ko'plab ilmiy fanlar bilan bog'liq. Chunonchi, ayrim daraxtlar va butun-butun daraxtzorlarning o'sish qonunlarini o'rganish masalalarida u botanika, dendrologiya va o'rmonchilik bilan yaqindan aloqada bo'ladi; o'rmonlarning turli xil mahsuldorligini belgilovchi o'sish sharoitlarini tavsiflash uchun tuproqshunoslik ma'lumotlaridan foydalanadi; yog'ochlarni sifat

jihatidan tavsiflash uchun u yog'ochshunoslik va o'rmon fitopatologiyasi kursida ko'rib chiqiladigan yog'och nuqsonlarini o'rganadi; katta hududlardagi o'rmon zaxiralarini hisobga olish va ularni xo'jalik ahamiyatiga ko'ra chegaralashda geodeziya va aerofototopografiyaga oid bilimlar zarur.

Hozirgi vaqtda o'rmonlarni taksatsiyada quruqlikdagi usullardan tashqari, o'rmon o'lchash predmeti bilan chambarchas bog'liq bo'lgan aerofotosyomka va kosmosyomkadan keng foydalaniladi. O'rmon taksatsiyasi o'rmon tuzilishi bilan ayniqsa chambarchas bog'liq. O'rmon tuzish deganda, o'rganilayotgan o'rmon massivida o'rmonlarni har tomonlama o'rganish, ularni hisobga olish va o'rmon xo'jaligini tashkil etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqishga qaratilgan xo'jalik izlanishlari, hisob-kitoblar va harakatlar tizimi tushuniladi. O'rmon barpo etishda tuziladigan o'rmon xo'jaligini yuritishning istiqbolli rejasi birinchi navbatda o'rmon taksatsiyasi ma'lumotlariga asoslanadi. Qayerda, qancha va qanday kesish, qanday o'rmon uchastkalari o'rmonni parvarish qilishni talab qilishi, o'rnatiladigan o'rmon massivida ekinlarni qayerda ekish va boshqa masalalarni hal qilishda, birinchi navbatda, taksatsion tavsiflardan foydalaniladi.

O'rmon taksatsiyasi oldida turgan vazifalarni hal etish maxsus taksatsiya asboblari va priborlari yordamida o'tkaziladigan turli xil o'lchashlar bilan bog'liq. Bu asboblari va priborlarning tuzilishi va tuzilishi prinsiplarini ko'rib chiqish masalalar qo'llanmaning keyingi bo'limlarda bayon etilgan.

Daraxtlarning hajmini aniqlashda ikkita holat bo'lishi mumkin: birinchisi - kesilgan daraxtning hajmini topish talab qilinganda. Kesilgan yog'ochning hajmini aniqlash osonroq, chunki uni butun uzunligi bo'yicha bevosita o'lchash mumkin. O'sayotgan daraxtning hajmini topishda uning diametrini turli balandlikda belgilash uchun boshqa usullarni qo'llashga to'g'ri keladi, chunki tik turgan daraxtning butun uzunligi bo'ylab diametrlarni bevosita o'lchash mumkin emas. Yoppasiga taksatsiyalashda ko'pincha alohida daraxtlar bilan emas, balki ularning majmui - ko'chatlar bilan ish ko'rishga to'g'ri keladi. Daraxtlarni taksatsiyalash uchun alohida usullar qo'llaniladi.

Zamonaviy sharoitda o'rmon taksatsiyasi vazifasini umumiy hajmni yoki zaxirani, daraxtzorni topish bilan cheklab bo'lmaydi. Bu zapasni sanoat va qurilishda turlicha ishlatiladigan qismlarga bo'lish kerak. Bunday chegaralashni assortimentlar ishlab chiqarish hajmini aniqlash deb atash qabul qilingan.

O'rmon xo'jaligida o'sayotgan daraxtlarning o'lchami va daraxtzorlardagi yog'ochning miqdori (zaxirasi) yoki boshqacha qilib aytganda, alohida daraxtlar va butun daraxtlarning o'sish miqdori, yoki boshqacha qilib aytganda, alohida daraxtlar va butun daraxtlarning o'sish miqdori vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini bilish juda muhimdir. O'sishni hisobga olish usullarini o'rganish o'rmon taksatsiyasi kursining vazifalaridan biridir.

O'rmonni yoki uning taksatsiyasini hisobga olish ko'pincha har xil turdagi yerlar va har xil daraxtzorlar bilan qoplangan maydonlarni o'z ichiga olgan katta o'rmon hududlarida amalga oshiriladi.

O'rmon xo'jaligida o'sayotgan daraxtlarning o'lchami va daraxtzorlardagi yog'ochning miqdori (zaxirasi) yoki boshqacha qilib aytganda, alohida daraxtlar va butun daraxtlarning o'sish miqdori, yoki boshqacha qilib aytganda, alohida daraxtlar va butun daraxtlarning o'sish miqdori vaqt o'tishi bilan qanday o'zgarishini bilish juda muhimdir. O'sishni hisobga olish usullarini o'rganish o'rmon taksatsiyasining vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'rmonni yoki uning taksatsiyasini hisobga olish ko'pincha har xil turdagi yerlar va har xil daraxtzorlar bilan qoplangan maydonlarni o'z ichiga olgan katta o'rmon hududlarida amalga oshiriladi.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. O'rmon kadastri obyektlarini o'lchash ishlari nima deb yuritiladi?
2. "Taksatsiya" so'zining ma'nosi nima?
3. AQSh va Buyuk Britaniyada o'rmon taksatsiyasi nima deb ataladi?
4. O'rmon taksatsiyasi qanday ilmiy fanlar bilan bogliq?
5. O'rmonlarni taksatsiyalashda quruqlikdagi usullardan tashqari, qanday usullardan keng foydalaniladi?
6. Daraxtlarning hajmini aniqlash usullari nimalardan iborat?

§ 4.2. O'rmon taksatsiyasi usullari.

Taksatsiyaning vazifasi o'rmonda ro'y beradigan miqdoriy va sifat o'zgarishlarini aniqlash va baholashdan iborat bo'lib, bu har yili daraxtlarning bir qismining nobud bo'lishi va qolganlarining ko'payishi bilan ifodalanadi.

Taksatsiya masalalarini yechishda u yoki bu taksatsiya o'lchamlarini maxsus kuzatishlar yoki o'lchashlardan foydalaniladi. Bunday kuzatishlar tajriba yoki eksperiment deb ataladi. Bir qator kuzatuvlarning umumiy natijasi matematik tilda tarjima qilingan holda formula deb ataladigan xulosa bilan ifodalanishi mumkin.

Taksatsion kattaliklar dinamikasini tavsiflovchi formulalar va qonunlar ko'pincha nisbatan past aniqlikka va cheklangan qo'llanish doirasiga ega. Shu munosabat bilan ularni taksatsion qonuniyatlar deb atash qabul qilingan. Har bir daraxt ko'plab xususiyatlardan iborat bo'lib, taksatsiya ko'rsatkichlarini, daraxtzorlarning tuzilish qonuniyatlarini va taksatsiya xatolarini aniqlashni matematik statistika usullari yaxshi ta'minlaydi.

O'rmonning nisbatan bir xil sharoitda bo'lgan ozmi-ko'pmi bir jinsli obyektlardan (daraxtlardan) tashkil topgan ayrim uchastkalari yig'indini, ya'ni to'plamni ifodalaydi. O'rmon taksatsiyasi turli to'plamlar bilan ish ko'rar ekan, ko'pincha ularni berilgan to'plam bilan chambarchas bog'langan va ma'lum darajada uning o'rnini bosa oladigan bitta son bilan xarakterlaydi. Muayyan to'plamlarni xarakterlovchi eng sodda tipik kattalik o'rta arifmetik kattalikdir.

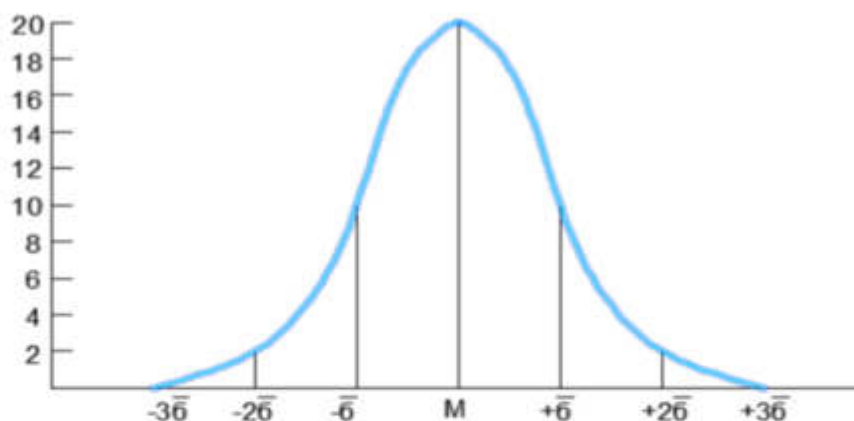
U yoki bu taksatsion to'plamlarni o'rtacha kattaliklar bilan xarakterlab, biz muqarrar ravishda ayrim obyektlarning o'rtacha kattaliklardan chetlanishlari o'lchamlari va bu chetlanishlarning taqsimlanishida qonuniyatlar mavjudligi haqidagi savolga duch kelamiz. Bu masalalarni yechish, avvalo, topilgan o'rtacha kattaliklar qachon haqiqatan ham tipik ekanligini aniqlashga imkon beradi. Shu bilan birga, tipik o'rtacha qiymatlardan chetlanishlarning taqsimlanish qonuniyatlarini bilgan holda, biz o'rganilayotgan to'plamda ma'lum chetlanishlarga ega bo'lgan alohida obyektlar qanchalik tez-tez uchrashi haqida fikr yuritishimiz mumkin. Masalan, bir qator taksatsion kattaliklarni aniqlashda, ko'pincha, ularni topishda qanday xatolarga yo'l qo'yish ehtimoli yuqori va

qanday xatolarga yo'l qo'yish ehtimoli kamligini aniqlash talab qilinadi. Demak, barcha taksatsion masalalarda, gap tipik o'rta qiymatlarni topish haqida borganda, u yoki bu shaklda ehtimollik tushunchasiga duch kelishga to'g'ri keladi. Ehtimollar va ularning qonuniyatlari haqidagi masalalar ehtimollar nazariyasi tomonidan ko'rib chiqiladi.

Taksatsion masalalarning ilmiy jihatdan shakllantirish ehtimollar nazariyasini o'rganish bilan chambarchas bog'liq. Taxminan bir xil sharoitda bo'lgan bir jinsli ayrim daraxtlarda biror miqdoriy belgining (daraxt diametri, balandligi va boshqalarning) o'zgarishini o'lchanayotgan predmet o'lchamlaridagi muqarrar tasodifiy xatolar natijasida hosil bo'ladigan farqqa o'xshatish mumkin. Bu yerda bunday tasodifiy xatolarning rolini tashqi muhitning xilma-xil ta'siri, daraxtlarning oziqlanishi va yorug'lanishidagi farq va shu kabilar o'ynaydi.

Oddiy o'rtacha qiymatlardan og'ishlarga olib keladigan sharoitlarni o'rganish (masalan, alohida daraxtlarning diametri va balandligining ma'lum bir plantatsiyaning o'rtacha diametri va balandligidan og'ishi) turli xil og'ishlarni keltirib chiqaradigan omillar juda ko'p degan xulosaga kelishimizga imkon beradi. Ushbu og'ishlarning har biri juda kichik bo'lishi mumkin, ammo ular birgalikda ko'proq sezilarli qiymatlarni keltirib chiqaradi.

Ehtimollar nazariyasi o'lchovlardagi xatolarni taqsimlash sxemasini tushuntiradi. Bu taqsimot o'zgaruvchanlik statistikasi usullarining asosi bo'lgan normal taqsimot qonuni bilan tavsiflanadi (1-rasm).



O'rta arifmetik qiymatdan chetlashish

Normal taqsimot qonunidan biologik belgilarning og'ishini o'rganishda ham foydalanish mumkin. Statistik qatorlar normal taqsimotdan chetga chiqishi mumkin. Ehtimollar nazariyasi yordamida o'rganilayotgan statistik qatorlarning normal taqsimot qonunidan chetga chiqish sabablarini aniqlashni osonlashtiradigan tahlil amalga oshiriladi.

Matematik statistikaning asoslaridan biri katta sonlar qonuni bo'lib, u quyidagilardan iborat: kuzatiladigan holatlar soni qancha ko'p bo'lsa, kuzatuv natijalarining izlanayotgan kattalikning haqiqiy qiymatiga yaqinlashish ehtimoli shuncha katta bo'ladi.

Katta sonlar qonuni obyektiv qonun sifatida sabablar va oqibatlar ko'p bo'lgan hamma joyda amal qiladi. U umumiy sabablarning ta'sirini aniqlashga va xususiy sabablarning ta'sirini bartaraf etishga imkon beradi va oxir-oqibatda umumiy va xususiy o'rtasidagi nisbatni o'rnatishga imkon beradi. Demak, katta sonlar qonuni o'rmonda sodir bo'ladigan ommaviy jarayonlar qonuniyatlarini ochishga yordam beradi. Tasodifiy sabablarga ko'ra o'rtacha yoki umumiy qiymatdan juda ko'p chetga chiqishlar o'rtacha qiymatning har ikkala tomoniga ham yuz beradi, shuning uchun ular o'zaro yo'qolib ketadi.

O'rmon taksatsiyasida qo'llaniladigan tanlanma usulning asosida katta sonlar qonuni yotadi. Katta maydondagi barcha daraxtlarni o'lchash mumkin bo'lmagani uchun ularni qisman o'lchash bilan cheklanadi va uning natijalari butun o'rganilayotgan hududga tarqaladi.

Daraxtlar hajmi va ko'chatlar zaxirasini aniqlash usullarini topishda o'rmon taksatsiyasi ularni keltirib chiqaruvchi kattaliklarni o'rganadi. Bunday kattaliklar o'zaklarning balandligi, diametri va shakli ko'rsatkichi hamda ular o'rtasida o'rnatilgan nisbatlar hisoblanadi. Bu kattaliklarning barchasi bitta o'simlik doirasida turlicha bo'lganligi uchun bu kattaliklarning o'rtacha qiymatlari va o'zgaruvchanlik darajasini aniqlash zarur.

Bunday masalalarni variatsion statistika usullari bilan yechish mumkin. Taksatsiya ko'rsatkichlari o'rtasidagi munosabatlarni baholash uchun korrelyatsiya nazariyasidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Uning ahamiyati variatsion

og'ishlarni tegishli toifalarga tabaqalashtiruvchi dispersion tahlil usulini ishlab chiqish bilan bog'liq holda oshdi.

O'rmon taksatsiyasini rivojlantirishda taksatsion masalalarning eng to'g'ri yechimini topishda ikkita yo'nalish shakllandi. Birinchisi, qo'llanilishi har qanday holda alohida daraxtlarning hajmi va shaklini hamda dov-daraxtlar zaxirasini topishga imkon beradigan umumiy formulalarni topishdan iborat edi. Biroq, bu yo'nalish ijobiy natija bermadi, chunki tabiiy sharoitlarning xilma-xilligi va daraxtlarning kattaligi va shaklining katta o'zgaruvchanligi ular uchun oldindan umumiy matematik formulalarni o'rnatish imkonini bermadi.

Ommaviy kuzatuvlar usuli eng ma'qul deb topildi. Bu usulda avval naturada u yoki bu taksatsion ko'rsatkichlarni xarakterlovchi ko'p sonli kuzatishlar o'tkaziladi. Yig'ilgan material tahlil qilinadi, tasniflanadi, so'ngra tegishli xulosalar chiqariladi va ma'lum shartlar uchun taksatsion me'yorlar belgilanadi.

Ommaviy kuzatuvlar usuli va ular asosida o'rtacha qiymatlarni aniqlash taksatsion nazariyaning rivojlanishi va rivojlanishiga yordam berdi. Ushbu usulni qo'llash natijasida alohida taksatsion ko'rsatkichlar o'rtasidagi munosabatlar aniqlandi va daraxtlar hajmi va ko'chatlar zaxirasining o'zgarish qonuniyatlari belgilandi.

Yuqorida bayon etilganlardan ma'lum bo'ladiki, o'rmon taksatsiyasining obyekti o'zaro ta'sirlashuvchi ko'plab daraxtlar va daraxtlarning turli toifalarini o'rganishdir.

Mamlakatimizda o'rmon taksatsiyasi rivojlanishining qariyb ikki yuz yillik davrida turli o'lchamdagi daraxtlarning hajmini aniqlaydigan hajmli yoki ommaviy jadvallar tuzilgan. Shu bilan birga, o'rmonlarning alohida toifalarining o'sish va rivojlanish dinamikasini aks ettiruvchi daraxtlarning o'sish jadvali ishlab chiqilgan. Ushbu jadvallar va o'rmonning boshqa bir qator xususiyatlarining mavjudligi taksatsiya masalalarini hal qilishni osonlashtirdi va o'z vaqtida taksatsiya faniga katta hissa qo'shdi.

O'rmon taksatsiyasi rivojlanishining dastlabki davrida to'plamlarni tavsiflash uchun me'yorlar va o'rtacha ko'rsatkichlar aniqlanganda, ularning

qonuniyatlari va xossalari ma'lum emas edi. Alohida kuzatuvlar bo'yicha to'plamlarni aniqlashdagi xatolar masalasi ham ishlab chiqilmagan. Xulosa qilib aytganda, tanlab olingan taksatsiya usuli amaliyotda qo'llanilib, bu usulning nazariy tomoni o'rganilmagan. Taksatsion tadqiqotlar ehtimollar nazariyasi va matematik statistikaga tayanganidan keyin bu bo'shliqni to'ldirish mumkin bo'ldi.

O'rmon taksatsiyasi rivojlanishining bu davriga XX asrning 20-30-yillarida asos solingan. Ehtimollar nazariyasi, to'plamlar haqidagi ta'limotlar, o'rganilayotgan kattaliklarning o'zgarish qonuniyatlari va o'rtacha ko'rsatkichlarning xossalari nuqtayi nazaridan o'rmonni ommaviy hodisa sifatida tasavvur qilish tubdan o'zgardi. Bu holat o'tgan asrning 20-30-yillarini o'rmon taksatsiyasining rivojlanishida yangi davrning boshlanishi deb hisoblash uchun asos bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati zamonaviy matematik vositalardan foydalanishdir.

O'rmon taksatsiyasi o'lchash materiallariga ishlov berishda turli xil matematik hisoblar va matematik tahlildan foydalanadi; ko'plab grafik yasashlarda va olingan egri chiziqlarni o'rganishda, xususan, analitik geometriya usullaridan foydalanadi.

O'rmonning u yoki bu uchastkasida yog'och zaxirasini topish va uni tegishli kategoriyalar bo'yicha farqlash uchun, odatda, shu uchastkada sinov maydoni yaratiladi. U butun uchastkani xarakterlashga mo'ljallangan qism hisoblanadi.

O'rmonni taksatsiya qilishda aniqlashtirilgan yog'och zaxirasi kesiladigan modellar orqali topiladi. Ular daraxtlarning butun majmuasining bir qismi bo'lib, ushbu majmuaning xususiyatlarini belgilovchi etalon bo'lib xizmat qiladi.

O'rmonni ko'z bilan chamalab taksatsiya qilishda taksator taksatsiya qilinayotgan o'rmonni marshrut chiziqlari (vizirlar) bo'ylab ko'zdan kechiradi va o'rmonning nisbatan tor poloskalarini tavsiflovchi o'zining ko'zdan kechirish natijalarini ikkita parallel taksatsiya marshrutlari o'rtasidagi butun qalinligiga tarqatadi. Bu holda, yuqoridagi kabi, o'rmonning ko'rib chiqilgan qismi bo'yicha butunligi aniqlanadi, ya'ni taksator tomonidan faqat qisman tekshirilgan o'rmon maydonlarining taksatsion tavsifi tuziladi.

Xuddi shunga o'xshash uslubiy usuldan ayrim daraxtlarning o'sishini va ularning butun to'plamlarini aniqlashda ham foydalanamiz. Bunda model daraxtlardan o'sish uchun namunalar olinadi va olingan o'sish o'lchash natijalari katta to'plamdagi daraxtlarga tatbiq etiladi. Masalaning bunday hal qilinishida yana butun uning qismi bo'yicha aniqlanadi. O'rganilayotgan predmetni bilishning yaxlit kuzatishga asoslanmagan bunday usuli tanlab bilish usuli deb ataladi. Ehtimollar nazariyasi va u bilan bog'liq bo'lgan variatsion statistika yaxlit kuzatishlar yoki predmet va hodisalarni o'rganishning tanlab olingan metodining ilmiy bazisi bo'lib xizmat qilmaydi.

Reprezentativlik yoki qismning butunga muvofiqligiga tanlanma kuzatuvni to'g'ri tashkil etish yo'li bilan erishiladi. Ushbu jarayon nazariyasi variatsion statistikaning mohiyatini tashkil etadi.

O'rmon taksatsiyasidagi xatolar yoki representativlikdan yo'l qo'yilgan chetga chiqish ehtimollar nazariyasi va matematik statistika qonunlari orqali topiladi. Bularning barchasi taksatsiya texnikasining zamonaviy usullarini ilmiy asoslash uchun ehtimollar nazariyasi va matematik statistika xizmat qilishini ko'rsatadi. O'rmonlarning zamonaviy taksatsiyasi o'zining barcha bo'limlarida ana shu ilmiy fanlarga tayanadi.

O'rmon taksatsiyasida bir qator masalalarni yechishda grafik yasashlardan foydalaniladi. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, so'nggi vaqtlarda taksatsiya ilmiy-tadqiqot ishlarida tekis masshtabli to'g'ri burchakli koordinatalarda grafiklar chizish bilan cheklanib qolmaydi. Taksatsion ko'rsatkichlar orasida ko'pincha egri chiziqli bog'lanishlar kuzatiladi. Egri chiziqlarni to'g'ri chiziqlarga aylantirganimizda bu bog'lanishlar tahlili ancha soddalashadi. Bu almashtirishni logarifmik o'qlar bilan koordinatalarda grafiklar yasash yo'li bilan amalga oshirish osonroq.

O'rmon taksatsiyasida taksatsiya kattaliklarining oraliq qiymatlarini topish va taksatsiya ko'rsatkichlari o'rtasida eng ehtimoliy matematik bog'lanishlarni o'rnatish uchun grafik yasashlarga murojaat qilishga to'g'ri keladi. Grafiklar tuzish yo'li bilan taksatsion o'lchashlardagi xatolarni aniqlash va shu bilan birga tipik

kuzatuvlarni tanlab olish va tasodifiy, xaraktersiz kuzatuvlarni tashlab yuborish osonroq bo'ladi.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. Taksatsiyaning vazifasi nimalardan iborat?
2. Taksatsiya masalalarini yechishda u yoki bu taksatsiya o'lchamlarini maxsus kuzatishlar asosida aniqlash nima deb ataladi?
3. O'rmonni taksatsiya qilishda aniqlashtirilgan yog'och zaxirasi qanday topiladi?
4. O'rmon taksatsiyasi rivojlanishi qaysi davrga borib taqaladi?
5. Ommaviy kuzatuvlar usulning mazmuni?

§ 4.3. Taksatsion o'lchashlar, asboblari va moslamalar

O'lchov birliklari. Kesilgan va o'sayotgan o'rmonlarni taksatsiya qilishda daraxt tanasining qalinligi, tayyorlangan navlarning uzunligi, o'sayotgan daraxtlarning balandligi, daraxt tanasining kesim yuzasi o'lchanadi va nihoyat, kamdan kam hollarda o'rmon mahsulotining hajmi va og'irligi aniqlanadi.

O'rmon taksatsiyasida quyidagi o'lchov birliklari qo'llaniladi: daraxt diametri uchun - santimetr (sm), uzunligi uchun - metr (m), hajmi uchun - kub metr (m^3), kesim yuzasi uchun - kvadrat santimetr (sm^2), og'irligi uchun - (kg).

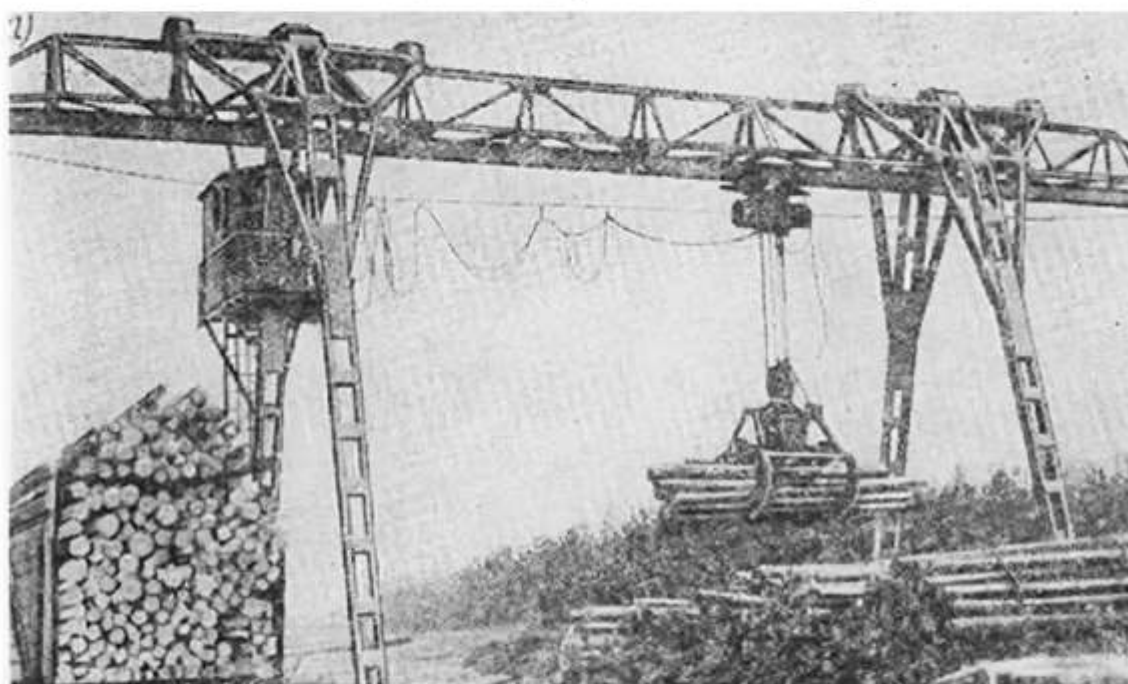
Yog'och miqdori hajmi bo'yicha hisobga olinadi. Hisob birligi zichlik va buklama kub metrlar hisoblanadi.

Yig'ma kub metr - uzunligi, eni va balandligi 1 m ga teng bo'lgan joyni egallagan yog'och miqdori. Yig'ma kub metrning hajmiga palyonlar orasidagi barcha oraliqlar kiradi.

Zich kub metrning uzunligi, eni va balandligi ham 1 m ga teng, lekin butun fazo yog'och bilan qoplangan. Zich kub metrda oraliq va bo'shliqlar mavjud emas.

Ba'zi o'rmon omborlarida greyfer tutqichli portal va boshqa kranlar ishlatiladi, ularda har bir xlist (kesilgan daraxtlar to'plami) yoki sortiment (yog'och) ning massasi darhol aniqlanadi va uning ko'rsatkichi avtomatik

schyotchikda qayd qilinadi. Yog'ochni transportda tashishda uning massasini bevosita avtomashinalarda tortish (o'lchash) yo'li bilan ham aniqlash mumkin.



5-Rasm. Greyfer tutqichli portal

AQShda yog'och mahsulotlarini hisobga olish uchun juda o'ziga xos hisob birligi - yog'och fut qabul qilingan. Yog'och fut eni 12 dyuym, qalinligi 1 dyuym va uzunligi 12 dyuym bo'lgan o'lchov birligidir. Bunday birlik juda kichik bo'lgani uchun o'rmon massivlarini baholashda hisob birligi sifatida ming taxta fut qabul qilinadi. Bu o'lchov birligini qabul qilib, shunday taxta futlarning qanchasini daraxt tanasidan yoki yog'ochdan arralab olish mumkinligini aniqlashga harakat qilinadi. Bu birlik o'zak yoki xodalarning umumiy hajmini emas, balki faqat tana yoki yog'ochlardan olinishi mumkin bo'lgan yakuniy mahsulot miqdorini belgilaydi. Taxta futning chiqishi faqat tana yoki yog'ochning o'lchamigagina emas, balki nuqsonlar (chiriklar, egrilik, katta to'kislik va boshqalar) ga ham bog'liq bo'lganligi sababli, bu hisob birligi uyum, o'tin, chiqindilar hajmini aniqlash imkonini bermaydi. Shuning uchun hisobda taxta futlarda butun yog'och emas, balki uning yog'ochda 65-70%, tanada esa 35-50% tashkil qiladigan qismi hisobga olinadi.

Daraxtning eng katta massasini o'zak tashkil etadi, u asosiy hisobga olish obyekti hisoblanadi. Yog'och tanasi diametri, balandligi, uzunligi, shakliga ega.

Stvolning shakli uning chopishi bilan belgilanadi, bunda stvol diametrining uning asosidan to uchigacha bo'lgan ma'lum masofalar orqali o'zgarishi tushuniladi.

Dastaning belgilari lotin alifbosida yoziladi: daraxt diametri **d** va daraxtzor **D**; daraxt balandligi **h** va daraxtpoya **H**; daraxt hajmi **V** va daraxtpoya zaxirasi **M**; daraxt uzunligi **L**, uning qismlari **l**; daraxtning kesim yuzasi **g** va daraxtlar yoki daraxtpoyalar majmui kesim yuzalarining yig'indisi **G**; o'sish **Z**, uchastkaning maydoni **S**; daraxtlar soni **n**; daraxtpoyaning nisbiy to'liqligi **P**; daraxtning yoshi **a** va daraxtpoya **A**.

O'sayotgan daraxtlarning diametri ildiz bo'ynidan 1,3 m balandlikda o'lchanadi va tana balandligidagi diametr deb ataladi. Hisobga olish texnikasini soddalashtirish va keyinchalik massaviy o'lchashlarga ishlov berish uchun ko'pincha diametrni o'lchash birligi sifatida 2 yoki 4 sm (diametrlarning juft qiymatlari) oralig'idagi qalinlik pog'onalaridan foydalaniladi.

Uzunlik, diametr va boshqa taksatsion ko'rsatkichlarni o'lchashda xatoliklar yuzaga keladi. Doiraviy yog'och-taxta xomashyolari hajmini aniqlashda ular 5% dan va ildizgacha bo'lgan o'rmon zaxiralarini hisobga olishda 10% dan oshmasligi kerak. Agar xatolar belgilangan me'yordan ortiq bo'lsa, ular qo'pol xatolar hisoblanadi.

O'lchashlarda xatoga yo'l qo'yilishi muqarrar. Xatolar qo'pol, sistematik va tasodifiy xatolarga bo'linadi. Qo'pol xatolar ish bajaruvchining e'tiborsizligi, kasalligi yoki haddan tashqari charchoqining natijasidir (masalan, o'rmonlarni o'lchashda u 1 ga 200 m³ zaxira o'rniga 2000 m³ yozib qo'ygan). Bu xatolarni osongina aniqlash va bartaraf etish mumkin.

Sistematik xatolar har doim bir belgidan iborat bo'ladi. Ular asbobning nosozligi, noto'g'ri jadvallar, ijrochining individual xususiyatlari va shu kabilar tufayli o'lchash jarayonida doimo takrorlanib turadi. O'lchashlar soni ko'payganda bir xil o'lchashlar sistematik xatoligining absolyut qiymati to'planadi (masalan, sklepkalashda qisqargan yoki uzaytirilgan o'lchov lentasi). Bu xatoni har bir o'lchashga teskari ishora bilan qo'shish yo'li bilan bartaraf qilish kerak.

Tasodifiy yoki o'rtacha kvadratik xatolar muqarrar va bartaraf etib bo'lmaydigan xatolardir. Ularning kelib chiqish sabablarini aniq hisobga olish mumkin emas. Tasodifiy xatolarni faqat o'rtacha hisobda hisobga olish mumkin. Bu xatolar bir vaqtning o'zida ham plyus, ham minus belgilariga ega, shuning uchun ularni istisno qilib bo'lmaydi. Bu xatolarni faqat o'lchashlar sonini ko'paytirish yo'li bilan kamaytirish mumkin.

Ommaviy o'lchashlardagi tasodifiy xatoliklarning xossalari quyidagilardan iborat:

a) katta xatolar kichiklarga qaraganda kamroq uchraydi va ular qanchalik kam bo'lsa, shunchalik katta bo'ladi;

b) o'lchashlar qancha ko'p bo'lsa, musbat xatolarning mos kelishi shuncha to'liq bo'ladi va ularning algebraik yig'indisi nolga intiladi;

v) agar tasodifiy xato 1 ga teng bo'lsa, u holda barcha o'lchovlarning 67% hollarda xatolar $\pm 1\sigma$ dan oshmaydi - norma; 95% hollarda $\pm 2\sigma$ va 99,7% hollarda $\pm 3\sigma$.

Xatolar absolyut va nisbiy qiymatlarda ifodalanadi. Misol uchun, ikkita daraxtning haqiqiy balandligi 24,3 va 18,5 m edi, ularning balandligini balandlik o'lchagich bilan aniqlashda, ularning birinchisi 23 m, ikkinchisi esa 18 m ga yetganligi aniqlandi: $24,3 - 23 = 1,3$ m; $18,5 - 18 = 0,5$ m, lekin absolyut xatolar bu balandliklarning qaysi biri katta aniqlik bilan aniqlanganligini ko'rsatmaydi. Buni foiz sifatida hisoblangan nisbiy xatolik bilan aniqlash mumkin.

Kesilgan daraxtlar va tayyorlangan yog'och-taxta materiallarining uzunligini o'lchash uchun buklama metrlar, o'lchash reykalari, o'lchash lentalar va ruletkalar ishlatiladi. Buklama metrlar yo yog'ochdan, yo po'latdan yasaladi. Ularga millimetr va santimetrlarda bo'linmalar yoziladi. Tayoqchalarning uzunligi odatda 2 yoki 3 m bo'lib, ularga detsimetrli bo'linmalar chizilgan, har yarim metr va metrdan keyin esa belgilar qo'yilgan.



6-Rasm. O'lchash uchun buklama metr

Stvollar va uzun sortlarning uzunligini o'lchash uchun ruletkalar ishlatiladi. Ruletkalarning uzunligi 2 m dan 50 m gacha. Ular yupqa po'lat lentadan yoki pishiq polotnodan tayyorlanadi. Bo'linmalar santimetr va metrlarda yozilgan. O'lchov lentalari po'latdan tayyorlanadi, ularning uzunligi odatda 20 m. Ular, qoidaga ko'ra, o'rmonlarni inventarizatsiya qilish va daraxt kesadigan joyini ajratishda liniya uzunligini o'lchaydi. Ammo, poya va sortimentning uzunligini o'lchash uchun ular noqulay hisoblanadi.

O'sayotgan daraxtlarning diametri o'lchov sanchqi bilan, sortlarning qalinligi esa, bundan tashqari, o'lchov skoba va buklama metr bilan o'lchanadi. O'rmon sanchqi - taksatsiya ishlarida ishlatiladigan asosiy asbob. Hozirgi vaqtda ularning juda ko'p turli xil konstruksiyalari mavjud. Sanchqining asosiy qismlari: bo'linmali o'lchov sanchqi va unga perpendikulyar ikkita oyoqcha, ulardan biri qo'zg'aluvchan va chizg'ich bo'ylab erkin harakatlana oladi. Sanchqining konstruksiyasiga va talab etilgan aniqlikka qarab bo'linish gradatsiyalari 0,5; 2 va 4 sm. dan iborat bo'ladi.



7-Rasm. O'lchov sanchqisi

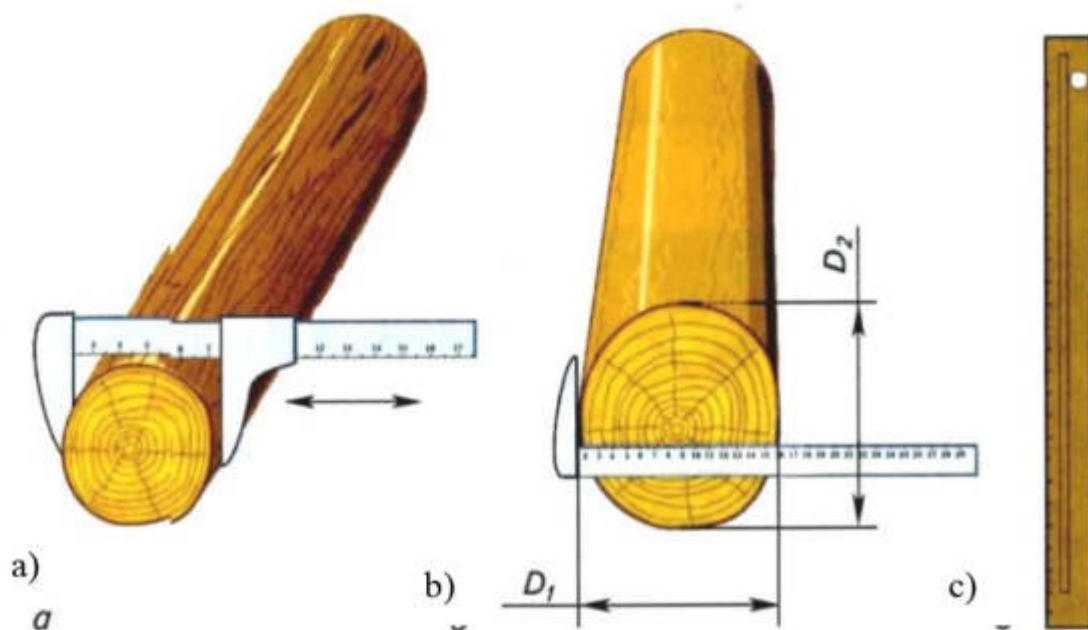
Diametrni o'lchash uchun yog'ochning tanasi sanchqi oyoqlari orasiga qisiladi. Bunda chizg'ich stvolga tegib turishi, oyoqlarining uchlari esa diametrining o'rtasidan chiqib turishi kerak. Oyoqlar doimo bir-biriga parallel va chizg'ichga perpendikulyar bo'lishi kerak. Qo'zg'aluvchan oyoqning yurishi ravon, bo'shliqsiz bo'lishi kerak. Oyoqlarning to'g'ri holatini ularni bir-biriga yaqinlashtirish yo'li bilan tekshirish mumkin, bunda oyoqlarning sirlari butun uzunligi bo'ylab zich tegib turishi kerak.



8-Rasm. O'sayotgan daraxtlarning diametrini elektrton o'lchov sanchqisi bilan o'lchash jarayoni

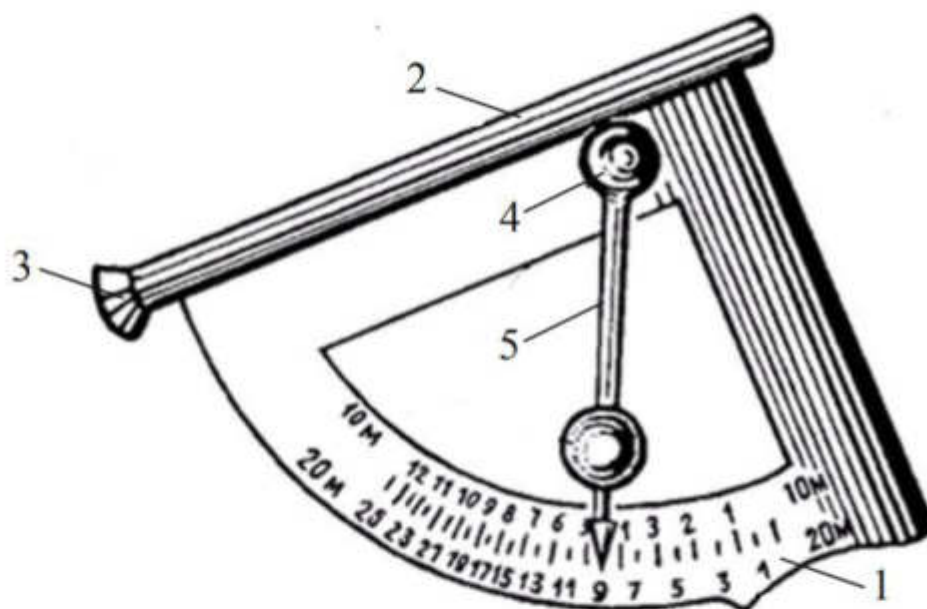
Ko'krak balandligidan balandda o'sayotgan daraxtlarning diametri dendrometr bilan o'lchanadi. Asbobning konstruksiyasi ancha murakkab. Ushbu o'lchov asbobi asosan AQShda keng qo'llaniladi, chunki yog'ochni o'lchashda mahsulotning chiqishi taxta futlarda aniqlanadi, buning uchun o'sayotgan daraxtda yuqori kesikdagi sortmentlarning diametrlarini aniqlash zarur bo'ladi.

Xoda va g'olalarning yon kesimlarini o'lchash uchun o'lchov skobasi yoki buklama metr ishlatiladi. O'lchov skobasi 80 sm uzunlikdagi yog'och brus bo'lib, uning ikki tomoniga santimetrli va yarim santimetrli bo'laklar tushirilgan. Brusning bir uchi tutqich ko'rinishida yasalgan, ikkinchi uchida esa bo'rtiq metall uchlik bor. O'lchashda skobani xodaning uchiga shunday qo'yiladiki, bunda chizg'ich qirqimning o'rtasidan o'tadi, bo'rtiq esa uning chetiga tiralib turadi.



9-Rasm. Daraxtlar diametrini o'lchash asboblari: a) O'lchov sanchqichi;
b) O'lchov skobasi; c) metr yoki o'lchov rekasi

O'sayotgan daraxtlarning balandligi maxsus asboblarda - balandlik o'lchagichlar bilan o'lchanadi. Balandlik o'lchagichlarning konstruksiyalari juda ko'p. Ulardan eng oddiy konstruksiyadagi asboblardan biri Makarov balandlik o'lchigichi hisoblanadi.



10-Rasm. Makarov balandlik o'lchigichi. (1 – Metal sektor; 2 –vizir tubasi;
3 – qarash trubasi; 4 – shamir; 5 – mayatnikli strelka)

Balandlikni o'lchash quyidagi ketma-ketlikda amalga oshiriladi:

o'lchanayotgan daraxtdan uning gorizontal holatini inobatga olgan holda bazis masofa 10 yoki 20 m o'lchanadi;

vizirlash, vizir trubkasining qarash trubasi orqali amalga oshiriladi daraxtning uchiga va fiksator knopkasini barmoq bilan bosish bilan mayatnik bo'shatiladi;

mayatnik to'xtatilgandan keyin barmoq knopkadan olinadi (mayatnikning holati qayd qilinadi) va tegishli shkala bo'yicha (bazislar uchun 10 yoki 20 m) da kuzatuvchining ko'z sathidan daraxtning uchigacha bo'lgan balandligi hisoblanadi.

Gorizontal tekislikda daraxtning umumiy balandligini aniqlash uchun hisobga kuzatuvchining ko'z darajasigacha bo'lgan balandligi ham qo'shiladi.

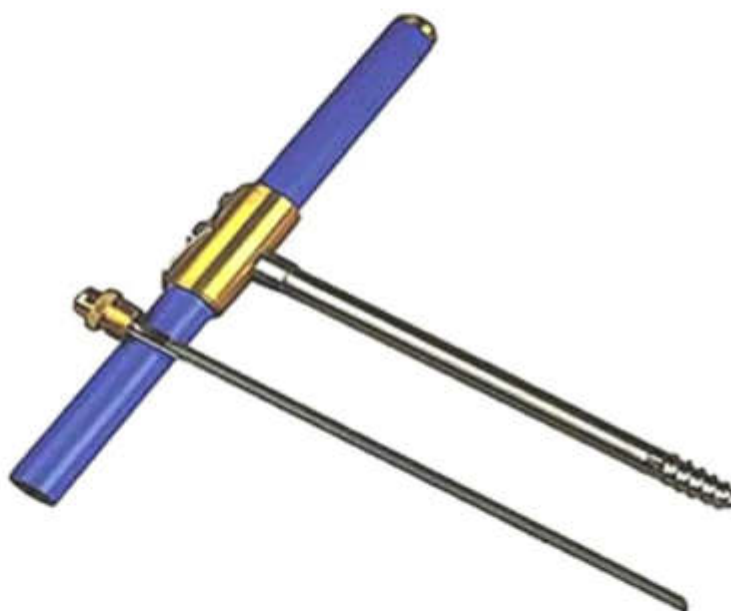
Agar daraxt qiya sirtida joylashgan bo'lsa (daraxtning asosi ko'z sathidan yuqorida yoki pastda), u holda bazisni gorizontal yotqizish bo'yicha o'lchab, daraxtning uchiga va uning asosi bo'ylab (balandlik o'lchagichni 180° ga burib) ikkita vizirlash o'tkaziladi. Daraxtning balandligi, yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, yoki hisob-kitoblar yig'indisi sifatida, yoki ayirma sifatida (balandlikni kuzatuvchining ko'zi darajasiga qo'shmasdan) aniqlanadi.

Balandlikni o'lchash xatoligi o'rtacha $\pm 5\%$ ni tashkil qiladi. Makarov balandlik o'lchagichining kamchiligi uning kichik o'lchami hisoblanadi, bu esa daraxtning uchiga aniq vizirlash imkonini bermaydi. Bu jihatdan katta o'lchamdagi balandlik o'lchagichlar eng yaxshi natijalarni ta'minlaydi.

Konstruksiyasidan qat'i nazar, har qanday balandlik o'lchagich tomonidan balandlikni o'lchash geometrik yoki trigonometrik prinsipga asoslangan. Birinchisi ikkita uchburchakning o'xshashligiga asoslangan bo'lib, ulardan biri joyda, ikkinchisi esa asbobda loyihalangani. Bu guruhga Faustmannning ko'z gusimon balandlik o'lchagichi, Veyze, Kristen balandlik o'lchagichlari, N.P. Anuchinning optik balandlik o'lchagichini kiritish mumkin.

Diametr bo'yicha daraxtning o'sishni aniqlash mumkin. Buning uchun bir qancha moslamalar yaratilgan bo'lib ulardan biri Perseler burg'ilash uskunasi hisoblanadi. Ushbu uskuna yordamida, qalinlik bo'yicha o'sish intensivligini

aniqlash uchun yog'ochning yillik qatlamlarining kengligi o'lchanadi. Buning uchun o'sayotgan daraxt tanasidan silindr shaklidagi yog'och bo'laklari burg'ilab olinadi. Ularni teshish uchun presslarning burugilash uskunasi deb ataluvchi asbob bir uchi vintdan iborat ichi bo'sh naysimon uskunadan foydalaniladi.



11-Rasm. Perseler burg'ilash uskunasi.

To'rt yoqli shakldagi nayning ikkinchi uchi ikkinchi nayning ko'ndalang teshiklariga o'rnatilgan, bu nayning teshiklari burg'ilash uskunasining dastasi va shu bilan birga uning g'ilofi bo'lib xizmat qiladi. Vint yog'och stvoliga burab kiritilayotganda nay bo'shlig'iga yog'och silindrik kiradi. Nay bo'shlig'ining kesimi konussimon bo'lib, kengaytirilgan uchi bilan vint dastasiga qaragan. Shu tufayli naydagi yog'och silindri vintni burab chiqarishda nay ichida ushlab turiladi.

Yog'och silindrini stvoldan ajratib olish uchun silindr bilan burg'ulash uskunasining devori orasiga mayda tishli ingichka po'lat plastinka qo'yiladi. Burg'ulash uskunasi daraxt tanasidan burab olingandan keyin plastinka yordamida nay bo'shlig'idan yog'och silindrlar chiqariladi. Plastinkaning orqa tomoniga odatda santimetrli va millimetrli bo'linmalar chizilgan bo'lib, ular yillik qatlamlarni o'lchash uchun xizmat qiladi. Ko'pincha silindrik yog'ochda o'n yillik

qatlamlar sanab chiqiladi va plastinkadagi bo'laklarga qarab ularning umumiy eni aniqlanadi.



12-Rasm. Perseler burg'ilash uskunasi yordamida olingan yog'och silindrlar

Ishonchli namunalarni olish uchun 20 sm gacha uzunlikdagi silindrlarni olish mumkin bo'lgan burg'ilash uskunasidan foydalaniladi. Bu burg'ilash uskunasi yordamida daraxtning yoshi yillik qatlamlar bo'yicha aniqlanadi.

Daraxtning o'sishini aniqlovchi yana bir uskuna bu maxsus bolg'acha hisoblanadi. Ushbu daraxtni o'sishini aniqlovchi maxsus bolg'acha so'nggi yillarda radial o'sish kattaligini (yillik halqalar kengligini) aniqlash maqsadida daraxt tanasining chekka qismidan yog'och mag'izlarini ajratib olish uchun mo'ljallangan bo'lib, uning tuzilishi quyidagi 8-rasmda keltirilgan.

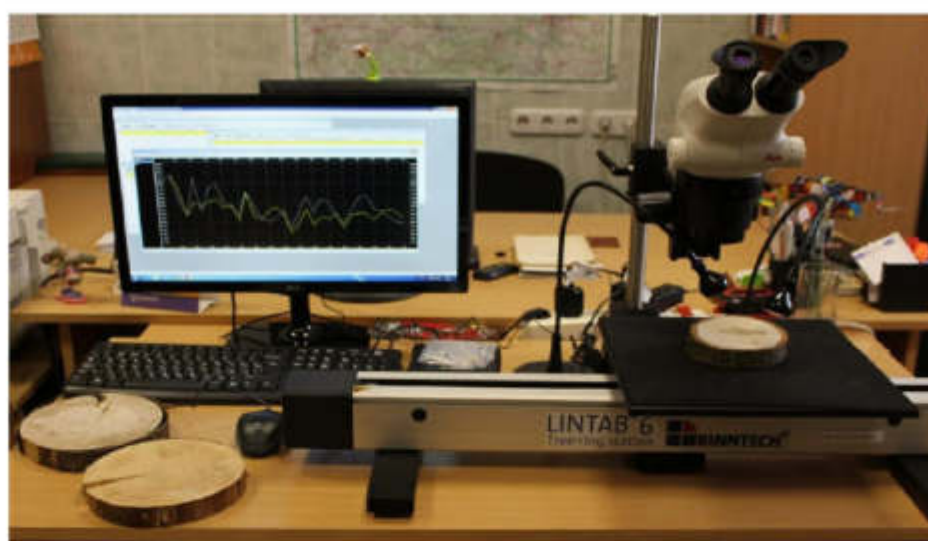


13-Rasm. Daraxtni o'sishini aniqlovchi maxsus bolg'acha: (1-Dastak, 2-bolg'aning uchligi, 3-ekstraktor)

13-rasmdan ko'rinadiki bolg'acha dasta, olinadigan uchlik va unda harakatlanuvchi ekstraktordan iborat. Daraxtdan namuna (kern) olinganda bolg'a uchi radial yo'nalishda stvolga uriladi. Bunda uchlik bo'shlig'iga yog'och ustuni o'yib kiritiladi, so'ngra ekstraktor yordamida undan tortib olinadi. Shunday qilib olingan kernning diametri 4-6 mm va uzunligi 25 mm ga yaqin bo'ladi. U radial o'sishni aniqlash uchun namuna bo'lib xizmat qiladi.

Daraxtning o'sishini aniqlash uchun mo'ljallangan maxsus bolg'acha yordamida radial o'sishni aniqlash uchun kernni tanlash bo'yicha ishlarning unumdorligi burg'ulash uskunasi qo'llashdan ko'ra ancha yuqori.

Yuqorida keltirilgan uskunalardan tashqari daraxt kesilganidan so'ng yoshini aniqlash bo'yicha yana maxsus uskunalardan foydalanish mumkin. Yillik qatlamlarning enini o'lchash uchun odatda chizg'ichlar, shtangensirkullar ishlatiladi, lekin bu asboblarning aniqligi, juda ingichka halqalarda uncha katta emas. Bunday ishni ossonlashtirish maqsadida Prof. Eklund 1950 yilda Shvetsiyada yillik halqalar kengligini o'lchaydigan maxsus asbob yaratgan. Bu asbob birgalikda ishlaydigan ikkita apparatdan: qo'zg'aluvchan predmet stoli mikroskop-o'lchagich va logarifmik chizg'ich bilan ta'minlangan elektr bosib chiqarish hisoblash mashinasidan iborat. Bugungi kundagi uning zamonaviy ko'rinishini quyidagi rasmda ko'rishimiz mumkin.



14-Rasm. Lintab-6 modelidagi yillik halqalar kengligini o'lchaydigan maxsus uskuna

Mikroskopning predmet stoli bo'ylama yo'nalishda harakatlanishi mumkin. Stol ustida nov bo'lib, unga Pressler burg'usi yordamida yog'ochdan namuna olingan silindr qo'yiladi. Stolchanning o'ng tomonida shesternya bo'lib, uni aylantirib buyum stolchasini kerakli tomonga surish va shu yo'l bilan bir yillik qatlamlar qatorini mikroskop ostida ko'rish mumkin. Kuzatilayotgan obyektни siljitadigan tishli uzatish sistemasi darajalangan bo'lib, stolchanning siljish kattaligini aniq o'lchash imkonini beradi.

Maxsus uskuna uch xil holatda o'lchash imkonini beradi: birinchisida yillik qatlamlarning kengligi 0,01 mm gacha, ikkinchisida 0,1 mm gacha aniqlikda o'lchanadi. Uchinchi holat huddi ikkinchisi kabi aniqlikni ta'minlaydi, ammo o'lchash avtomatik ravishda ikki baravar ko'payadi, bu esa bir vaqtning o'zida diametr bo'yicha daraxtning yoshini yuqori aniqlikda aniqlashga imkon beradi. Elektron hisoblash mashinasi (EHM) mikroskop ostida qilingan yillik halqalar kengligini o'lchash ma'lumotlarini avtomatik ravishda yozib oladi. Asbob yordamida bir vaqtning o'zida bir necha daraxtlarning yillik qatlamlarining kengligini aniqlash mumkin.

Yuqorida bayon etilgan taksatsion uskunalar, o'lchash metodlari talabalarda o'rmon kadastrida o'rmon taksatsiyasi bo'yicha umumiy tushunchalarni shakllantiradi.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. O'rmon taksatsiyasida qanday o'lchov birliklari qo'llaniladi?
2. Asosiy hisobga olish obyekti hisoblanadi?
3. O'lchashlardagi xatoliklarning turlari qanday?
4. Ommaviy o'lchashlardagi tasodifiy xatoliklarning xossalari nimalardan iborat?
5. Perseler burg'i nima maqsadda ishlatiladi?
6. Makarov nomli daraxtning balandligini o'lchovchi moslamaning tarkibiy qismi nimalardan iborat?

§ 4.4 O'rmonlar hisobi va monitoring

O'rmonlarning davlat hisobini yuritish davlat o'rmon fondi yerlari doimiy foydalanishga berib qo'yilgan o'rmon xo'jaligi tashkilotlari tomonidan ularga yillik ajratiladigan O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'lari doirasida hamda ularning o'z mablag'lari va qonunchilik hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan amalga oshirilishi belgilangan. O'rmonlarning davlat hisobini yuritish O'zbekiston Respublikasining O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasi (keyingi o'rinlarda Qo'mita deb ataladi) tomonidan o'rmon fondi tizimida bo'layotgan o'zgarishlarni nazorat qilish hamda o'rmonlarning miqdor va sifat holatiga davriy aniqlik kiritib borish maqsadida amalga oshiriladi.

O'rmonlarning davlat hisobi yuritish deganda, o'rmonlarning holati va miqdori to'g'risidagi ma'lumotlar manbai nazarda tutiladi. O'rmonlarning davlat hisobini yuritish hujjatlari esa, o'rmon tuzish loyihalari, davlat o'rmon fondini xatlovdan o'tkazish va tekshirish materiallari asosida davlat o'rmon xo'jaligi organlari tomonidan to'ldirilib, tegishli tuman (shahar) hokimining qarori bilan tasdiqlanadigan hujjatlar hisoblanadi. Shu jumladan, o'rmonlarning qo'riqlanish toifalari deb belgilangan maqsadi va bajaradigan vazifalariga muvofiq alohida himoya, suvni muhofaza qilish, sanitariya-gigiyena, rekreatsion, ilmiy, tarixiy yoki boshqa maxsus maqsadlar bo'yicha ajratilgan o'rmonlar nazarda tutiladi.

O'rmonlarning davlat hisobini yuritishda o'rmonlar holatida bo'layotgan o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlar o'rmonlarni kuzatish va boshqa o'rganish materiallari asosida o'rmon xo'jaligini yurituvchi subyektlar tomonidan har yili o'rmon kadastri va hisobga olish hujjatlariga kiritib boriladi. O'rmonlarning davlat hisobini yuritish hujjatlarida davlat o'rmon fondining hududiy, geografik joylashuvi, maydoni, qo'riqlanish toifalari, o'rmonzorlarning tur tarkibi, daraxt va butalarning turlari, ular zaxirasining miqdori va sifat ko'rsatkichlari to'g'risidagi aniq ma'lumotlar aks ettiriladi. O'rmonlarning davlat hisobini yuritish hujjatlari yangilangan ma'lumotlar asosida, qoida tariqasida, har o'n yilda bir marotaba yangilab boriladi.

O'rmonlarning davlat hisobini yuritishni tashkil etish. O'rmonzorlar mavjud bo'lgan boshqa vazirlik va idoralar tizimidagi tashkilotlarga o'rmonlarning davlat hisobi yuritilishida Qo'mita va uning hududiy organlari tomonidan amaliy yordam ko'rsatiladi. Davlat o'rmon fondining yer turlari va o'rmonlarning qo'riqlanish toifalari bo'yicha taqsimlanishi to'g'risidagi ma'lumotlar tuman (shahar) yer resurslari va davlat kadastri bo'limlari bilan kelishiladi. O'rmonlarning davlat hisobini yuritish hujjatlari viloyat, tuman (shahar)lar bo'yicha Qo'mitaning hududiy organlari tomonidan umumlashtiriladi. Davlat o'rmon fondi yerlari o'zlariga doimiy foydalanishga berib qo'yilgan o'rmon xo'jaligi tashkilotlari hamda o'rmonzorlar mavjud bo'lgan subyektlar o'rmonlarning davlat hisobini yuritish hujjatlarini o'rmonlarning davlat hisobi o'tkazilgan yildan keyingi yilning 1-fevraliga qadar Qo'mitaning hududiy organlariga taqdim etishlari shart.

Qo'mitaning hududiy organlari tuman (shahar) yer resurslari va davlat kadastri bo'limlari bilan birgalikda davlat o'rmon fondining yer turlari va o'rmonlarning qo'riqlanish toifalari bo'yicha taqsimlanishini tasdiqlash to'g'risida tegishli tuman (shahar) hokimining qarori loyihasini tayyorlaydi va tuman (shahar) ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish bo'limlari bilan kelishilgan holda, fevral oyining 15 sanasiga qadar tegishli tuman (shahar) hokimiga tasdiqlash uchun kiritadi. Qo'mitaning hududiy organlari Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar yer resurslari va davlat kadastri boshqarmalari bilan birgalikda davlat o'rmon fondining yer turlari va o'rmonlarning qo'riqlanish toifalari bo'yicha taqsimlanishini tasdiqlash to'g'risida tegishli tuman (shahar) hokimining qarorini tasdiqlash haqida Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi yoki viloyat hokimining qarori loyihasini tayyorlaydi va mart oyining 1 sanasiga qadar belgilangan tartibda tasdiqlash uchun kiritadi.

O'rmonlarning davlat hisobini yuritish hujjatlarini umumlashtirish ishlari yakunlangandan so'ng davlat o'rmon fondining yer turlari va o'rmonlarning qo'riqlanish toifalari bo'yicha taqsimlanishini tasdiqlash to'g'risida tegishli tuman (shahar) hokimining qarori o'rmonlarning davlat hisobi o'tkazilgan yildan keyingi yilning mart oyi 15 sanasiga qadar qabul qilinadi va ushbu qaror 15 kun muddatda

Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi Raisi yoki tegishli viloyat hokimining qarori bilan tasdiqlanadi. Qoraqalpog'iston Respublikasi Vazirlar Kengashi va viloyat hokimliklari o'rmonlarning davlat hisobini yuritish hujjatlarini o'rmonlarning davlat hisobi o'tkazilgan yildan keyingi yilning aprel oyi 15 sanasiga qadar tegishli qaror nusxasi bilan birgalikda Qo'mitaga taqdim etadi. O'rmonlarning davlat hisobini yuritish hujjatlari kelgusida o'rmonlarning miqdor va sifat holatini belgilash, o'rmon resurslaridan oqilona foydalanish va ularni qayta tiklash tadbirlarini ishlab chiqish va davlat o'rmon kadastrini yuritishda foydalanish uchun Qo'mitada doimiy saqlanadi. O'rmonlarning davlat hisobini yuritish to'g'risidagi ma'lumotlarning haqqoniyligi va to'g'ri tuzilishiga o'rmonlarning davlat hisobini olib boruvchi subyektlarning rahbarlari mas'ul hisoblanadi.

O'rmonlar monitoringi deb o'rmonlarga salbiy ta'sirlarning o'z vaqtida oldi olinishi uchun davlat o'rmon fondi holatidagi o'zgarishlarni aniqlash, uni baholash va prognoz qilishga doir muntazam kuzatuvlardan iborat axborot tizimi nazarda tutiladi. O'rmon monitoringi hujjatlari — o'rmon xo'jaliklari, tumanlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar bo'yicha O'zbekiston Respublikasi O'rmon xo'jaligi davlat qo'mitasining (keyingi o'rinlarda Qo'mita deb ataladi) hududiy organlari tomonidan umumlashtiriladigan o'rmonlar monitoringi to'g'risidagi ma'lumotlar bazasi, o'rmonlar monitoringi obyekti — O'zbekiston Respublikasi hududidagi barcha o'rmonzorlar, o'rmon patologiyasi monitoringi — vaziyatni tezkor baholash, o'z vaqtida bashorat qilish, patologik o'zgarishlarni tezkor aniqlash orqali o'rmonlarni muhofaza qilish, o'rmonlarni boshqarish bo'yicha qaror qabul qilish maqsadida o'rmonlarning patologik holatini tezkor nazorat qilish, o'rmon zararkunandalari va kasalliklari ta'sirida ular barqarorligining buzilishi natijasida zararlanishi, antropogen ta'sirlar natijasida o'rmon patologiyasidagi mavjud o'zgarishlarni sifatli baholash tizimi, o'rmon yong'inlari monitoringi — o'rmonlarni yong'indan himoya qilish, yong'inlar va ularning kelib chiqish sabablari monitoringini yuritish, yong'inlarni ro'yxatdan o'tkazish to'g'risidagi ma'lumotlar bilan ta'minlash, o'rmon yong'inlari

to'g'risidagi ma'lumotlarni tahlil qilish, yong'in xavfini bashorat qilishga qaratilgan o'rmon yong'inlari kuzatuv tizimi, radiatsiya bilan zararlangan va atrof-muhit texnogen ifloslangan zonalardagi o'rmonzorlar monitoringi — o'rmon fondi yerlariga, o'rmon fondidagi o'rmon resurslariga va mahsulotlariga atrof-muhitning antropogen ifloslanishi ta'sir etish darajasini o'rganish tizimi tushuniladi.

O'rmonlar monitoringining maqsadi o'rmonlardan foydalanish natijasida kelib chiqadigan tabiiy va texnogen holatlarning o'rmonlarga ta'sirini tezkor kuzatib borish, o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish, o'rmonlarni qo'riqlash, muhofaza qilish, o'rmon resurslaridan samrali foydalanish va o'rmonchilik tizimini barqaror boshqarish borasida kelgusidagi ishlarni prognozlash hamda davlat o'rmon fondidagi o'zgarishlar holatini tezkor kuzatib borishdan iborat. O'rmonlar monitoringi davlat o'rmon fondi yerlari doimiy foydalanishga berib qo'yilgan o'rmon xo'jaligi tashkilotlari tomonidan ularga yillik ajratiladigan O'zbekiston Respublikasi Davlat budjeti mablag'lari doirasida hamda ularning o'z mablag'lari va qonunchilik hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan amalga oshiriladi. O'rmonlar monitoringi Qo'mita va uning hududiy organlari tomonidan tashkil etiladi va davlat o'rmon fondi yerlari doimiy foydalanishga berib qo'yilgan o'rmon xo'jaligi tashkilotlarida mavjud bo'lgan o'rmonzorlarning holati to'g'risidagi ma'lumotlardan foydalaniladi.

O'rmonlar monitoringi quyidagi asosiy turlarga bo'linadi:

o'rmon resurslari va o'rmon fondi yerlari monitoringi;

o'rmon patologiyasi monitoringi;

o'rmon yong'inlari monitoringi;

radiatsiya bilan zararlangan va atrof-muhit texnogen ifloslangan zonalardagi o'rmonzorlar monitoringi.

O'rmon resurslari va o'rmon fondi yerlari monitoringi o'rmonlarning davlat hisobini yuritish va o'rmon tuzish ma'lumotlariga asoslanadi hamda o'rmon resurslari va o'rmon fondi yerlaridagi joriy o'zgarishlar baholanishini ta'minlaydi. O'rmon patologiyasi, o'rmon yong'inlari hamda radiatsiya bilan zararlangan va atrof-muhit texnogen ifloslangan zonalardagi o'rmonzorlar monitoringi o'rmon

xo'jaliklari tomonidan amalga oshiriladi hamda Qo'mita tomonidan muvofiqlashtiriladi. O'rmonlar monitoringi to'g'risidagi ma'lumotlar o'rmon xo'jaliklari, tumanlar, Qoraqalpog'iston Respublikasi va viloyatlar bo'yicha Qo'mita hududiy organlari tomonidan umumlashtiriladi va har chorakda Qo'mitaga taqdim etiladi.

O'rmonlarning monitoringi quyidagi asosiy talablarga muvofiq amalga oshiriladi:

o'rmonlarning monitoringi o'rmon tuzish loyihalari asosida, o'rmon tuzish ishlari o'tkazilmagan joylarda esa, davlat o'rmon fondini hisobga olish, o'rmonni xatlovdan o'tkazish, o'rmon kadastri, o'rmon monitoringi hujjatlari va boshqa o'rmonlarni o'rganish materiallari asosida olib boriladi;

o'rmonlarning monitoringi o'rmon fondi tizimidagi bo'layotgan o'zgarishlar to'g'risida monitoring olib borish maqsadida o'rmonlarning miqdor va sifat holatiga davriy aniqliklar kiritib borilishini ta'minlashi lozim;

o'rmonlar holatida bo'layotgan o'zgarishlar to'g'risidagi ma'lumotlar o'rmonlarni kuzatish va boshqa o'rganish materiallari asosida o'rmon xo'jaligini yurituvchi subyektlar tomonidan har yili o'rmon kadastri va hisobga olish hujjatlariga kiritib boriladi;

o'rmonlarning monitoringini amalga oshirish hujjatlarida o'rmon fondining umumiy tavsifi, o'rmondan foydalanish, o'rmon barpo qilish va tiklash tadbirlari, o'rmonlarga salbiy ta'sirni baholash, o'rmon bilan qoplangan maydondagi o'zgarishlar, o'rmonlarni muhofaza qilish tadbirlari va o'rmon yong'inlaridan saqlash to'g'risidagi aniq ma'lumotlar aks ettiriladi.

Respublika bo'yicha o'rmonlarning monitoringi hujjatlarini umumlashtirish va o'rmon monitoringi hujjatlarining belgilangan tartibda yuritilishi yuzasidan idoraviy nazorat Qo'mita tomonidan amalga oshiriladi. O'rmon fondi yerlari doimiy foydalanishga biriktirib qo'yilgan boshqa vazirlik va idoralar tizimidagi o'rmonzorlari mavjud bo'lgan tashkilotlarga o'rmonlar monitoringi yuritilishida Qo'mita va uning hududiy organlari tomonidan amaliy yordam ko'rsatiladi. O'rmonlarning monitoringini yuritish hujjatlari mazkur hujjatlarni tuzgan tashkilot

rahbari va mas'ul xodim tomonidan imzolanadi. O'rmon fondi yerlari o'zlariga doimiy foydalanishga biriktirib qo'yilgan o'rmonzorlari mavjud tashkilotlar o'rmonlar monitoringini yuritish hujjatlarini o'rmonlar monitoringi o'tkazilgan yildan keyingi yilning 1-fevraliga qadar Qo'mitaning hududiy organlariga umumlashtirish uchun taqdim etishlari shart.

O'rmonlar monitoringini yuritish hujjatlari viloyat, tuman (shahar)lar bo'yicha Qo'mitaning hududiy organlari tomonidan umumlashtiriladi. Qo'mitaning hududiy organlari tomonidan o'rmonlarning monitoringi umumlashtirilgandan so'ng o'rmonlar monitoringi o'tkazilgan yildan keyingi yilning 1-martiga qadar respublika bo'yicha umumlashtirish uchun Qo'mitaga taqdim etiladi. O'rmonlarning monitoringini yuritish hujjatlari kelgusida o'rmonlarning miqdor va sifat holatini belgilash, o'rmon resurslaridan oqilona foydalanish va ularni qayta tiklash tadbirlarini ishlab chiqilishida foydalanish uchun Qo'mitada doimiy saqlanadi. O'rmonlarning monitoringini yuritish to'g'risidagi ma'lumotlarning haqqoniyligi va to'g'ri tuzilishiga o'rmonlarning monitoringini yurituvchi subyektlar rahbarlari mas'ul hisoblanadi.

Mustaqil o'rganish uchun savollar

1. O'rmonlarning davlat hisobini yuritish nima maqsadda amalga oshiriladi?
2. O'rmonlarning davlat hisobi yuritish deganda nima nazarda tutiladi?
3. O'rmonlar monitoringi deb nimaga aytiladi?
4. O'rmon patologiyasi monitoring nima?
5. O'rmonlar monitoringining asosiy turlari?

GLOSSARIY

davlat o‘rmon fondi uchastkasi (keyingi o‘rinlarda o‘rmon fondi uchastkasi deb ataladi) – davlat o‘rmon fondining bir qismi bo‘lib, ular davlat o‘rmon kadastrida ko‘rsatilgan muayyan chegaraga, maydonga, joylashgan eriga, huquqiy rejimga va boshqa xususiyatlarga ega bo‘ladi;

o‘rmondan doimiy foydalanuvchi – o‘rmon fondi uchastkasi doimiy egalik qilishga berib qo‘yilgan o‘rmon xo‘jaligi (Milliy tabiat bog‘lari, dorivor o‘simliklarni etishtirishga ixtisoslashtirilgan davlat o‘rmon xo‘jaliklari, davlat o‘rmon xo‘jaliklari, ilmiy-tajriba stansiyalari) tashkiloti.

o‘rmon — o‘rmon fondi yerlaridagi o‘zaro ta‘sir ko‘rsatuvchi va atrof-muhitga ta‘sir ko‘rsatadigan, ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega daraxtlar, butalar va boshqa tabiiy ob‘ektlar (yer, yer osti boyliklari, suv, o‘simlik va hayvonot dunyosi, atmosfera havosi) majmui;

o‘rmonlarni ko‘paytirish — o‘rmon bilan qoplanmagan o‘rmon fondi yerlarida daraxtlar va butalarni ekish hamda etishtirish;

o‘rmonlarni muhofaza qilish — o‘rmonlarga salbiy ta‘sirlarning oldini olishga qaratilgan faoliyat;

o‘rmonlarni takroriy ko‘paytirish — daraxt va butalarning tabiiy muhitda o‘sishi uchun qulay shart-sharoitlar yaratish hamda o‘rmon fondi yerlarida o‘rmon daraxtlari urug‘lari va ko‘chatlarini plantatsiya usulida ekish;

o‘rmondan foydalanuvchilar — o‘rmondan foydalanuvchi yuridik va jismoniy shaxslar;

o‘rmonlarni qayta tiklash — kesilgan, yong‘inlar, o‘rmon zararkunandalari, kasalliklari hamda boshqa salbiy ta‘sirlar oqibatida shikast etkazilgan daraxt va butalar o‘rnida iqlim sharoitlariga mos keladigan daraxt va butalar turlarini ekish.

ijaraga beruvchi – o‘rmondan doimiy foydalanuvchi;

ijarachi – ijaraga beruvchi bilan ushbu Reglamentda belgilangan shartlarda va tartibda o‘rmon fondi uchastkasini (uning bir qismini) ijaraga berish to‘g‘risida

shartnoma (keyingi o‘rinlarda ijara shartnomasi deb ataladi) tuzgan yuridik yoki jismoniy shaxs;

buyurtmachi – O‘zbekiston Respublikasi O‘rmon xo‘jaligi agentli;

o‘rmon fondi uchastkalari materiallari – (auksion ob‘ekti materiallari deb ataladi) yagona mavze bo‘yicha, qoida tariqasida bo‘linma (kontur)lar yaxlitligi saqlab qolinganda, o‘rmon fondi uchastkasi chegaralari, hududning ixtisosligi, ishlab chiqarish yo‘nalishi, sug‘orish tarmoqlari, kollektorlar, yo‘llar va boshqa topografik elementlari hisobga olingan aniq belgilangan yer uchastkasini ijaraga berish uchun ishlab chiqilgan hujjatlar to‘plami.

lot – auksionga qo‘yilgan davlat o‘rmon xo‘jaliklari nomiga davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan, yuridik va jismoniy shaxslarga berilmagan davlat o‘rmon fondi uchastkasi;

imtiyozli lot – o‘rmon fondi yerlarini qonunchilik hujjatlarida belgilangan tartibda va shartlarda ijara to‘lovining «nol» stavkasi qo‘llanilishi;

elektron onlayn-auksion (keyingi o‘rinlarda auksion deb ataladi) – ijarachini musobaqa asosida aniqlash bo‘yicha “E-auksion” elektron savdo platformasida o‘tkaziladigan savdolar shakli;

operator – “E-auksion” elektron savdo platformasida auksion va tanlovni tashkil etish hamda o‘tkazish vakolati berilgan “Elektron onlayn-auksionlarni tashkil etish markazi” davlat unitar korxonasi;

“E-auksion” elektron savdo platformasi (keyingi o‘rinlarda – savdo platformasi) – elektron onlayn-auksion va tanlovlarni tashkil etish hamda o‘tkazish uchun zarur axborotni kiritish, saqlash va qayta ishlash, shuningdek, istagi bo‘lgan jismoniy va yuridik shaxslarning bunday auksion va tanlovlar jarayoniga kirish hamda ularda qatnashish imkonini ta‘minlaydigan axborot tizimi.

o‘simlik dunyosini muhofaza qilish - o‘simlik dunyosining yashash faoliyati uchun qulay sharoitlarni ta‘minlashga, uning yo‘q qilib yuborilishining yoki unga boshqacha zararli ta‘sir ko‘rsatilishining oldini olishga qaratilgan faoliyat;

shikastlantirish - daraxtlar va butalar ichini o'yish, ularning atrofiga ildiz bo'g'zidan ko'pi bilan 20 sm masofagacha yaqinlikda qattiq qoplama (beton, asfal't) yotqizish, yoqish, taqiqlangan (muddati o'tgan) kimyoviy va biologik vositalar bilan ishlov berish yoki kimyoviy va biologik vositalarni noto'g'ri qo'llash, shuningdek, o'sishdan to'xtash va qurib qolish darajasigacha zarar etkazuvchi har qanday xatti-harakatlar;

bino - funksional maqsadiga qarab odamlar yashashi yoki bo'lishiga va har xil turdagi ishlab chiqarish jarayonlarini bajarishga mo'ljallangan, tayanch, to'sma yoki har ikkala maqsadga xizmat qiluvchi konstruksiyalardan iborat qurilish tizimi;

inshoot - har xil turdagi ishlab chiqarish jarayonlarini bajarish, moddiy qimmatliklarni joylashtirish va saqlash, odamlarning vaqtincha bo'lishi (harakatlanishi), shuningdek uskunalar yoki kommunikatsiyalarni joylashtirish (o'tkazish, ulash) uchun mo'ljallangan, tayanch, to'sma yoki har ikkala maqsadga xizmat qiluvchi konstruksiyalardan iborat hajmiy, yassi yoki chiziq tarzidagi qurilish tizimi;

buyurtmachi — O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi (keyingi o'rinlarda — Ekologiya vazirligi) huzuridagi O'rmon xo'jaligi agentligi. Bunda davlat o'rmon — ovchilik xo'jaliklari hamda milliy tabiat bog'lari hududlarini ijaraga berishda Ekologiya vazirligi buyurtmachi hisoblanadi;

vakolatli tashkilotlar — Suv xo'jaligi vazirligi (baliqchilik faoliyati bo'yicha), Ekologiya vazirligining hududiy bo'linmalari (ekologik turizm, rekratsiya, sog'lomlashtirish, dam olish maskanlari hamda ovchilik faoliyati bo'yicha), Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Kadastr agentligining Davlat kadastrlari palatasi hududiy bo'linmalari;

ijaraga berilayotgan o'rmon fondi yer uchastkasi — o'rmon fondining foydalanilmayotgan bir qismi bo'lib, davlat o'rmon kadastrida ko'rsatilgan muayyan chegaraga, maydonga, joylashgan manzilga va boshqa xususiyatlarga ega bo'lgan yer uchastkasi;

ijaraga beruvchi — oʻrmon fondi yer uchastkalari oʻzlariga doimiy foydalanishga berilgan oʻrmon xoʻjaligi tashkilotlari;

ijaraga oluvchi — ijaraga beruvchidan ijara shartnomasiga muvofiq oʻrmon fondi er uchastkalarini yoki uning bir qismini belgilangan tartibda oladigan yuridik yoki jismoniy shaxs;

yer tuzish loyihasi — yagona mavze boʻyicha konturlar yaxlitligi saqlab qolinganda, oʻrmon fondi uchastkasi chegaralari, hududning ixtisosligi, ishlab chiqarish yoʻnalishi, sugʻorish tarmoqlari, kollektorlar, yoʻllar va boshqa topografik elementlari hisobga olingan muayyan yer uchastkasini ijaraga berish uchun ishlab chiqilgan hujjatlar toʻplami;

«E-ijara» axborot tizimi (keyingi oʻrinlarda — «E-IJARA» AT) — yer uchastkalarini berish boʻyicha materiallarni toʻplash, koʻrib chiqish hamda vakolatli organlar va tashkilotlar bilan kelishishga moʻljallangan avtomatlashtirilgan axborot tizimi.

chegara zonasi — Oʻzbekiston Respublikasi Davlat chegarasiga tutash hududning bir qismi boʻlib, uning doirasida chegara rejimi joriy etiladi. Chegara zonasi Oʻzbekiston Respublikasi Davlat chegarasiga tutash tuman, shahar, shaharcha, qishloq, ovul hududi doirasida belgilanadi;

chegara mintaqasi — chegara zonasining Oʻzbekiston Respublikasi Davlat chegarasi chizigʻiga bevosita tutash qismidir. Chegara mintaqasi bevosita Davlat chegarasi boʻylab, uning quruqlik uchastkalarida yoki chegara boʻyi daryolari, koʻllari va boshqa suv havzalari qirgʻoqlari boʻylab belgilanadi;

oʻrmondan foydalanuvchilar — oʻrmondan foydalanuvchi yuridik va jismoniy shaxslar;

davlat oʻrmon fondi uchastkalari — Davlat oʻrmon fondining davlat oʻrmon kadastrida koʻrsatilgan muayyan chegaraga, maydonga, joylashgan eriga, huquqiy rejimga va boshqa xususiyatlarga ega boʻlgan bir qismi;

davlat oʻrmon xoʻjaligi organlari — Oʻrmon xoʻjaligi agentligi va quyi tashkilotlari;

o‘rmon xo‘jaligining quyi tashkilotlari — O‘rmon xo‘jaligi agentligi tizimiga kiruvchi, yuridik shaxs maqomiga ega bo‘lgan tashkilotlar, shu jumladan milliy tabiat bog‘lari, davlat o‘rmon xo‘jaliklari, davlat o‘rmon-ov xo‘jaliklari, dorivor o‘simliklar etishtirish bo‘yicha davlat o‘rmon xo‘jaliklari, ilmiy-tajriba stansiyalari va boshqa tashkilotlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. T.:O'zbekiston, 1992 (2023)
2. O'zbekiston Respublikasining Yer kodeksi. O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlari. 19-jild. T.: Adolat, 1998
3. O'zbekiston Respublikasining qonuni. «Fermer xo'jaligi to'g'risida. Qishloq xo'jaligida islohotlarni chuqurlashtirishga doir qonun va me'yoriy xujjatlar to'plami. 1-jild. T.: Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi, «Sharq», 1998
4. O'zbekiston Respublikasining qonuni. «Davlat yer kadastri to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining yangi qonunlari. 19-jild. T.: Adolat, 1998
5. O'zbekiston Respublikasining qonuni. «Davlat kadastrlari to'g'risida». T.:O'zbekiston, 2001
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori “O'zbekiston Respublikasida o'rmon xo'jaligi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida” Toshkent Sh., 2020 yil 6 oktabr, PQ-4850-son
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori « Davlat o'rmon fondi yer maydonlaridan foydalanishda ijara munosabatlarini takomillashtirish chora-tadbirlar to'g'risida» 2023 yil 21 dekabr, 674- son
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori “Davlat o'rmon xo'jaligi organlarining faoliyatini takomillashtirish va o'rmon xo'jaliklarining chegara hududlari tabiiy resurslaridan foydalanish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida» 2018 yil 10 sentabr, 717-son
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori “Davlat o'rmon fondi uchastkalarini ijaraga berish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida” 2019-yil 13-dekabr, 993-son
10. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1996 yil 17 iyuldagi 255 – sonli qarori «O'zbekiston Respublikasida davlat kadastrlarining yagona tizimini yaratish bo'yicha Nizomni tasdiqlash to'g'risida». T.:, 1996
11. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1998 yil 31 dekabrda 543

- sonli qarori «O‘zbekiston Respublikasida davlat kadastrlarini yuritish to‘g‘risida». T.:, 1999
12. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2001 yil 21 dekabrda 492 – sonli qarori «O‘zbekiston Respublikasi hududlarini kadastr bo‘yicha bo‘lish hamda yer uchastkalari, binolar va inshootlarning kadastr raqamlarini shakllantirish tartibi to‘g‘risidagi izomni tasdiqlash haqida». T.:, 2001
13. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. T.:O‘zbekiston,1995
14. Karimov I.A. Iqtisodiyotni erkinlashtirish, resurslardan tejamkorlik bilan foydalanish - bosh yo‘limiz. «Xavfsizlik va tinchlik uchun kurashmoq kerak» . T.:O‘zbekiston, 2002
15. Avezbaev S., Volkov S.N. «Yer tuzishni loyihalash». Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2004
16. Avezbaev S., Volkov S.N. «Yer tuzish iqtisodi». Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2002
17. Avezbaev S., Volkov S.N. «Yer tuzishning ilmiy asoslari». Darslik. T.: Yangi asr avlodi, 2002
18. Artemenko V.V. i dr. Kadastr zemel naselennыx punktov. M.:Kolos, 1997
19. Bobojonov A.R., Rahmonov Q.R., G‘ofirov A.J. «Yer kadastri». T.: Cho‘lpon, 2002
20. Nomozov X.Q., Madrimova K.I., Turdimetov Sh.M. «Tuproq bonitirovkasi». T.:O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2004
21. Nigmatov A.N. «Yer huquqi». T.: Islom universiteti, 2001
22. Rasulov A., Ermatov A. «Tuproqshunoslik dehqonchilik asoslari bilan». T.: O‘qituvchi, 1980
23. Tolipov G‘.A. va boshq. «O‘zbekiston Respublikasi yer kadastri». T.: Agroinform, 1994
24. Qo‘ziev R.Q., Yuldashev G‘.Yu., Akramov I.A. «Tuproq bonitirovkasi». T.: Moliya, 2004
25. Qurbonov E.Q., Bobojonov A.R., Rahmonov Q.R. «Yer kadastri asoslari». T.:

TTESI, 1999

26. O'zbekiston Respublikasi korxonalar va tashkilotlaridagi qishloq xo'jalik yerlarida qishloq xo'jalik ekinlari va yer turlari maydonlarini instrumental o'lchovi bo'yicha ko'rsatmasi. T.: Yer resurslari davlat qo'mitasi, 2001
27. Tuman (shahar) yer kadastrini yuritish bo'yicha ko'rsatma. RH-13-02-00. T.: Yer resurslari davlat qo'mitasi, 2000
28. O'zbekiston Respublikasining qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlarini sifatli, iqtisodiy va qiymat bahosini aniqlashning muvaqqat uslubi. T.: Yer resurslari davlat qo'mitasi, 2002
29. O'zbekiston Respublikasining yer fondi. T.: O'zgeodezkadastr, 2006
30. O'zbekiston Respublikasining yer resurslari. Atlas. T.: Yer resurslari davlat qo'mitasi, 2001
31. Đuric, I. 2020. *Digital technology and agricultural markets – Background paper for The State of Agricultural Commodity Markets (SOCO) 2020*. Rome, FAO. <https://doi.org/10.4060/cb0701en>
32. Kindt, R. 2023. TreeGOER: A database with globally observed environmental ranges for 48,129 tree species. *Global Change Biology*, 29(22): 6303–6318. <https://doi.org/10.1111/gcb.16914>
33. Bey, A., Sánchez-Paus Díaz, A., Maniatis, D., Marchi, G., Mollicone, D., Ricci, S., Bastin, J.-F. *et al.* 2016. Collect Earth: Land Use and Land Cover Assessment through Augmented Visual Interpretation. *Remote Sensing*, 8(10): 807. <https://doi.org/10.3390/rs8100807>
34. FAO. 2022. *SEPAL - Forest and Land Monitoring for Climate Action*. Rome. <https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/da041105-6c77-4a74-92d6-d47c3d798cfe/content>
35. А. Э. Каримова «Докуда топор и соха ходили: очерки истории земельного и лесного кадастра в России XVI — начала XX века» Москва Наука 2007.

Raxmonov Qosimdjon

Uspankulov Bekjan Musabekovich

Abdurahimova Mohigul Oybek qizi

DAVLAT O‘RMON KADASTRI

fanidan o‘quv qo‘llanma

Bosishga ruxsat etildi __.0 .20 y. Qog‘oz o‘lchami 60x84, 1/16,

hajmi ___ b.t. ___ nusxa, Buyurtma № __.

_____ bosmaxonasida chop etildi.

Toshkent 700000, Qori-Niyoziy ko‘chasi 39 uy.

